

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

**EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ BAĞLAMINDA
MEHMED ÂKİF ERSOY**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Yelda SEVİM

HAZIRLAYAN
Safiye ÇELİK

ELAZIĞ - 2009

T.C
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ BAĞLAMINDA MEHMED ÂKİF ERSOY

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bu tez / / tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Yelda SEVİM

Üye
Doç. Dr. Zahir KIZMAZ

Üye
Yrd. Doç. Dr. Ebru ŞENOCAK

Bu tezin kabulü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun / / tarih ve sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Erdal Açıkşes
Enstitü Müdürü

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ BAĞLAMINDA MEHMED ÂKİF ERSOY****SAFİYE ÇELİK****FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI****2009, Sayfa X+204**

Mehmed Âkif'in toplum sorunları karşısında edilgen bir yapıdan ziyâde, toplumun eksik, kusurlu yanlarını deşifre eden edebî bir üslûp tercihiyle, sosyal hayat içerisinde şiiriyle nasıl etken bir rol oynadığını, toplumu yönlendirmek, topluma yeni ufuklar açabilmek yönünde nasıl da canhıraş çabaladığını, şiirlerinin bütününde görebilmek mümkündür.

Mehmed Âkif yaşadığı devri bütün genişlik ve derinliği ile şiirlerinde yansıtmaya çalışmış bir şairdir. XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Türk milletinin içinde bulunduğu acıları, sevinçleri, ümitleri ve hayal kırıklıklarını manzum bir tarih, bir roman, bir hikâye, bir destan havası içinde anlatmaya çalışmıştır. Eserlerindeki kişiler de aydın, cahil, yobaz, züppe, şehirli, dinli, dinsiz, sarhoş, gariban, külhanbeyi, vs. gibi toplumun hemen her kesiminden insanlardır. Çevre olarak da saray, konak, câmi, sokak, bayram yeri, savaş yeri, mahalleler, köhne evlerin odaları, oteller vs. şeklinde yaşadığı devrin bütün hususiyetlerini aksettiren yerleri seçmiştir. Çalışma tarzı olarak, önce görüp incelemeyi, sonra şiir taslakları kurup onun üzerinde çalışmayı prensip edinmiştir. Müşahede ve kompozisyona büyük önem vermiştir. Şiirinde kapalılık yok gibidir. Her şeyi açık açık yazmaya çalışmış, müphem duygulardan, yüce ve fizik ötesi mefhumlardan ve süslü hayallerden uzak durmuş, adeta toplumun aynası olmuştur

III

şiiirleriyle. Şiirlerinde şahsî üzüntüleri, arzu ve istekleri yok gibidir. Toplumun dertlerini konu edinmiş, toplum adına gülmeye ve ağlamaya çalışmıştır. Kötülerle, fakirlikle ve gerilikle mücadeleyi esas gaye edinen Âkif, sanatının bütününde toplumu anlatmıştır.

Anahtar kelimeler: Mehmed Âkif Ersoy, toplum, fert, kültür, şiir.

ABSTRACT

Thesis of Master's Degree

MEHMET AKİF ERSOY, In The Context Of The Sociology of Literature

SAFİYE ÇELİK

FIRAT UNIVERSITY

SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

SOCIOLOGY, The Branch of Main Science

2009, Page X+204

It is possible to see in the entire poetry of Mehmet Âkif, by the choice of a literary style which deciphers the deficient and the defective aspects of the society rather than a passive attitude towards the problems of the society, how he played an active role in social life with his poetry, how he strived to orient the society, and how he tried to broaden the horizon of the society bloodcurdlingly.

Mehmet Âkif is a poet who strived to reflect the era in which he lived with its all wideness and profundity in his poetry. He tried to tell the grieves, joys, hopes, and the disappointments which Turkish nation experienced in the first quarter of the 20th century, in the style of a novel, a story, an epic poem, or a history written in verse. The people who are in his works are from the different layers of the society, like intellectuals, ignorants, religious fanatics, fops, townsmen, religious or irreligious people, the drunk, the poor, the hood, etc. He chose, as surroundings, the places which reflect all the characteristics of the period in which he lived, like a palace, a mansion, a mosque, a street, places of festival or war, rooms of dilapidated houses, and the hotels. As a working style, his principle was to see and study first, then to prepare rough drafts of his poems and to study on them. He considered the observation and the composition important greatly. There is virtually no obliqueness in his poetry. He strived to write everything frankly, and tried to stay away from the vague emotions, exalted and metaphysic concepts and the exaggerated fantasies. Virtually, he became the mirror of

the society with his poetry. In his poetry, there are nearly no personal distresses, desires and wishes. He treated the sorrows of the society, and he tried to laugh and cry on behalf of the society. Âkif, who aims to struggle against the evil, poverty and the retardation, described the society in his entire art.

Key words: Mehmed Akif Ersoy, society, individual, culture, poetry.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	VIII
KISALTMALAR	X
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	5
ARAŞTIRMANIN AMACI, KONUSU ve SINIRLILIKLARI.....	5
EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ BAĞLAMINDA MEHMED ÂKİF ERSOY.....	5
EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ.....	5
1. SANATI.....	8
2. TOPLUM SORUNLARI KARŞISINDA ÂKİF.....	12
3. ÂKİF'İN İDEALİZMİ.....	17
3. 1. Âkîf'in İslâm İdeali.....	18
3. 2. Âkîf'te Milliyetçilik.....	30
4. MEHMED ÂKİF'İN KADER VE İRADE ANLAYIŞI.....	35
5. MEHMED ÂKİF'İN HÜRRİYET ANLAYIŞI.....	41
6. MEHMED ÂKİF'İN PSİŞİK DÜNYASINDA İSYAN.....	45
İKİNCİ BÖLÜM	50
2. DÖNEMİN MEHMED ÂKİF ERSOY ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ VE ÂKİF'İ ŞEKİLLENDİREN UNSURLAR.....	50
2.1. Dönemin Siyasî, Sosyal ve Fikrî Yapısı.....	50
2.2. M. Âkîf Ersoy'a Din Sosyolojisi Açısından Bakış.....	65
2.3. M. Âkîf Ersoy'un Din ve Toplum Düşüncesine Kaynaklık Teşkil Eden Etmenler	67
3. MEHMED ÂKİF ERSOY'UN ŞİİRLERİNDE SOSYAL KONULAR.....	75
3. 1. Âkîf'e Göre Toplumun Yapısı ve İşleyişi.....	75
3. 2. Âkîf'e Göre Halk ve Halkın Önemi.....	75
3. 3. Toplum İlişkilerinde Aydınların Görevleri.....	78
3. 3. 1. Millete Öncülük Etmek.....	79
3. 3. 2. İlerlemenin Sırrını ve Milletin Mahiyetini Kavramak.....	80
3. 3. 3. İlim ve Sanatta Halka Faydalı Olmak.....	81
3. 3. 3. 1. İlim Sanat ve Siyasette İdeal Aydınlar.....	82
3. 3. 3. 2. Karakterinden Dolayı İdeal Olan Aydınlar.....	83
3. 4. Toplumsal Sorunlar ve Toplumdaki Bozukluklar.....	84
3. 4. 1. Toplumsal ve Sosyal Sorunlar.....	84
3. 4. 1. 1. Cehalet ve Toplumsal Çöküntü.....	86
3. 4. 1. 2. Kader, Çalışma ve Tevekkül.....	93
3. 4. 1. 3. Ahlâk Bozukluğu.....	100
3. 4. 1. 4. Aile İçi Çözülme ve Kadına Verilen Önem.....	107
3. 4. 1. 5. Eğitim Meselesi.....	113
3. 4. 1. 6. Medeniyet ve Çağdaşlaşma.....	129
3. 4. 1. 7. Kahvehaneler, Evler, Sokaklar, Trenler ve Oteller.....	135
3. 4. 1. 8. Doğa ve Ormanlar.....	146
3. 4. 1. 9. İstibdat ve Özgürlük.....	149

3. 4. 1. 10. Kavmiyetçilik.....	161
3. 4. 1. 11. Sosyal Dayanışma	166
3. 4. 2. Aydınlardaki Sosyal Bozukluklar	171
3. 5. Meslek Grupları, Toplumsal Kategoriler	171
3. 5. 1. Din Adamları ve Toplumdaki Etkileri	171
3. 5. 2. Siyasetçiler ve Yönetimdeki Bozukluklar	172
3. 5. 3. Çocuklar	172
3. 5. 4. Gençler ve Âsımın Nesli	174
3. 5. 5. Yaşlılar	177
3. 5. 6. Askerler ve Ordu.....	177
3. 5. 7. Azınlıklar ve Toplumsal Çözölmeye Etkileri.....	178
3. 5. 8. Öğretmenler ve Eğitim Sorununa Sosyolojik Bakış	180
3. 5. 9. Dil ve Toplum.....	180
3. 5. 10. Edebiyat ve Edepler	183
SONUÇ	189
KAYNAKLAR	200
ÖZ GEÇMİŞ	204

ÖN SÖZ

“Bakın mücâhid olan Garb’a şimdi bir kerre

Havaya hükmediyor kânî olmuyor da yere.

Dönün de âtil olan Şark’ı seyredin: Ne geri!

Yakında kalmayacak yeryüzünde belki yeri!

Mehmed Âkif ERSOY

İnsanın var olmasıyla başlayan iletişim ve iletişimin en güçlü unsuru olan söz, dil aracılığı ile kültürün en güçlü ve vazgeçilemez taşıyıcısı olmuştur. Sözü güzel ve etkili söyleyebilme gayretleri, edebiyatı doğurmuş ve edebiyat da estetiği barındırmıştır hep içinde. Edebiyatın, güzel olana talip oluşu, onu salt bir estetik tat alma aracı kılmamıştır şüphesiz.

Edebiyatın doğasına müdahale edilmeden, başka bir ifadeyle güzellik adına bir araya gelmiş sözlere dokunmadan, edebiyatın toplumsal olana yabancı kalmayacağını söylemek, toplumsal olanla edebiyat arasındaki doğal organik bağı görebilmek, edebiyatın estetik yönüne bir müdahale değil, bilakis geniş anlam bütünlüğüne daha gerçekçi ve doğru bir yaklaşımdır.

Edebiyatın toplumsal olanı olduğu gibi yansıtmak gibi bir fonksiyonu yoktur elbette, fakat edebiyat, büsbütün de hayatın dışında, kendi fildişi kulelerinde sadece estetiğe penceresini açan bir alandır demek, edebiyatı yanlış yorumlamak demektir. Edebiyat-toplum ilişkisini temel çıkış noktası olarak alan edebiyat sosyolojisi, edebiyata farklı bir perspektiften bakma temayülüdür. Edebiyat sosyolojisi, edebiyatın elde ettikleri ve gözlemleriyle toplumsal durumu analiz etme, edebiyatı temele alarak sosyolojik bağlantılara varma çabasıdır.

Edebiyat, kişinin şahsî olup kendine ya da dışarıya dönük soyut üretim biçimlerinden birinin adıdır. Ancak bireysel soyut üretim dediğimiz şey, salt tek bir unsura irca edilemez. Bu, toplumsal bir zemin üzerine inşa edilen bir şeydir. Diğer zihinsel faaliyetler gibi edebiyat da bilginin bilince, bilincin dile aktarımından ibarettir.

Sanat ve edebiyat sadece açıklayıcı ve objektif bilimsel alanlardan öte, sosyal yaşamın yüzeyine de nüfuz ederler. Bu bakımdan toplumsal çözümlemelerin daha sağlıklı sonuçlara varabilmesi için edebî metinlerin de incelenmesi, bu metinlerin toplumsal gerçeklikle nasıl bir ilişki içinde oluştuklarının geniş bir biçimde ele alınması gereği bulunmaktadır.

Çalışmamızın birinci bölümü ile ikinci bölümü arasında benzer konulara değinilmiş olsa da, birinci bölüm konularının daha genel hatlarıyla ele alınmasına karşılık, ikinci bölümün en ince detaylara inilerek hazırlandığını söyleyebiliriz. Birinci bölüm, Âkif'i genel hatlarıyla tanıtırken bizlere, ikinci bölüm ayrıntılarda yoğunlaşıp sosyal meselelere malzeme olabilecek en ince detayları gözler önüne sermekte, ilgili şiirleri bu çalışmaya referans olarak sunmaktadır.

Bu çalışmamızda yardımlarını esirgemeyen ve bana ışık tutan değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Yelda SEVİM'e, "Lisans" ve "Yüksek Lisans" öğrenimim boyunca, başımın sıkıştığı her anda kapısını rahatlıkla çalabildiğim ve yardımlarını ziyadesiyle gördüğüm değerli hocam Prof. Dr. Mahmut ATAY'a; anlayışları ve işlerimi hafifletmelerinden dolayı eşim Abdullah, çocuklarım İzem Deniz ve Bengü Sena ÇELİK'e; gerek dokümanların temininde gerekse şiirlerin günümüz Türkçesiyle anlaşılıp yorumlanmasında yardımlarını esirgemeyen kardeşim Dr. Zülküf KILIÇ'a teşekkür ediyorum.

Safiye ÇELİK

Elazığ – 2010

KISALTMALAR

a. e.	Aynı eser
a.g.b.	Adı geçen bildiri
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.m.	Aynı makale
bkz.	Bakınız.
C.	Cilt
çev.	Çeviren
Gir.	Giriş
No:	Numara
MEB	Millî Eğitim Bakanlığı
S.	Sayı
s.	Sayfa
TKAE	Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
Yay.	Yayınları

GİRİŞ

Edebî eserler, içinde oluştuğu devirlerin siyasî, sosyal, kültürel, fikrî özellikleri ve şartlarıyla yakından ilgilidir. Özellikle edebiyatın önemli konularından olan eleştiri, fert ve toplumun ahlâkî, felsefî, dinî değer yargıları, gelenekleri ve kültürleriyle daha yakından ilişkilidir.

Sanat ve kültür eserleri, salt kendi kuralları içinde, ait oldukları toplumdan bağımsız düşünülemezler. Çünkü o ürünleri meydana getirenler, toplumun bir ferdi olmakla kalmazlar, toplumsal yaşayışın işleyişini düzenleyen bir etken olarak da faaliyete katılırlar. Hiç değılse gerçekliğin ayırımıdadırlar ve salt estetik amaca da yönelseler, içinde yaşadıkları toplumun, gerek yapısal ve gerekse bu yapıya bağılı olarak düşünsel örgüsünün izlerini yansıtırılar.

Edebiyatın aşkları, sevinçleri, güzellikleri, iyilikleri anlatması ne kadar tabîi ise öfkeleri, nefretleri, çirkinlik ve kötülükleri gözler önüne sermesi de o derece tabîidir. Mademki edebiyatımız da sosyal bir ortamda oluşuyor, bu yönüyle de incelenmeli ve genel çerçevesi içerisindeki yerine oturtulmalıdır. Çünkü bir edebiyatın tarihini yazmak isteyenler, edebiyatın teorisini ortaya koymaya çalışanlar, o edebiyatı her yönüyle incelemelidirler.

Edebiyatta özellikle toplumsal bir nitelik taşıyan eleştiriler, ilgimizi edebiyat sosyolojisinde yoğunlaştırmıştır. Bu tür eleştiriler, geçmiş i ihtişamlı bazı toplumlarda sosyal, siyasal, iktisadî ve ahlâkî çöküntünün ve yozlaşmanın meydana geldiğı sıralarda en parlak dönemini yaşar. Genelde hedefi toplumdur, zalim ve baskıcı yöneticilerdir, ahlâkî yozlaşmaya neden olan yasa ve kurallardır, adet ve geleneklerdir, kötü ekonomidir. Kısaca sosyal yaşamda kötü olan her şey ve buna sebep olan herkes ve her anlayış ve düşünce biçimidir.

Toplumun söz konusu olduğu eleştirilerde kişisel öfke ve kıskançlıkların ötesinde ulvî düşünme, buna paralel olarak toplumun yapısında meydana gelen eksiklik ve kusurlara müdahale etme düşüncesi hâsıl olduğundan, sosyal eleştiriler daha objektif ve görülen aksaklıkların giderilip onarılmasına yöneliktir. Bu yüzden toplumsal bakış açısıyla bakıldığında, sosyal eleştirilerin, şahsî olandan uzak; yıkıcı değıl, yapıcı bir hüviyete sahip olduğ u görülür. Zira eleştiriye konu edilen, falanın kaşı, gözü, burnu... değıl, toplumun gidişatına, geleceğine hâlel getirecek kusurlardır. Bu açıdan bakıldığında ve geçmişte eleştirilenlerin günümüzdeki sosyal yakınmalarla aynılık

gösterdiği gözlemlendiğinde, sosyal eleştirinin toplumların geleceği ve selâmeti için çok elzem olduğu görülecektir.

Bazı kişisel eleştirilerin arka plânında aslında toplumun eleştirisi vardır. Zira eleştirilen kişiler, toplumdaki münferit bir şahsiyetten ziyâde, toplumun genelinde görülebilecek tiplerdir. Sosyal eleştiriler, toplumu ilgilendiren genel konulardaki olumsuzlukları, sivri noktaları ve acayıplıkları sergilemek, ayıplamak, gülünç göstermek şeklinde yapılabildiği gibi bir grup içerisinde bir şahsı seçip onu eleştirmek şeklinde de yapılabilir. Tabii ki şahsın kendine has fizikî ve rûhî yapısına yönelik eleştiriler sosyal eleştiri kabul edilemez. Ancak o şahsın içinde bulunduğu grubun, sâhip olduğu makam ve mevkînin imkânlarını kötüye kullanması ya da beceriksizlik ve liyâkatsizliği sebebiyle makam ve mevkiine yakışmayacak davranışlarda bulunmasının sosyal bir yönü vardır. Bu tip şahıslar mensup oldukları grubun kötü bir temsilcisidir. Şâir böyle bir kişiyi teşhir ederek o şahıs nezdinde toplumun aksayan bir yönüne de dikkati çeker. Rüşvet yiyen bir kadıyı eleştirerek adaletteki, zalim bir valiyi eleştirerek yönetimdeki bozuklukları ve aksaklıkları gözler önüne sermiş olur.

Bu tür eleştirilerden, eleştirilen kişiyle aynı durumda olan kişilerin çıkaracağı hisseler vardır ki, bu hisse alındığında sosyal eleştirinin ders verme, eğitime, düzeltme amacı ortaya çıkmış olur.

Topluluk içinde yaşamanın sonucu olarak toplumsal normlara aykırı davranışlar sergileyenlerin eleştirilmeleri doğal bir süreçtir. Bu süreç yalnız fert eksenli olmaz. Dejenere olan değerler, insânî ilişkiler, duyarsızlıklar, “ben” merkezli yaşamlar, yabancılaştırmalar, ötekileştirmeler; devlet ve devlet ricalinin bozulması... gibi konular, eleştirilerin dışında tutulmazlar.

Sosyal eleştiri ile ilgili çalışmaların temel çıkış noktası, edebiyat ilişkilerinden hareketle toplumsal olanı açıklamak, toplumsal ilişkilerle edebiyat ilişkilerinin buluşma noktalarını analiz etmektir. Genellikle tanz (sosyal eleştiri), toplumsal bir boyuta sahiptir ve hedefi çirkinlikleri ve kusurları eleştirerek onları ıslah etmeye çalışmaktır. Hicivde ise amaç, neredeyse tamamen kişisel olup toplumsal ülkülerle bir ilgisi yoktur; hezel ise bazen gizli bir nükte veya mesaj içerse de genellikle görünüm itibarıyla eğlence ve sözü türlü türlü söyleme amacını taşır. Bu nedenle eskiden hiciv ve hezel olarak anılan edebiyatın bir kısmı ve özellikle ahlâkî ve sosyal eleştiri içerikli olanı, tanz sayılır.

Kişisel ve toplumsal eleştirinin temelinde nefretin varlığı inkâr edilemez. Bu nefret kişisel olduğu gibi bazen de kişisel olmanın üzerinde, topluma hizmet etmek, toplumun gelişip güçlenmesine yönelik bir hüviyete bürünür. Genelde ahlâkın ve toplumsal değerlerin alt üst edilmesi, toplumun aldatılması, asalet ve iffetin yerine, rezalet, kötülük ve riyakârlığın değer kazanması gibi sosyal olumsuz değişimlere dayandığı görülür. Burada topluma veya kişilere yöneltilen eleştirinin ölçüsü de şair tarafından beğenilmeyen sosyal olayın çapıyla ve kendi ıstırabının ölçüsüyle orantılıdır.

Eleştiri ve alaycılığın oluşmasına sebep olan en önemli bir faktör de, şairin idealist yapısıyla ilgilidir. Çünkü temelde o, hep mükemmelliği arar. Eleştirici ya da alaycı şair, gerçekleri abartarak saçma sapan sözlerle eleştirmesi bakımından idealist ruhla çelişkili gibi görünse bile, temelde bir hedefi amaçladığı kesindir. Zira mevcut sosyal ortamdaki değerler ve ahlâkî yapı, şairi tatmin etmediği için o, sürekli zihninde oluşturduğu yeni bir dünya ve hak-hukuk, adalet ve iyiliğin hâkim olduğu bir ortam arzularak onu savunur. Öte taraftan beğenmediği mevcut düzeni, değerlerini ve onları doğuran anlayışları da alaya alarak küçümser, hatta idealindeki yapının oluşumuna zemin hazırlamak için, onlarla savaşımayı bile göze alır.

En güzelde, en kusursuzda bile olumsuz bir yön araştırmak, bulmak insânoğlu'nun doğasında vardır. Çoğu zaman beğendiğimiz, hakkında olumlu düşündüğümüz bir konuda dahi duygularımızı dile getirirken sıraladığımız bütün övgü dolu sözlerden sonra “ama”, “fakat”, “ancak”, “yalnız” gibi bağlaçlarla başlayan tenkit cümleleri söylemeden edemeyiz. Sözün en çok akılda kalan ve ilgi çeken kısmı da burasıdır. Mimarı olduğu cami'nin minâresinin eğri olduğunu bir çocuğun söylemesi üzerine Mimar Sinan, minâreye urgan bağlatıp, çocuk düzeldi deyinceye kadar çektiirmiştir. “*Minâre eğri değil, olsa da urganla çekerek minâre düzelir mi?*” diyerek hareketine bir mana veremeyenlere ise bu davranışıyla minârenin “*eğri minare*” diye anılmasını önlediğini söylemiştir. Bu rivayet gösterir ki gerçekte alâkası olmasa dahi söylenen olumsuz bir söz halk arasında çabucak yayılır, onların bakış açılarını değiştirir.

Eleştiri bir bakıma şahıs veya toplum hakkında dedikodu yapmaktır. Eleştirmen, bir konunun en can alıcı yönlerini bulup dikkatleri oraya çeker. Onun söyledikleri diğer insânların söylediklerine benzemez, çünkü o dedikoduyu, alayı, hakareti, hatta küfrü kendi sanat gücüyle yoğurup, bazı edebî kalıplara döker, paketler ve öyle sunar. Bu sebeple onun sözleri daha etkili ve kalıcıdır.

Eleştirinin önemli bir özelliği teşhirci olmasıdır. Tâbir yerindeyse, eleştirenle, eleştirilen kişi veya toplumun bütün kirli çamaşırları ortaya dökülür. Böylece eleştirilen gülünç duruma düşürülür, aşağılanır veya rezil edilir. Eleştirinin etkili bir silah olarak görülmesi ve ondan korkulması bu fonksiyonu sebebiyledir. Bu yönü, bir fertle sınırlı olsa da toplumsal ve sosyal yönü, eleştiriye konu olabilecek devlet, devlet erkânı, toplumun genel yapısındaki dejenerasyona veya toplumun genelini temsil eden tiplere şamildir.

Edebî eserden hareketle toplumsal bilgi üretebilmenin olanaklarını ve niteliklerini irdelemek ve örneklemek mümkündür. Bilindiği üzere edebî metnin ayrıcalıklı niteliği, metnin açıklığına bağlı olarak sürekli ve dinamik anlam katmanlarına sahip olmasıdır. Edebî ürünlerin tek yapılı anlam bütünlüğü olarak okunması çoğu zaman edebiyatın doğası ile uyuşmaz. Edebî eserin farklı zaman ve mekânlar içerisinde yankılanması ve bu yankının çoğulluğu, edebî eserin başarısı ile düz orantılı bir biçimde okunabilir.

Şiir yaşanan dünyanın estetik tecrübelerini ilettiği kadar, değişik yaşantı tarzlarının sürdürücüsü kişilerce anlamlı bir biçimde yaşanması ve bütün duyu organlarınca algılanıp özümsemesi şeklinde tezahür eden toplumsal hayatın yaşanma biçimlerini de, hayâl-gerçek karışımı bir tarzda gün ışığına çıkarabilir. Bununla birlikte şiir kendisini, gündelik hayatın sıradan faillerince yaşanmış olaylarından geri durabilir ve baştan tasarlanmamış neticelere ve bu sıradan faillerin eylemlerinin gene akıldan geçmeyen anlamlarını okuyucu zihninde çağrışım yaptırmak için onların ilk elden ulaştıkları algı ve duyumsamaları eleştirel bir gözle sınayabilir. Bu bağlamda Mehmed Âkif Ersoy'un tenkit dolu şiirleri, idealizmi, mistisizmi... edebiyat sosyolojisi bakımından tahlil edilebilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN AMACI, KONUSU ve SINIRLILIKLARI

Sosyolojik bir analizle yaklaştığımız edebiyatın, sosyal olanla bağıını ortaya koymak için çalışmamıza millî şairimiz Mehmed Âkif Ersoy'un şiirlerini referans olarak seçtik. Çalışmamızı iki bölümde inceledik. Birinci bölümde, Mehmed Âkif'i genel yönleriyle tanımaya çalışırken ikinci bölümde, şiirindeki toplumsal etkileri ağırlıklı olmak üzere, daha ayrıntılı tanımaya çalıştık ve toplumsal kaygıların ön planda tutularak yazmış olduğu şiirlerini küçük bir tasnife tabi tutup inceledik. Tasnifimizde de ayrıntılara inmeden genel hatlı bir tasnif seçtik, zirâ birbirine çok yakın başlıkların müstakil başlıklar altında toplanmasındansa, benzer özellikleri bir arada tutan genel bir başlık altında toplanmasını daha uygun gördük.

EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ BAĞLAMINDA MEHMED ÂKİF ERSOY

EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ

İnsanın sınırlarına dair bir keşif hareketi olan sanat, Dilthey'in ifadesi ile “gökyüzünü ve cehennemi, tanrıları ve hayaletleri bile, ancak yaşama gerçekliğinde algılamış olan renklerle resmeder”¹ Yine aynı bağlamda eğer “büyük sanat” R. E. Palmer'in dediği gibi varlığın gerçekliğine dair sahip olduğu mükemmellik dolayısıyla kişinin kendi ufkunu (kısmen de olsa) kaybetmesi ve ancak “deneyim” kategorisi içerisinde anlaşılabilir olan canlı bir anlayışın ortaya çıkmasını temin etmekse², bu demektir ki nihai noktada sanat gerçekleştirmek ya da gerçekleşmektir. Sanatın gerçekle bu zorunlu bağı onun sosyal yönünü daimi kılmaktadır.

Sosyal hayatın bilgi, tecrübe, kültür üretiminin edebiyattan topluma ve toplumdan edebiyata olmak üzere iki ana izleği vardır. Birinci aşamada eser, şair ve okuyucu tekil ve karşılıklı ilişkiler içinde bir bütünlük halinde deşifre edilmeli ki sosyal hayata dair bilgiler mümkün olsun. Edebî etkinliğin ve üretimin toplumsal yankısı bu aşamanın bir başka önemli noktasıdır. Sosyal hayat analizinin ikinci temel aşaması toplumsal belirleyiciliğin ön plana çıkarılmasıdır. Bu aşamada bir toplumsal yapının bütün yapı taşlarının (siyasal, ekonomik, ideolojik, dinsel v.s.) edebî üretimin kendisine olan katkı düzeyi ele alınmalıdır.

¹ Wilhelm DILTHEY, **Hermeneutik ve Tin Bilimleri**, (çev. Doğan özlem), Paradigma Yay., İstanbul, 1999, s. 32.

² Richard E. PALMER, **Hermenötik**, (çev. İbrahim Görener), Anka Yay., İstanbul, 2002, s. 319.

Edebiyat sosyolojisi, edebiyatın toplumla kendisi arasında yeni organik bağlar kurmasına yardımcı olur. Ayrıca din, kanun ve törelerin edebiyat üzerinde meydana getirdiği etkilerle bu kavramların edebiyatın hanesindeki yerini saptar. Edebiyat sosyolojisi, siyasi rejim, kültür kurumu, sosyal tabaka ve dilbilim problemleri gibi edebî olayları çevreleyen sosyal yapı ve teknik durumları inceler. Edebiyat türü, belli bir süreçten ve ekonomik gerçeklikten sonra ortaya çıkar. Sosyologlar için özel bir önem anlamına gelen süreç durumu, edebiyat sosyolojisine kaynaklık eder³.

Edebiyat gündelik tecrübe ve yaşantıyı anlamlı sezgi ve kavrayışa dönüştürmedeki becerisi diye tanımlayabileceğimiz farklı bir manada “doğrudur” hükmü taşır ve yaşadığımız dünyanın nesneleri arasında “anamlılık ağı” oluşturabilir.

Yaşadığımız modern zamanlar, edebiyatın sosyal yanını analiz ederken; hem doğrudan sosyoloji hem de edebiyat sosyolojisinden faydalanır ve onu etkin-yararlı kılar. John Berger ve Luckmann’ın *sosyal gerçekliğin inşası* ya da gerçekliğin sosyal inşası prensibindeki “Toplum inşa edilen bir gerçekliktir.” düşüncesini, önceki nesillerin ürünlerini ileten *dil* ve her insanın sübjektif gerçekliği öne çıkmaktadır⁴.

Edebiyat metni üretiminde temel şartlar ve yaşanan devrin doğrudan etkisine dikkatlerimizi yönelten Halil İnalçık, *Şâir ve Patron* adlı kitabıyla edebiyat sosyolojisinin argümanlarına kaynaklık eden temel noktaları dile getirir ve bunun önemini kanıtlamış olur: “Genelde, bilim adamı ve sanatçı, belli bir toplumda egemen sosyal ilişkiler ve belli bir kültür çerçevesinde sanatını ifade eder. Osmanlı toplumu gibi patrimonial türde bir toplumda bu gerçek daha da belirgindir⁵.

Ünlü edebiyat tarihçisi ve teorisyeni Lanson, edebiyatı toplumun yansıması olarak düşünür. Lanson, edebiyat tarihinin, edebiyat-hayat arasındaki bağlantısına da vurgu yapar. 1789 ihtilâlinin oluşumunda edebiyatının payını öne çıkaran yazar, yine, edebiyat tarihinin sosyolojiye ihtiyaç duyduğunun altını çizer. Lanson, ayrıca edebiyat tarihi yazmanın kurallarını açıklarken objektiften sübjektifi ayırmaya da dikkat çeker: “Usulümüzün takip ettiği gaye, objektif bilgiden sübjektif intibai ayırmak, objektif bilginin nef’ine olarak sübjektif intiba, tahdit, kontrol ve izah eylemektir”⁶

³ Ertuğrul AYDIN, “*Edebiyat Sosyolojisine Bakışta Türk Edebiyatı*”, **Edebiyat ve Toplum Sempozyumu**, Gaziantep, 1999, s. 5-11.

⁴ Ertuğrul AYDIN, “*Edebiyat-Sosyoloji İlişkisinde Sosyolojik Kaynak ve Ölçütler*”, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Türkiye, 2009 Bahar, C. 4, S. 1-I, s. 359.

⁵ Halil İNALCIK, *Şâir ve Patron*, Ankara, 2003, Doğu-Batı Yay. s. 9.

⁶ Gustave LANSON, *İlimlerde Usul Edebiyat Tarihi*, (çev. Yusuf Şerif), İstanbul, 1937, Remzi Kitabevi, s. 29-31.

Hem edebiyat hem de sosyolojinin görev ve önceliğini Wittgenstein'in "Başka başka çağlarda başka başka oyunlar oynanır." sözü oldukça anlamlı bir biçimde göz önüne serer. Her çağın kendine özgü nitelik ve öneminin oluşu, çağlar arası değerlendirmelerde edebiyat metninin önemini de ortaya koyar. Bu durumun yine, Wittgenstein'in "Estetik yargı anlatımları dediğimiz sözcükler karma karışık olsalar da bir dönemin kültürü diye adlandırdığımız şeyin üzerinde kesinkes belirli bir rol oynarlar"⁷ cümlesinde görürüz.

Edebiyat ile sosyoloji arasında disiplinler arası etkileşimler dışında, neden-sonuç ilişkisini de göz ardı etmemeliyiz. Nitekim bu alanlardaki temel amaçlardan biri de, edebiyatın yayılım alanlarından birini tespit etmeye çalışarak; edebiyatlar arasındaki etkileşimdeki rolünü saptamaktır. Bu noktada, uygulanacak yöntemlerin başında, bu alana ait literatür incelenerek kronolojik esas ve gelişime ait kıstaslar göz önünde bulundurularak elde edilecek malzemede yargılara varmak, daha sonra, edebiyatların tarihçesi çerçevesinden hareketle ilgili etkileşimleri saptayarak benzerlik, hareket ve kaynak noktaları hakkında hükümlere ulaşmak gerekmektedir.

Toplum-eleştiri-birey arasından gelişen çatışmalar ile görev ve sorumluluk sahibi bireyin gerileme durumu, Fransız Ekolü mensuplarının, Kafka, Proust, Hesse ve Musil gibi romancılara ve psikanalize duydukları ilgi sonrasında ortaya çıkar. Bu nedenle, ekol mensupları, irrasyonel mistisizm ile rasyonalizm arasındaki diyalektikte bir çıkış noktası ararlar. XX. yüzyılın başlarında edebiyatın bir dalı konumuyla ortaya çıkan edebiyat sosyolojisinin, dil-düşünce-bilgi bağlantısında edebiyat ve toplumbilimle (sosyoloji) kesiştiğini görürüz. Edebiyat sosyolojisinde ise, yazarın karakteri, toplumsal çevre arasındaki ilişkisi gündeme taşınır.

Küreselleşen dünyada, edebiyat ve toplumbilm alanlarının önemi giderek yükselmede ve daha da önem kazanmaktadır. Gerek sosyoloji gerekse edebiyatın gelişiminde, milletler arası edebiyat ilişkilerinin büyük önemi vardır.

Edebiyat, edebiyatı diğer ifade alanlarına yaklaştırma ve daha iyi anlayabilmek için tarih, eleştiri ve felsefe aracılığı ile yöntem karşılaştırması yapmak; metinlerin çıkış/beslenme kaynaklarından hareket ederek bizleri, milletler, devirler ve üslûplar arası saptamaların ötesinde, alışlagelen geleneksel metin analizlerinin dışına çıkararak

⁷ Ludwig WITTGENSTEIN, **Estetik, Ruhbilim, Dinsel inanç Üzerine**, (çev. Ahmet edip Uysal), Ankara, 1997, MEB Yay., s. 22.

yeni boyut ve ufuklar açan *kıyas* sistemi edebiyat aracılığıyla harmanlanan çok merkezli bir çözümleme ortaya koymaktadır⁸.

1. SANATI

Şiirlerini Türk toplumunun büyük siyasal ve toplumsal çalkantılar yaşadığı bir dönemde yazmaya başlayan Mehmed Âkif'in yaşamış olduğu dönemde “*Batıcılık*”, “*Türkçülük*”, “*Osmanlılık*” ve “*İslâmcılık*” akımları birbirleriyle çekişiyordu; aydınlar bölünmüştü. Batıcılar, gelişen ve sürekli Osmanlı Devleti’ni tehdit eden “Hristiyan Uygarlığı”nın siyasal ve toplumsal yöntemlerini alarak onlar gibi ilerlemeyi hedefliyor; Türkçüler, ulusal özyapımızı bozan ve ulusu “millet”ten “ümme”e dönüştüren etmenleri ortadan kaldırmak istiyor; Osmanlılar, Türkçülerin savlarının Osmanlı bütünlüğünü bozacağını, Osmanlı şemsiyesi altındaki öteki ulusların benlik ve bağımsızlık savaşımına girmesinden korkarak bu düşüncelerin Osmanlı ülkesinin dağılmasına yol açacağını söylüyor; İslâmcılarsa, XIX. yüzyılda İslâm dininden uzaklaştığımız, dine boş inançları ve ulusçuluğu soktuğumuz için büyük belâlar geldiğini, çözüm yolunun “asr-ı saâdet” adını verdikleri “Hz. Muhammed (S.A.V) dönemine” dönmek olduğunu ileri sürüyorlardı. Bu kafa karışıklığı doğuran durum, devlet kurumlarından toplumsal kurumlara kadar birçok çatışmalara; basında, orduda, bilim ve eğitimde çatışmalara yol açıyordu.

Bu toplumsal çalkantılar döneminde kişiliğini bulan (ve daha sonra tartışma ve çatışmalara kendisi de katılan) Mehmed Âkif, dindar bir ailede ve görünüşte dini kaynak olarak alır gibi görünen bir toplumda doğup yetişmesine karşın bu çatışmaları derinden derine duyumsadığı için, düşünce ve öğreti bakımından İslâmcılarla yakınlaşmıştır. İşte bu yakınlaşma, onun sanatının içeriğini etkileyen ve belirleyen en önemli etken olmuştur⁹.

Âkif'in bir yazın ve düşünce adamı olarak kişiliğini, Fevziye Abdullah Tansel şöyle değerlendirmektedir:

“Âkif, Avrupa edebiyatının, memleketimizde en çok etkisi görülen bir dönemde, Servet-i Fünûn döneminde yazın yaşamına atıldı, fakat Tanzimat’tan sonra yetişen birçok kişilikler gibi, Avrupa uygarlığından her alanda yararlanmaya taraflı değildir; doğu ve batı uygarlıklarının, memleketimiz için elverişli her alanından yararlanma

⁸ Ertuğrul AYDIN, **a. g. m.**, s. 366-367.

⁹ Kemal BEK, **Mehmed Âkif Ersoy Safahât**, İstanbul, 2008, Bordo-Siyah Yay. s. 17-18.

düşüncesindedir. Bu olgun görüşüyle, ilk şiirlerinde örnek tuttuğu Muallim Nâci'yi ve Abdülhak Hâmid'i hatırlatır. Onun “Bana öyle geliyor ki, ne varsa Doğu’da vardır diyenler yalnız Batı’yı değil, Doğu’yu da bilmiyorlar; nitekim ne varsa Batı’da vardır dâvâsını ileri sürenler, yalnız Doğu’yu değil Batı’yı da tanımıyorlar” cümleleri, bu yoldaki düşüncesinin açık ifadesidir.

Bu iki uygarlıktan yararlanma düşüncesi, Âkif’te, yetiştiği çağlardan başlayarak hayatı boyunca hâkimdir. Şirazlı Sâdî’den söz ederken Lamartine’e geçer; Graziella üzerinde dururken, Fuzûlî’nin Leylâ vü Mecnûn’unu hatırlar. Fikret ve arkadaşları Coppée vs. gibi Fransız realist şairlerini örnek tutarak toplumsal manzum öyküler yazarken, Âkif, aynı kaynağı Doğu’da, Sâdî’nin eserlerinde bulur.”¹⁰

Âkif’in Halkalı Baytar Mektebi’nde öğrenci iken yazdığı ve şimdilik en eski şiiri olarak bildiğimiz *Destûr* başlıklı manzûme, bir terakib-i bend parçası olduğunu düşündürür.

Şeydâ-yı gamım, beste-i zincir-i hevâyım

*Uşşâka şu hâlimle ben gıpta-fezâyım*¹¹

(Arzu, istek zincirleriyle bağlı gam delisi halimle tüm âşıkları imrendiririm.)

beytiyle başlayan bu parçada *Safahât* şâiri, toplumcu Âkif’i aramak mümkün değildir.

Meşrutiyet’in ilânını takip eden Ekim ayının 11’inde İstanbul Darülfünûn’da edebiyat dersleri vermeye başlayan Âkif, hem siyâsî havanın müsait oluşu hem de bulunduğu çevreler bakımından edebiyatla, bilhassa şiirle meşgul olmak için daha iyi imkân buluyordu. *Birinci Safahât*’a girecek olan yeni ve birkaç yıl önce yazdığı şiirlerinin hemen tamamını 1908-1910 yılları arasında Sırat-ı Müstakîm mecmuasında neşretti. Büyüklü-küçüklü 44 parça şiiri bir araya getirerek bir kitapta topladı. Baş tarafına şiir hakkında küçük bir manzûme ilâve ederek 1911’de *Safahât* adını verdiği ilk şiir kitabını çıkarmış oluyordu. Yüz mânâsına gelen safha kelimesinin çoğulu olan bu isimle, hayatın çeşitli yüzlerini göstermek istiyordu. Yalnız bu isim bile onun edebiyattaki realist görüşünü aksettirir. Kitabına koyduğu manzûm ön sözde şunları söylüyordu:

Bana sor sevgili kârî, sana ben söyleyeyim

Ne hüviyette şu karşında duran eş’ârım:

Bir yığın söz ki samimiyeti ancak hüneri;

¹⁰ Fevziye Abdullah TANSEL, **Mehmed Âkif Hayatı ve Eserleri**, İstanbul, 1945, Kanaat Kitabevi s. 199-200.

¹¹ Mehmed Âkif ERSOY, **Safahât**, İstanbul, 1988, İFAV, s. 487.

Ne tasannu' bilirim çünkü, ne san'atkârım¹².

Âkif böylece, daha önce yazarak yırttığı veya neşrettiği şiirlerinde görülen tasannu'(sanat yapma) özentisini bir tarafa bırakıyordu. Tasannu' gazel edebiyatında veya Servet-i Fünun şiirinde kalmıştı. Şiir için şimdi yeni yeni bir yol tutmak gereğini düşünüyordu. O da, gerçeği şiirle dile getirmektir. Bu şiirin tek hüneri samimiyeti olacaktır. Âkif burada tasannu' ile samimiyeti zıt birer kavram olarak anlıyordu. Sanat, bir özenme, bir itinâ, bir hesap işidir. Bu hesaplar arasında samimiyet de, onunla eşdeğer bir kavram olan gerçek de kaybolabilirdi. Âkif, kendi şiiri hakkındaki açık ve kat'î hükmünü, Safahât'ın 4. kitabı olan *Süleymaniye Kürsüsü*'nde bir daha tekrar edecektir:

Hayır, hayâl ile yoktur benim alışverişi...

İnan ki her ne demişsem, görüp de söylemişim.

Şudur cihanda benim en beğendiğim meslek:

Sözüm odun gibi olsun, hakikat olsun tek¹³!

Sözün odun gibi olması gerekmez. Lâkin hakikat uğruna, sözün sanatkârâne olması fedâ edilir. Hakikati söylerken güzellik kaybolacaksa kaybolur. Bu düşünce hakikati hayâle ve şiir güzelliğine fedâ eden Servet-i Fünuncuların şiir anlayışına tamamen zıttır¹⁴.

Âkif'in şiirinin şekillenmesinde şunların tesiri bulunabilir:

1. Klâsik kültür ve Sâdi'de mükemmel örneğini bulan ve ahlâkî bir sonucu hedef tutan Doğu manzûm hikâyeciliği.
2. O günün sanat okulları içinde birinci planda bulunan Batı realizmi.
3. İslâm ideali.
4. Tarihin en trajik günlerini yaşayan bir devlet ve millet.
5. Realiteye objektif ve tahlilî bakma alışkanlığını veren müspet bilgiler tahsili.

Sâdi hikâyeciliğini modernleştirerek, ferde değil cemiyete seslenen bir ifadeye kavuşturarak onu, roman sanatındaki realizmin imkânlarıyla geliştirerek çağındaki İslâm dünyasının acı realitesine uygulamak... İşte bu, bize Âkif'in şiirinin kuruluşu için aydınlık bir ipucu verir.

¹² Mehmed Âkif ERSOY, a.e., s. 5.

¹³ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 208.

¹⁴ Orhan OKAY, *Mehmed Âkif (Bir Karakter Heykelinin Anatomisi)*, Ankara, 2005, Akçağ Yay. s. 44-45.

Vezin olarak arûzu kullanışına gelince, bunu, yetişme çağında edebiyatımızda halk şiiri dışında tek veznin arûz olmasına bağlamak gerekir. Arûz aynı zamanda İslâm coğrafyasının müşterek veznidir. Hece vezni, ancak İstiklâl Savaşı başlangıcında ve Anadolu'nun ortaya çıkışıyla edebiyatımızda gelişmiş bir vezindir ve bu vezin, Türk şiirini tutmaya başlarken Âkif, şiirinin büyük örneklerini vermiş ve kendini kurmuş bulunuyordu. Arûz, daha önceki şairlerimizle birlikte Âkifî'dir ki dilimizin öz malı olmuştur. O, Dîvân şairlerinden ayrı olarak arûzu, dilin ayrı bir bölümüne, en realist çizgilerine ve gündelik hayat bölümüne son derece büyük bir güçle uygulamıştır. Arûz dilin içine ve şiire öylesine yerleşmiş ve kaynaşmış ki şiirler ağza geldiği gibi söylenmiş ve sanki arûzla yazılmamış intibainı verirler¹⁵.

Âkif'in şiiri bir nevi günlük (jurnal) tür, ancak bir şairin "ben"i etrafında toplanan eşya ve olayların anlatılışı değil, bütün bir toplumun günlüğü... Bunun için şiir yer yer bir kronik manzarası kazanır. Bütün şiirlerini, "Safahât" yani safhalar(dönemler) adı altında toplaması da bu günlük şuurunu gösteriyor. Savaşlar olmadığı zamanlar, toplumun günlük hayatından tablolar çizilir. Camiler, kahveler, hastalar, alıcılar ve satıcılar, meyhane, içki ve kumarın açtığı yaralar, yetimlerin, dulların, yoksulların içinde bulunduğu acı problemler, idarenin bozukluğu, rüşvet felâketi, faiz faciası... her yönüyle cemiyet, enstantaneler, çizgiler ve tablolar halinde bir çöküşün umumî görünüşünü verirler. Bunlar, yani cemiyetin alelâde vakitleri ve halleri anlatılırken şiir, daha çok tasvirîdir, objektiftir¹⁶.

Bir cemiyetin muayyen bir devrini ifade eden "Safahât"ı sosyolojik bir bakışla şöyle vasıflandırabiliriz:

1. Birinci Safahât (Genel sosyolojik çizgiler-Denemeler)
2. İkinci Safahât (Süleymaniye Kürsüsünde) spekülâtif şiirler.
3. Üçüncü Safahât, doktrin şiir (Hakkın Sesleri). Değer hükümleri.
4. Dördüncü Safahât (Fatih Kürsüsünde) siyasî yapı (Kadro).
5. Beşinci Safahât (Hâtıralar), karşılaştırmalı tarihî-sosyolojik çizgiler.
6. Altıncı Safahât (Âsım), tarihî-destansı yapı, savaş sosyolojisi, potansiyel halinde gelecek zaman.
7. Yedinci Safahât (Gölgeler), Metafizik¹⁷.

¹⁵ Sezai KARAKOÇ, **Mehmed Âkif**, İstanbul, 2007, Diriliş Yay. s. 40-41.

¹⁶ Sezai KARAKOÇ, **a. e.**, s. 41.

¹⁷ Sezai KARAKOÇ, **a. e.**, s. 45.

Bu açıdan bakılınca, bir cemiyet gerçekten belli başlı cepheleriyle ve temel perspektiflerden tanıtılmış, sanki bir plan dairesinde işlenmiştir denebilir. Âkif, “şiiirle düşünme”yi edebiyatımıza sokan hemen hemen tek şairdir. Bir toplumun, bir ömür başından geçenleri şiiirle anlatması da diyebiliriz Safahât’a.

2. TOPLUM SORUNLARI KARŞISINDA ÂKİF

Şiiirin bir mesaj olduğunu kabul edenler için Âkif, Türk şiiirinde en güçlü mesajlardan birinin sahibidir. Şiiirle mesajı birbirinden çok uzak iki kulüp gibi görenler için söyleyeceğimiz şey, Âkif’in bu çok farklı iki unsuru sanatında birleştiren nâdir örneklerin başında geldiğidir.

Mehmed Âkif gibi, bilhassa yaşadığı devirde, herhangi bir fikri, bir ideali terennüm eden pek çok şair vardır. Ancak bunların şiiirlerinin çoğunda mesaj ön plânda-
dır, şiiir güzelliği, estetik endişeler veya lirizm dediğimiz şey kaybolmuştur. Hâlbuki Âkif’in şiiirlerinde, tıpkı realizmle idealizmin yaklaşması gibi, mesajla lirizmin birleşmesine şahit oluruz. Hiç şüphesiz her zaman için değil. Onda da yer yer manzum hikâye ve didaktik seviyeyi aşmayan şiiirler çoktur. Fakat bunların arasında bile kolayca söylenivermiş zannedilecek, eskilerin sehl-i mümteni dedikleri, belki hâlis şiiir tarzının değil, fakat bir sanatkâr icazını gösteren mısralar Safahât’ın sayfaları arasında adeta fişkirir.

Âkif’in getirdiği mesaj yahut mesajlar nedir? Onun ilk şöhretini yaptığı yıllar, 1908-1918 arası. Türk cemiyetinin büyük kargaşalığa düştüğü bir devirdir. Devletimiz, tarihi içinde en çok toprak kaybına bu on yıl içinde uğramıştır. Gelen ve düşen hükûmetler, şahsî kinlerin siyasî kanaatlere karıştığı jurnaller, hürriyet adına hürriyetsizlik, disiplin namına anarşi, fırka ve cemiyetlerin kıyasıya dövüşleri arasında millî vahdet gittikçe bozuluyor, ortalığı bürüyen karışıklık içinde gerçeğin ne olduğunu görmek mümkün olamıyordu. Bu kör dövüşünde, düşünen ve eli kalem tutan aydınlar, devleti, içine düştüğü bu kargaşalıktan kurtarmak için birtakım formüller ileri sürüyorlardı. Osmanlıcılık, Türkçülük, İslamcılık, Medeniyetçilik, Milliyetçilik, İnsaniyetçilik gibi birbirine benzer ve farklı bir yığın reçeteler, asrın bu hasta adamına sunulmaktaydı. İşte Âkif Safahât’ının ilk kitabını neşrettiği zaman böyle trajik bir tablonun kahramanlarından biriydi. O da, borçlu olduğu cemiyete kendisini adayacak, o da bu hastaya birtakım reçeteler sunacaktı. Bunun için de, şiiirde yapmacıklıktan uzak,

yalın bir dil buldu. “*Ne tasannu, bilirim çünkü ne san’atkârım*” diyerek özentisiz bir edebiyata yöneldi.

Âkîf’in bu ilk Safahât’la getirmek istediği şey, cemiyetin içinde bulunduğu faciayı dile getirmektir. Reçeteyi sunması için önce teşhis gerekiyordu, bunun için de hasta teşrih masasına yatırılacaktı. İşte ilk Safahât cemiyetin bu teşrih masasındaki tasviridir. Bunda da, çağdaşlarından daha başarılı olmuştur. Çünkü şairlik kabiliyeti ve Türkçeye hâkimiyeti yanında, cemiyete bağlılığı ve samimiyeti vardı.

Mehmed Âkîf, mizaç bakımından, bir tarafıyla tamamen dışa açık bir insandır. Onun şiirinde evin içi hemen yok gibidir. Vâkıâ, -meselâ Âsım- tamamen evin içinde geçer, fakat, hikâyede bu mekâna ait hiçbir hususiyet, en ufak bir tasvir parçası yoktur. Zannediyorum bütün Safahât’ta tek ev tasviri Seyfî Baha’nın fakirhanesinden ibarettir. Âkîf’in şiiri hakkında hüküm verirken onun bu mizacını gözden uzak tutmamak gerekir. Onun şiirlerinin bütün dekorlarını, kalabalık veya تنها sokaklar, evin dışındaki mekânlar (dükkân, kahvehane, meyhane, mektep, cami vs.) teşkil eder. Manzum hikâyelerinde, evde canı sıkılan ve kendini sokağa adeta dar atan bir insanın davranış tarzı dikkat çekicidir ve şairimizin psikolojisi hakkında önemli ipuçları verir:

*Ezanı beklemez oldum; açılmadan âfâk,
Zalâmı sîneye çekmiş yatan sokaklardan
Kemâl’i vecd ile geçtim...*¹⁸

Fatih Câmî

*Beş on gün oldu ki mûtada inkıyâd ile ben
Sabahleyin çıkıvermiştim evden erkenden*¹⁹.

Küfe

*Bir ufak cevalân
Bahanesiyle, bizim eski âşinâlardan
Bir attarın azıcık gitmek istedim yanına*²⁰.

Hasır

*Canım sıkıldı dün akşam, sokak sokak gezdim*²¹.

¹⁸ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 8.

¹⁹ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 20.

²⁰ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 27.

²¹ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 32.

Meyhâne

Geçen sabah idi Eyyûbâ doğru çıkmıştım²².

Mezarlık

Bütün gün evde oturmak ne olsa pek boştur.

Bu ârzû-yı tenezzüh gelince artık ben

Durur muyum? Ne gezer! Fırladım hemen evden²³.

Bayram

Âkif'in şiirlerinde cemiyet meselelerine temas etmesi, birtakım yaraları deşmesi, çağdaşları olan diğer şâirler gibi bir masa başında düşünülen yahut pencereden seyredilen bir cemiyetin sezdirdiği yapmacık bir fakir-fukara edebiyatı değildir. Âkif, sokaktaki şâirdir. Bu sebeple şiiri, sosyal gerçeklikle beraber, romantizm ve idealizmi gibi birbirine zıt görünen vasıfları da bir arada taşır.

Safahât'ın birinci kitabı, içtimaî bir romanın yarım bırakılmış parçaları gibidir. Bu bakımdan onu Dostoyevski gibi, Balzac gibi batılı romancıların eserleriyle karşılaştırabiliriz. Fakat daha da iyisi, kendisinin de beğenerek okuduğu Alphonse Daudet ve Emile Zola gibi realist ve natüralist romancılarla karşılaştırmaktır²⁴. Âkif, lirik şiirlerinin dışında, bilhassa manzum hikâyelerinde ve tasvirlerde şair değil, romancı gibi hareket etmiştir: İstanbul'un kenar mahallelerinde, esnaf arasında, meyhanede, mahalle kahvesinde, aile geçimsizlikleri içinde, bayram yerlerinde mezarlıklardadır. Dilenciler, çocuklar, ihtiyarlar, karılarını döven, kötü muamele eden, üzerlerine evlenmeye kalkan kocalar, kocalarını kahvede, meyhanede arayan çaresiz kadınlar, bu duruma bir çıkış yolu arayan mahalle imamları, bu gerçek hayattan alınmış kişiler, kadrosunu teşkil ederler. Bu manzumelerde Âkif, keskin ve vurucu çizgilerle kuvvetli bir realizmi, okuyucuyu duygulandıran bir hassasiyetle birleştirmiştir.

Âkif'in "*Hasta*" şiiri, manzum bir tiyatrodan çıkarılmış küçük bir tablodur. Hikâyede okul müdürü vardır, doktor vardır, hatta bunları bir kenardan seyreden şâir vardır. Ama asıl var olan, hastanın kendisidir. Veremlidir. *Hasta*'yı Âkif'in tasvir edişi, o zamana kadar şiirimizde de romanımızda da benzeri bulunmaz bir ifade gücü gösterir.

²² M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 38.

²³ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 42.

²⁴ Orhan OKAY, a. g. e., s. 61-64.

Bu bir kenardan seyrettiğini söylediğimiz şâirin bakışıdır. Hasta dışarı çıkarıldıktan sonra doktorun ve okul müdürünün davranışları ve konuşmaları ise farklı bakış açılarını aksettirir. Hastayı, diğerlerine sirayet etmemesi için okuldan uzaklaştırmak gerekmektedir. Akıbetini anlayan ve sadece birkaç günlük ömrünü tamamlayan gencin yakınmaları bir çare getirmez. Hikâye hastanın şu sözleriyle biter:

*Yok yok, beni tâ,
Götür İstanbul'a bir yerde bırak ki, gurebâ,
-Kimsenin onlara aldırmadığı bir sırada-
Uzanıp ölmeğe bir şilte bulurlar orada²⁵!*

Âkif in, hasta çocuğun dilinden bu isyansız çırpınışları, kendi içinde yaşayan bir insana karşı alâkasız kalan toplumdur.

Âkif “*Köse İmam*” şiirinde cemiyete bakış tarzının kısa felsefesini açıklar. Köse İmam’ın ağzından dökülen bu felsefe şöyledir:

*Üç sınıf halka içim parçalanır, hem de kadar!
İhtiyarlar, karılar, bir de küçükler; bunlar
Merhamet görmeli, yüz görmeli insanlardan;
Yoksa, insanlığı bilmem nasıl anlar insan²⁶?*

İslâm şairi Âkif’in burada merhamet felsefesini, İslâm düşüncesinden önce insanlık fikrine bağlaması dikkat çekicidir. Âkif’e göre insanlık, Müslümanlıktan önce kazanılması gereken bir vasıftır. Daha sonraki manzumelerinin birinde de;

“*Müslümanlık nerede, bizden geçmiş insanlık bile*” diyecektir. Demek, İslâm’ın istediği, insanlığın istediğinden daha fazladır. Öyleyse insan olmadan Müslüman olmak mümkün değildir.

Âkif’in *Köse İmam*’ın ağzından söylediği merhamet edilmesi gereken üç sınıf halktan ihtiyarlar, *Seyfî Baba* ve *Yemişçi İhtiyar* şiirlerinde yer alır. Çocuklar, *Bayram* şiiri ile beraber *Küfe*, *Meyhane*, *Mezarlık*, *Selmâ*, *Âhiret Yolu*, *Âmin Alayı*, hatta biraz da mizahın karıştığı *Bebek Yahut Hakk-ı Karar*’da geçer. Hepsi Âkif’in sevgi, merhamet ve şefkat duygularını aksettirir. Mehmed Âkif’in kadına karşı merhameti her iki sınıftan daha fazla tezahür eder ve daha çok şiirinde yer alır. Bunlardan ilki, birinci *Safahât*’ta yer alan *Köse İmam* manzumesidir. Mahallenin, sözü dinlenir, “*ilmi az, görgüsü çok*,

²⁵ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 14.

²⁶ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 116.

fitratı yüksek” imamı olan, daha sonra *Âsım*’ın da kahramanlarından biri olacak olan *Köse İmam*’a danışmak üzere komşu kadınlardan biri gelmiştir. Kocasından dayak yediği için şikâyetçidir. Köse İmam, kocasını çağırır. Adam karısının üzerine bir daha evlenmeye niyetlidir. Bahanesi de şeriatıdır:

Ya şeriat ne için

Bize evlenmeyi tâ dörde kadar emretsin?

İki alsam ne çıkar sâye-i hürriyette?

Boşamışsam, canım ister boşarım elbette.

İşte meydanda kitap. Hem alırsız, hem boşarız²⁷.

İslâm şairi Âkif, kocanın bu düşüncesinde İslâm’ı istismar etmesine tahammül edemez. Köse İmam’ın ağzıyla, kadın konusunda Müslümanların bu davranış tarzlarını şöyle tenkit eder:

Bana gelmiş de şeriatçı kesilmiş... Avanak!

Hangi bir seyyie yok defter-i âmâlinde?

Seni dünyada gören var mı ayık hâlinde?

Müslümanlıkta şeriat bunu emretmiş imiş:

Hem alır, hem de boşarmış; ne kadar sâde bir iş!

Karut tatlıki için bak ne diyor peygamber:

“Bir talâk oldu mu dünyada, semâlar titrer.”

İki evlense ne varmış... Bu yenir herze midir²⁸?

Devamında Köse İmam, İslâm’a göre kadın haklarını sayar ve her kocanın bunların altında kolay kalkamayacağını söyler. Âkif’in kadın karşısındaki bu davranış tarzı, yine birinci Safahât’ta *Meyhâne*, *İstibdad* manzum hikâyelerinde, *Âsım*’da ise *Köse İmam*’dakine benzer bir vak’a ile tezâhür eder.

İlk Safahât’ta, İslâm tarihinden çıkarılmış iki manzum hikâye yer alır. Biri *Kocakarı ile Ömer*’dir. Memleketin tek ferdinin ıstırapı karşısında bile devlet adamının vicdanındaki çatışmanın hikâyesidir. İkincisi ise, Âkif’in şiirleri arasında, üzerinde fazla durulmamış, fakat şairimizin İslâm’ın sosyal anlayışını dile getirmesi bakımından mühim bir manzumesidir: *Dirvas*. Mehmed Âkif’in, Emevî halifelerinden Hişam devrinde geçen bir vak’a olarak tanıttığı bu hikâye, hilâfet merkezi olan Şam’da geçer. Üç yıl üst üste gelen kuraklık, halkı perişan etmiştir. Açlık, kitle hâlinde hastalıklara, ölümlere sebep

²⁷ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 113.

²⁸ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 114.

olmaktadır. Bazı kabile reisleri, meseleyi bizzat halifeye arz etmeye karar verirler. Yaşı küçük olmakla beraber, güzel konuşma kabiliyeti olan Dirvas'ı da yanlarına alarak halife Hişam'ın huzuruna çıkarlar. Dirvas, coşkun bir belâgatle, bütün söz ustalığını kullanarak halkın acıklı durumunu anlatır ve Hişam gibi zengin ve âdil bir halifenin buna çare bulacağı inancıyla sözünü tamamlar. Dirvas'ın ifade kudreti karşısında adeta dili tutulan halifeye, ricacıların isteklerini yerine getirmekten başka yapacak şey kalmamıştır.

Bu basit konu içinde Âkif, usta bir hikâye tekniği ile mühim mesajlar vermiştir. Dirvas, sözleri arasında rica etmeye değil, hak istemeye geldiklerini hissettirir. “*Şehirleri besleyen kabâil: Şehirlileri doyuran köylüler*” sözüyle bu haklarını hükümdara anlatmak istemiştir. Tüccar, zenaatkâr ve memur olan şehir halkının büyük ve gerçek ekonomik yükü, beslenebilmesi köylünün sırtındadır. Dirvas, talâkatıyla beraber ikna gücünü bu felsefeden almaktadır. Talâkat ise, bu felsefeyi güzel bir şekilde ifade etmektir. Âkif'in hemen bütün şiirlerinde olduğu gibi... Daha sonra Dirvas, muhtemel bir soruyu karşılar. Belki sefâletin bu derecesine kader denilecektir, belki de Allah bize küskündür, fakat Hişam'ın halifelîği, devlet reisliği, milletin babası oluşu, belki değil, gerçektir. Bundan sonra Dirvas, devletin ve bütün servet sahiplerinin karşısına üçlü bir hâl teklifi ile çıkar: Halifenin sarayındaki bu ihtişam ve zenginliğin kaynağı kime aittir? Allah'ın mı, halkın mı, senin mi? Eğer Allah'ın diyorsan, bizler de onun kulları olduğumuza göre pay hakkımız var. Halkınsa, o takdirde başkasına ait olan bu malı elinde tutma. Yok, eğer senin ise, fazlasını muhtaçlara dağıt²⁹. Âkif, *Dirvas* manzumesiyle, İslâm'ın sosyal ve ekonomik dengesini dile getirmiştir.

3. ÂKİF'İN İDEALİZMİ

İdeal diye, zihni realitelerin üstüne yükselterek düşünce ve duygulara sürekli tatmin getiren tasavvurlara denir. Bu tasavvurlar, ilme sanata, ahlâka ve dine ait olmak üzere sınıflanırlar. Hepsinde müşterek olan karakterler, sonsuzluğa çevriliş, yani tatmin ile nihayetlenemez oluşları ve menfaat gözetmeyişleridir. Bu karakterlerinin müşterek oluşu sebebiyle ideal bir duygu, ister hakikat, ister ahlâk, isterse Allah duygusu olsun, sanat eserine konu olabiliyor, elverir ki estetik bir ifadeye bürünsün. Egoist ve altruist duygular sahasında kalıp da ideal duygular sahasına yükselmeden plâstik veya fonetik eserler, yüksek sanat eseri değerini kazanamazlar. Roman veya hikâyede güzel işlenmiş macera, şiirde maharetle kullanılmış edebî sanatlar ve üslûp hünnerleri, büyük sanat eseri

²⁹ Orhan OKAY, a. g. e., s. 68-71.

meydana getirmeye yeterli değildir. Bunun için, gayesi sonsuzlukta olan bir idealin eserde barınması ve yaşatılması şarttır. Ancak realitede, ferdî veya içtimaî yaşayışta ruvaffakiyetimizi sağlayıcı bir görüş veya bir dâvanın müdafaası için, bir fikrin başkalarına ispatı veya sadece cemiyette bir hareketin temini için, sanatkârın içsel varlığı ikinci plâna atılarak meydana getirilen eser, gerçek sanat eseri sayılmaz. Bunlar, ya nazma çekilmiş fikir müdafaaları veya propaganda eserleridir.

Âkif, sanatının başlangıçlarında, nazmını bir içtimaî inkılâp için vasıta olarak kullandıktan ve böylelikle ifade ve üslûp maharetlerini artırarak olgunlaştıktan, yani çıraklık devri diye vasıflandırdığımız ilk iki Safahât'ını yazdıktan sonra, din ve ahlâk ideallerinin dünyasına cesurane ayak basar. Kur'ân'la dolan ruhunu sonsuzluğa çevirerek büyük sanatın renklerine dalar³⁰. Âkif'in idealizmi, milliyet ve inkılâp, din ve mistiklik dâvalarına çevrilmiş olarak çok cepheli bir karakter taşımaktadır.

3. 1. Âkif'in İslâm İdeali

Mehmed Âkif Ersoy, dine daha çok toplum, topluma da din noktasından bakmıştır. Onun bu bakışında, içinde yaşamış olduğu zamanın büyük etkisi vardır. Âkif'in temel felsefesine göre; Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü kötü durumdan kurtuluşu halka, halkın kurtuluşu da dine bağlıdır. Ya da diğer deyişle, devletin kurtuluşu ve ilerlemesi dine, dinin kurtuluşu da halka bağlıdır. Aslında Âkif'in başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere, kaydedilmiş olan dini metinler hakkında bir endişesi yoktur.

Onun üzerinde yoğunlaştığı nokta teoriden Ziyâde, halk katmanları arasında pratik alanda tezahür eden dindir. Teorik dinin hayata, doğru olarak yansması devleti kurtaracaktır. Teorik ve pratiğin uyumunun gerekliliği Âkif'in temel meselelerinden birisi olmuştur. Bunun için onun eserlerinde dinî uygulamalardaki yanlışlıklar bir bir tespit edilmiş, bunların ferde, topluma, ümmete, devlete ve dine zararları gösterilmiştir. Bunun yanında doğru uygulamaların faydaları da tarihten alınmış ideal tiplerle izah edilmiştir.

Pek çok orjinal olarak nitelendirilemeyecek bu yaklaşıma İslam ve Osmanlı tarihinde sıkça rastlamak mümkündür. Hatta ilkel toplumlardan zamanımıza kadar dinî normları olan her toplumda, zamanla bu yaklaşımın baş göstermesi kaçınılmazdır.

³⁰ Nurettin TOPÇU, **Mehmet Âkif**, İstanbul, 2006, Dergâh Yay., s. 36-37.

Yenilik anlamında orjinal olmayan bu yaklaşım, köken itibariyle insanlık kadar eski ve sürekli bir geleneğe sahiptir. İslam dininin esası olan Kur'an-ı Kerim'in de, insanların, hatta tüm varlıkların mutluluğu konusundaki temel tezidir. İnsanların, kendileriyle ilgili dinî inançlara uygun yaşadıkları takdirde mutlu olacaklarına inanmaları ya da inanmamaları, dış dünyadan, her iki kanada olumlu ya da olumsuz etkiler, dinler tarihi ve din sosyolojisine de zengin örnekler sunmaktadır. Bir muharebe alanı niteliğinde olan bu zemin, dinî olanla dinî olmayanın alabildiğine boğuştugu, dünya kadar genişliğe sahiptir.

Bu noktadan bakılınca, M. Âkif'in dinle ilgili yaklaşımlarının temelinde, kendi toplumunu, gerçek Müslümanlığı yaşadığı takdirde her yönden yüceleceğine inandırma gayretinin yattığı görülmektedir. İnandırma gayreti beraberinde metodoloji sorununu da zorunlu olarak getirmekte ya da doğurmaktadır. Birçok dinî akımın, özellikle 19.yüzyıldan sonraki İslami akımlarının, en önemli çıkış noktalarından birisi burasıdır. Âkif'in de içine dahil edildiği, genelde Avrupalıların modernist İslamcılar, Batıcı aydınların reformist İslamcılar, İslâmî inancı önde olan kimselerin de ihyacı, olarak vasıfladığı akım ve bunun kolları aynı temel noktadan yola çıkmaktadırlar.

Bize göre, M. Âkif Ersoy'a bu genel temayül içerisinde özel bir konum kazandıran nokta, onun basit gibi algılanan bu köklü teoriyi halk tabakalarına taşıması ve onları buna inandırma gayreti içinde olmasıdır. Âkif, bu gayesine ulaşabilmek için, ileride temas edeceğimiz gibi, çok zengin üslup ve vasıtalar kullanmıştır. Ayrıca Âkif, gerek dine gerekse topluma yaklaşımlarında, nazarî eğilimlerden çok pratik yaklaşımlar sergilemiştir.

Osmanlı Devleti'nin yenileşme serüveni yirminci asrın başlarına geldiğinde, geleneklere hücum eden bir aydın zümresi de doğurmuştur. Ahmet Rıza gibi kimselerle ithal edilen pozitivist düşüncenin de etkisiyle birçok aydın dine hücum etmiş ya da onu pasivize etme yolunu tutmuştur. Bu döneme kadar İslam dünyasında, iç bünyede böyle bir hareket tarzına pek rastlanmaz. İşte bu düşünceye karşı mücadele veren Âkif, materyalist düşünceye karşı manevilik ve ruhu öne çıkarmıştır.

O, öncelikle halka hitap etme felsefesine uygun bir şekilde bu konuda genellikle kuru akla ve mantığa dayanan kelâmî izahlara girmeksizin duygulara hitap etme yolunu tercih etmiştir. Çünkü ona göre halk duygularıyla hareket etmektedir. O, Fatih Camii ve bunun gibi büyük mabetlerin taşımış olduğu maneviliği, bir cenaze merasimi, İslam'ın şiarı olan ezanları, dinî bayramları, mezarlıktan hep bu gaye ile ele almış, onlardaki

kutsal yönleri bunun için işlemiştir. İnançsızlık fikirlerine karşı Fatih Camii'ni bir iman abidesi olarak şöyle sunmaktadır:

*Yatarken yerde ilhadiyle haşır olmuş sefil efkâr,
Yarıp edvarı yükselmiş bu müdhiş heykel-i ikrar³¹*

Daha sonraki mısralarda mabedin nurlarla, meleklerle olan diyaloguna değinmektedir. Böylece bir taraftan lâhutî ve semâvî değerleri kabul etmeyen materyalist düşünceye karşı çıkarken diğer yandan da mabetlere böylesi dinamik fonksiyonlar yükleyerek halkın maneviyatını takviye etmektedir. Âkif'in önemle üzerinde durduğu mabet gibi kutsal mekânların insanların ruh ve duygularına etkisi din sosyolojisi açısından önem taşıyan konulardandır.

M. Âkif, mezarlıkları da aynı manevilik zemininde ele almaktadır. Ona göre mezarlık, yüksek manalar taşıyan başlı başına bir âlemdir. Ve ruha sonsuz nağmeleri fısıldar:

*Ey mezaristan, ne âlemsin, ne yüksek fitratın
Ey semavî hâk, benden bin selam olsun sana³²*

Ölüm ve ölümün unsurlarını da aynı manada değerlenmektedir. Musalla taşına yüklediği mana ile mevtanın gömülüğü esnasında geçen süreden dünya ahiret hakkında çıkarımlarda bulunmaktadır:

Musalla: Minberi tebliğidir dünyâda, ukbânı;

Musalla: Ders i ibrettir durur pişinde irfanın.

...

Yarım saat henüz olmuştu. Yolcular durdu;

Demek ki; komşusu dünyanın ahiret yurdu³³

Birinci Safahât'ta, içinde yaşadığı cemiyetin meselelerini bir teşrih masasına yatıran Âkif, kitabının bundan sonraki ciltlerinde hastalığın çaresi üzerinde durmağa başlar. "Süleymaniye Kürsüsünde" kitabı ile onun İslâm ideali şekillenmeğe başlamıştır. Bunun Âkif'te, belli bir yaştan sonra teşekkül etmiş bir fikir olduğu söylenemez. O, çocukluğundan, beri aile çevresi, mektepleri, hocaları ve arkadaşları, tamamıyla İslâmî bir kültürle beslenmiş, inancı, ahlâkı ve yaşayışıyla İslâm'dan hiçbir zaman kopmamıştır. Ancak, yirminci asrın başlarında, bilhassa 1908'den sonra ortaya çıkan olaylar, birtakım yeni fikir cereyanlarını da beraberinde getirmiştir. Bunlar birbirine benzese de, farklı da

³¹ M. Â. ERSOY, *a.g.e.*, s. 7.

³² M. Â. ERSOY, *a.g.e.*, s. 37,38.

³³ M. Â. ERSOY, *a.g.e.*, s. 124,125.

olsa, pek çoğu iyi niyetlerle, memleketin selâmeti için ortaya atılmış düşüncelerdir. O, İslâm'ın ruhuna aykırı olmamak şartıyla, devrindeki diğer fikir sahipleriyle işbirliği, gönül birliği yapmaya her zaman hazırdır. Âkîf'in Safahât'ta yer yer “*kavmiyet*” kavramıyla milliyetçiliğe karşı görünmesinin sebebi, o yıllar için çok haklı olarak büyük bir bölünmeden doğan korkusudur. Zaman onu haksız göstermemiştir. Bunun dışında, vatanının toprağına, bayrağına, milletin faziletlerine, diline, sanatına onun kadar bağlı pek az insan görebiliriz. Biraz paradoks gibi düşünülse de, Âkîf'in İslâm şairi olmasının yanı sıra milliyetçi bir yönü de vardır. Onun, o kadar ümmet fikri etrafında dönen mısraları arasında, dikkatli bir göz, hiç şüphesiz Ziyâ Gökâlp gibi Türkçü değil, fakat kültür ve inanç temeline dayalı, adı konmamış bir milliyet görüşünün varlığına şahit olacaktır. Adının konmamış olması, Âkîf'in yukarıda ifâde ettiğimiz bölünme endişesine bağlanmalıdır (bkz. Âkîf'in Milliyetçiliği; s. 30).

Mehmed Âkîf'in birinci Safahât'ta İslâm ideali ile ilgili şiirleri “*Tevhid Yahut Feryad*”da olduğu gibi ya duygu plânında veya “*Durmayaalım*”da olduğu gibi bazı İslâmî hikmetlerin didaktik değeri üzerindedir. Bu düşüncelerin bir İslâm birliği ideali haline gelmesi için, Meşrutiyet sonrası fikir cereyanlarının Âkîf'e göre zararlı ve milleti bölünmeye götüren bir tehlike olması gerekmiştir. İşte Süleymaniye Kürsüsünde, böyle bir tehlikeye karşı İslâm milletlerinin uyanması ve bir birlik teşkil etmesi felsefesine dayanan uzun bir manzume olarak bu yıllarda çıkar. Kitap, Sırât-ı Müstakim dergisine yazı yazmakta olan Rusya Türklerinden Abdürreşid İbrahim'in hikâyesidir. Bu zât, 1853'te Sibirya'da doğmuş, Mekke ve Medine'de tahsil görmüş, 1881'de ilk defa İstanbul'a gelerek Tanzimat aydınları ile tanışmış, Rusya'ya dönüşünde yeni usûlde mektepler açmış, “*Li-vâ'ül-Hamd*” adlı bir broşür neşrederek Rusyalı Türklerin Osmanlı ülkelerine göçmesini teşvik etmiştir. Meşrutiyet'ten sonra yine Türkiye'ye dönmüş, konferans ve vaazlar vermiştir. 1944'te Japonya'da ölen Abdürreşid İbrahim Efendi, Osmanlı topraklarından Japonya'ya kadar uzanan Türk-İslâm dünyasını gezerek, müşahadelerini “*Alem-i İslâm ve Japonya'da İntişâr-ı İslâmiyet, (1912-1914)*” adlı resimli iki büyük ciltte neşretmiştir. Âkîf'in Süleymaniye Kürsüsüne çıkarak, İslâm dünyasının durumu hakkında vaaz eden uyanık bir bilgin olarak gösterdiği hoca, işte bu Abdürreşid İbrahim Efendi'dir. İslâm dünyasının o günkü durumunu veren coğrafi ve sosyal bilgilerin dışındaki fikirler Âkîf'e aittir³⁴.

³⁴ Orhan OKAY, a. g. e., s. 78.

Vaiz, Meşrutiyet'ten evvel bir defa İstanbul'a gelmiş olduğunu anlatarak söze başlar. Burada Rusyalı bir Müslüman'ın ağzından Osmanlı devlet merkezinin perişan hâli tasvir edilir. Devletin idaresi kötü ellere düşmüş olduğu gibi, temiz kalmış olması gereken diyanet çevresi de bundan farklı değildir. Cemaat ise, ondan beter bir vurdumduymazlık içindedir. Bu bahiste Âkîf'in, devrinin diğer yazarlarından ayıran çok mühim bir farkına işaret edelim. Bu fark, oto kritisizmdir. Yani kendi kendini, kendi fikirlerini tenkit... Hiciv, Âkîf'in şiirlerinin önemli bir hususiyetini teşkil eder. O, bazen keskin zekâsını bir kırbaç gibi kullanarak, bazen okşar gibi, bazen daha da sert darbelerle vurmıştır. Bu darbelerin muhatapları haçlı zihniyetiyle doğuyu sömüren Batılılar, ahlâkı hiçe sayan yazarlar, medeniyet adına masum insanları ezen, mahveden ordular, dini küçümseyen modernistler vs.dir. Fakat Âkîf'in asıl tenkitleri Müslümanlar için olmuştur. Gerek Osmanlı toprakları, gerekse bunun dışındaki Müslümanlar, Âkîf'in tenkitlerinden ve taşlamalarından uzak kalmamıştır. Pek az fikir adamı, Âkîf kadar kendi mensup olduğu zümrenin insanlarını bu kadar ağır bir şekilde tenkit edebilmiştir. Bu da Âkîf'in gerçekçiliğinin ve samimiyetinin bir başka tezahürüdür. İşte Türkistanlı vaizin ağzından Müslümanların Türkiye'deki durumunu gösteren mısralar:

Sığmıyor en büyük endazeye işler artık:

Saltanat nâmına, din nâmına bin maskaralık...

Hele ilmiye, bayağdan da asağı bîr turşu!

Bâb-ı Fetva denilen dâire ümmî koğuşu

Ana karnından icazetlidir, ecdada çeker;

Yürüsün, bir de sarık, al sana kadîasker!

Hüsnüzan eylediğim bir iki fâzıl hocanın.

İstedim fikrini açmak; dedim: "Artık uyanın!

Memleket mahvoluyor, dün de beraber gidiyor;

Size Kur'ân "Bakınız sâde uzaktan mı diyor?"

"Memleket mahvolacak, olmayacak... Baştakiler,

Düşünürler ona, mevcut ise, bir çâre eğer.

Gele/im dine; ne mümkün çalışıp kurtarmak?

Beddee'ddînü garîben... sözü elbet çıkacak..."

*Dediler*³⁵.

Âkîf'in din âlimleri ve Bâb-ı Fetva dediği Şeyhülislâmlık hakkındaki tenkitleri, bir İslâm şairi olarak çok dikkat çekicidir. Hele babadan kalma unvanların kullanılması, kolayca kazasker olunması şairi çileden çıkarmaktadır. İlmine güvendiği birkaç hocanın da “Başımızdakiler, eğer varsa elbet bir çare bulurlar, zâten, “bu din garip başladı, garip bitecek” hadisi elbet yerine gelecek” demeleri büsbütün ye'se düşürür.

Fakat Âkîf'in maksadı, milleti ümitsizliğe düşürmek değildir. Herkesin ümitsiz olduğu zamanda bile, tek ferdin sorumluluğu vardır. Vâiz, İstanbul'da bir şey yapamayacağını anlayınca, tekrar Rusya'ya döner. Burada da, Müslüman halk üzerinde büyük baskı vardır. Fakat buna mukabil halk daha uyanıktır. Gizli bir matbaa kurar, gazete çıkarırlar. Çünkü oranın zenginleri bu faaliyete kucaklarını açmışlardır. Böylece açılan mektep ve medreselerde okuyan Türklerle, okur-yazar nispeti Ruslara göre artan cemaate geniş ufuklar açılmıştır. Vâiz burada da Türkiye'deki Müslüman zenginlerle bir mukayese yapar:

Ağniyâ, zannederim sizde de az çok olacak...

Şu kadar var ki, çürük tahtaya basmazlar ayak!

Fukaranız kılıyor, aklına geldikçe namaz;

Ağniyânizda da hiç yoksa, zekât olsa biraz,

Şöyle dursun bu temenniye kulak vermeleri,

*Sadr-ı âzam paşanız, fitre alır, sunsa biri*³⁶!

Böyle çalışırken, Ruslar matbaalarını basınca dağılırlar. Vâiz bu defa Türkistan'ın çeşitli bölgelerinde faaliyet gösterir. Fakat her yerde Müslümanların durumu birbirine benzemektedir. Yalnız Müslüman olmamakla beraber Japonları, bilmeden İslâm'ı yaşayan bir millet olarak görür: **“Din-i mübinin orada bereketli ruhu yayılmış, yalnız şekli Bida! / Müslümanlığın bütün erkânı var. Onlara Müslüman diyebilmek için bir tevhidleri eksik.”** Âkîf burada, Müslümanlarda görmek isterken Japonlarda gördüğü vasıfları anlatır. Şu mısralar Âkîf'in yirminci asırda görmeyi ideal edindiği Müslüman tipini ortaya koyar:

“Doğruluk, ahde vefâ, va'de sadâkat, şefkat;

Âcizin hakkını i'lâya samimi gayret;

³⁵ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 148-149.

³⁶ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 151.

*En ufak şeyle kanaat, çoğa kudret varken;
 Yine ifrat ile vermek, veren eller darken;
 Kimsenin ırzına, namusuna yan bakmayarak,
 Yedi kat ellerin evlâdını kardeş tanımak;
 “Öleceksin!” denilen noktada merdâne sebât;
 Yeri gelsin, gülerek, oynayarak terk-i hayat,
 İhtirâsât-ı hususiyyeyi söyletmiyerek,
 Nef-i şahsîyi umûmunkine kurban etmek...³⁷”*

Vâizin gördüğü Japonya’ya Batı medeniyeti de girmiştir, fakat sadece fenniyle. Moda şeklinde gelen şey, kendi örflerine, ahlâklarına aykırı ise girmemiştir. Bu bahsin sonunda şair, Japonya’nın İslâm’ı bu şartlar altında kabul etmesinin çok kolay olduğunu şu mısralarla dile getirir:

*Müslümanlık sanırım parlayacaktır orada;
 Sâde Osmanlıların gayreti lâzım arada.
 Misyonerler gece gündüz yeri devretmedeler,
 Ulemâ, vahy-i ilâhîyi mi bilmem, bekler³⁸?*

Vaiz, Hindistan’ı gezerken, İstanbul’da hürriyetin ilân edilmiş olduğunu öğrenir. İttihatçılarla beraber hürriyet taraftarı olduğunu bildiğimiz Âkif, hikâyenin burasında, Türkistanlı vaizin diliyle, nasıl büyük ümitlere kapıldığını anlatır. O sevinçle İstanbul’a dönerken, daha yolda, bu hürriyet havası içinde memleketin nelere kavuşmuş olduğunu tahayyül eder: “Sayısız mektup açılmış, kadın, erkek okuyor. Fabrikalar işliyor, yerli kumaşlar dokunuyor. Matbaalar gece gündüz çalışıp millete faydalı olacak eserleri basıyor. Memleketi baştanbaşa imar edecek şirketler kurulmuş, halkı uyandıracak cemiyetler teşekkül etmiş, herkese iş bulunmuş. Gemiler limanlarda mal ve servet taşıyor.” Fakat bu hülyalar uzun sürmez. İstanbul’a geldiği zaman, hürriyetin getirdiği tek nimetin, herkesin istediği şeyi söyleyebilmesi ve yazabilmesinden ibaret olduğunu anlar, gözleriyle görür. İstanbul şimdi eskisinden beterdir. Şehir bir tımarhane gibidir. Orada ne hükümet vardır, ne çalışan bir fert... Sanâyi, eğitim, alışveriş durmuştur. Herkes birbirine karşı olan kinini meydanlarda siyasî nutuk olarak ortaya dökmektedir. Eski medhiyeler, şimdi sövüp sayma olmuştur. Avrupa’nın, Âkif’in o her zaman takdir

³⁷ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 156.

³⁸ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 156.

ettiği ilmi, fenni değil; ahlâksızlığı, serbest yaşayışı biraz daha nüfuz etmiştir. İslâm seyyahı Abdürreşid İbrahim Efendi, bunların temelinde, milleti millet yapan en mühim unsurun, dinin sarsılmasını görür;

*“Yürüyor dine beş on maskara, alkışlanıyor,
Nesl-i hâzır bunu hürriyet-i vicdan sanıyor!”*

Bahis, “Şüphesiz yıktı o hülyaları meşhûdâtım³⁹” mısraıyla biter. Gerçekte gördükleriyle yıkılan hülyalar Abdürreşid İbrahim’in değil Âkif’indir. O da, devrinin bütün aydınları gibi, birçok şiirinde, Abdülhamid’in ve onun müstebid idâresinin karşısında olduğunu göstermiştir. Fakat hürriyetin, ilerleme yerine bu gerileyişi getireceğini tahmin edememişti. Bu beklenmeyen netice nasıl zuhur etmiştir? Hürriyeti isteyen aydınlarla, onun nimetinden faydalanması gereken halk arasında derin uçurumlar vardır⁴⁰. Âkif burada, vâizin ağzından, toplumun iki kesiminin objektif bir tahlilini yapar. Objektiftir. Çünkü bir taraftan kendi görüşüne tamamıyla zıt olan ve körü körüne batıya bağlanan aydınları tenkit ederken, diğer taraftan, kendisinin de içinde bulunduğu Müslüman cemaati tenkit eder. Birincisi din kaydından sıyrılmış modern bir cemiyet hülyası peşindedir, ikincisi ise, tamamıyla göreneklere bağlı, Batı’nın her şeyine düşman, her yeniliğe karşı bulunmaktadır. Âkif birinci grubun fikirlerini kaydettikten sonra, bunları şu mısralarla noktalar:

*Bir de din kaydını kaldırmalı, zîra o belâ,
Bütün esbab-ı terakkimize engel hâlâ⁴¹!*

Böylece aydınların batılılaşmak düşüncesinin arkasındaki din düşmanlığını ortaya koyan Âkif, daha sonra ikinci gruba, Müslüman halka döner: “Gelelim şimdi halkın duygularına. Bu da ötekilerin tamamen aksi...Görenek neyse ona bağlıdır. Batının fikirlerini, eserlerini düşman sayar. Yenilik adına vahiy inse kabul etmez. Hattâ milletin kendi içinden olabilecek bir yeniliğe bile karşıdır” işte, milletin beyni demek olan aydınla, yüreği demek olan halk arasındaki bu çekişme vücudu hasta etmektedir. Süleymaniye Kürsüsünde vâizin duâsıyla biter. Bu uzun manzumenin, Âkif’in İslâm birliği idealinin de ilk temel kitabını teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Vâizin, uzun seyahati ve konuşmaları arasında, yer yer bu idealin sistemleşmeye başladığı görülür. Âkif’e göre

³⁹ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 162-163.

⁴⁰ Orhan OKAY, a. g. e., s. 80-82.

⁴¹ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 167.

İslâm idealini engelleyen iki mühim düşünce akımı vardır. Birincisi ve en önemli olanı körü körüne batı hayranlığı ve din aleyhtarlığıdır;

“Mütefekkirleriniz dini de hiç anlamamış;

Rûh-i Islâmı telâkkileri gayet yanlış.

Sanıyorlar ki: Terakkiye tahammül edemez.

Asrın âsâr-ı kemâliyle tekâmül edemez.⁴²”

“İslâm’ın ilimleri desteklediğinden, beslediğinden haberleri yok. Hâlbuki bir gün beşeriyet İslâm’la yücelecektir. Onun saf sînesinde bütün insanlık bulunmaktadır. Biraz insafı olanlar bunu kabul eder/er.”

Âkif’in, inanç sistemi dışında, İslâm’ı bir dünya nizamı olarak ele almasında, daima çağdaşı olan meselelerle karşı karşıya getirmesi dikkati çeker. İslâm, dünün, bugünün insanına olduğu kadar yarının insanına da hitap edecektir. Esasen onun cevherinde bu ebedîlik vardır. Öyleyse, babamızdan böyle gördük demenin manası yoktur. Âkif, şiirlerinin birçoğunda, dinin bu yanlış anlaşılmasının karşısına çıkar. Onun, “İslâm’ı asrın idrakine söyletmek” formülü de bu endişelerinin mahsulüdür⁴³. Bir defa inanç temeli üzerine oturdu mu, artık, geçmişte bu konularda söylenmiş her şeyin doğru olması gerekmez. Geçmiş kültürü tanımak, bilmek, onlardan faydalanmak başkadır, yeniye açık olmak başka. Â s ı m ’ d a , bu yeniye açılışı şu mısralarla dile getirir:

“Medresen var mı senin? Bence o çoktan yürüdü.

Hadi göster bakayım şimdi de İbnürrüşd’ü?

İbn-i Sinâ niye yok? Nerde Gazâli görelim?

Hani Seyyid gibi, Râzi gibi üç beş âlim?

En büyük fâzılınız; bunların asarından

Belki on şerhe bakıp, bir kuru mânâ çıkaran.

Yedi yüz yıllık eserlerle bu dinin hâlâ.

İhtiyâcâtını kabil mi telâfi? Asla.

Doğrudan doğruya Kur’an’dan alıp ilhamı,

Asrın idrâkine söyletmeliyiz İslâm’ı.

Kuru dâva ile olmaz bu, fakat ilm ister;

Ben o kudrette adam görmüyorum, sen göster.

⁴² M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 170.

⁴³ Orhan OKAY, a. g. e., s. 85.

.....
Madem ki bu din: Din-i beşer, din-i hayat,
Beşerin Hakk'a refik olmak için vicdanı,
Beşeriyyetle beraber yürümektir şanı⁴⁴.

Süleymaniye Kürsüsünde İslâm birliği idealinin sistemini kuran şâir, bundan sonra bu sistemin ferdin yaşama tarzı, ahlâkı, kendi çevresi ile olan münasebeti, başka insanlara karşı davranış tarzı, ilim ve teknik karşısındaki tavrı gibi teferruata inen meselelere çeşitli vesilelerle çözüm getirmeğe çalışır. Bazen doğrudan doğruya Kur'ân-ı Kerîm ve Hadis gibi dinin temel kaynaklarından hareket ettiğini göstererek, bazen yine bu temellere dayanarak fakat daha çok asrının problemleriyle iç içe bir ifade tekniğiyle anlatır. İlkine, "Hakkın Sesleri" ve "Hatıralar" kitaplarındaki âyet ve hadislerin serbest tefsirleri, ikincilerine de Berlin Hatıraları ve Â s ı m ' ı n bütünü örnek olarak gösterilebilir.

Görüldüğü gibi Âkîf'in bir dünya nizamı olarak İslâm ideali, çağdaş medeniyetin meselelerinden koparılmış değildir. İslâm'ı asrın idrakine söyletme gayreti, çağdaş insanın problemlerine İslâm'ın açık olduğu inancından doğmaktadır. İnançta, emir ve nehiylerde kaynağını İslâm'dan alan bir yaşama tarzı ile, çağdaş medeniyetin İslâm'a aykırı olmayan nimetlerinin telif edilmesi bu idealin esasını oluşturur.

M. Âkîf Ersoy, topluma daha çok din açısından bakmıştır. Ona göre, gerçek dinin fonksiyonlarının tezahür etmediği bir toplumda, dinden bağımsız olarak ele alınan irfan ve vicdan gibi değerler hiçbir şey ifade etmez:

Ne irfandır veren ahlâka yükseklik, ne vicdandır;
Fazilet hissi insanlarda Allah korkusundandır.
Yüreklerden çekilmiş farz edilsin hav fî Yezdan m...
Ne irfanın kalır tesiri katiyyen, ne vicdanın.⁴⁵

Âkîf, Allah korkusu olmayan fert ve toplumların hayat anlayışlarının hayvanlar gibi olacağını, hatta insanın hür iradesi yüzünden hayvanlardan daha aşağı dereceye ineceğini ifade etmiştir.⁴⁶ O, Allah korkusu olmayan fert ve toplumlarda namus duygusunun da kaybolacağını, bunun da ahlakın çökmesindeki en büyük faktör olduğunu ifade etmiştir. Ahlakın çökmesi de bir millet için en büyük felakettir ve bu felaketten ne millet ne de milliyet kurtulabilir:

⁴⁴ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 381.

⁴⁵ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 271.

⁴⁶ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 271.

Meğer kalbinde Mevlâ dan tehâşî hissi yer tutsun...

O yer tutmazsa hiç manâsı yoktur kayd-ı namusun.

...

O yüzden başlar izmihlali milletlerde ahlâkın.

Fakat, ahlâkın izmihlali en müdhiş bir izmihlal;

Ne millet kurtulur, zîrâ, ne milliyet, ne istiklâl.

Oyuncak sanmayın! Ahlâk-i millî, rûh-i millidir⁴⁷

Görüldüğü gibi Âkif, milli ruhun temelini milli ahlaka, onun da temelini din ve Allah korkusuna bağlamaktadır. Âkif'e göre milli ahlakını yani dini duygularını kaybetmiş bir milletin ayakta kalması mümkün değildir. Âkif'e göre bu yıkılış Allah'ın en büyük kanunlarından birisidir.⁴⁸

'M. Âkife göre, içinde Allah inancı ve korkusu olmayan bir millet her taraftan hor ve hakir görülen çingeneler gibi zillet içine düşer, o milletin ilerleme arzusu kalmaz, her türlü kahramanlık duygulan ölür. Hatta başka milletlerin esareti altına düşmekten bile çekinmez, ölüm korkusuna kapılıp, ölmek için her türlü aşağılığı kabullenir, böyle bir millette fertler sefil duyguların arkasından koşarken, en uzak ihtimallerden dahi endişe eden psikolojik rahatsızlıklara yakalanırlar. İnançsız bir toplumda şahsi men-faatler ilah haline gelir ve bu ma'buda her türlü yüksek duygular feda edilir.⁴⁹

Âkif, içinde Allah inancı ve korkusu olan bir toplumun ise bütün bunların aksine dünyanın en güçlü toplumu olabileceğini iddia etmektedir:

O cem'iyet ki vicdanında hâkim havf-ı Yezdan'dır;

Bütün dünyâyâ sahiptir, bütün akvama sultandır⁵⁰

İnanç ve Allah korkusuna böyle fonksiyonel anlamlar yükleyen M. Âkif, İslam dininin farklı ırktan hatta kültürden milletleri aynı bağ etrafında bütünleştirebildiğini ifade etmiştir. Ona göre, Osmanlı Devletinin birlik ve bütünlüğünün devamı için bu bağın kırılmaması gerekirdi. Fakat ortaya atılan ırkçılık fikirleri ve din bağına önem verilmemesi gibi temel sebepler yüzenden devletin birliği bozulmaya yüz tutmuştur:

Neden hükümete Kuranla bağlı Arnavud'u

Ayırdınız da harâb ettiniz bütün yurdu?

Nasılmış, anlayınız iddiâ-yı kavmiyyet?

⁴⁷ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 271.

⁴⁸ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 271.

⁴⁹ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 272.

⁵⁰ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 272.

*Ne yolda mahvoluyormuş bakın ki bir millet?*⁵¹
Birbirinden müteferrik bu kadar akvamı,
Aynı milliyetin altında tutan İslâm ı,
Temelinden yıkacak zelzele kavmiyyettir
Bunu bir lahza unutmak ebedî haybettir.
Arnavutlukla, Araplıkla bu millet yürümez...
*Son siyasetse bu, hiç böyle siyaset yürümez.*⁵²

M. Âkif Ersoy, din sosyologlarının çokça üzerinde durduğu bir konu olan ibadet ve takvanın birleştiriciliği üzerinde de durmuştur. Ona göre, ibadet birleştirici ve bütünleştiricidir. Fakat insanlar ibadetin atmosferinden çıktıkları andan itibaren yine tefrikaya düşmektedirler. Âkif, bu durumu hayretle karşılamakta ve gönül birliğine de vurgu yapmaktadır:

Huzur-i Hak'ta nasıl toplu durdunuzdu demim
 ...
Çıkınca avluya herkes niçin boğaz boğaza?
Ne Müslümanlığıdır, anlamam ki, yaptığınız?
Görünce fesli, atılmak, tasarlayıp bıçağı;
Görünce şapkalı, sinmek, değiştirip sokağı;
*Gönüller ayrı olmuş, sineler bir olsa bile...*⁵³

Âkif, toplumların birlik ve beraberliğinde en önemli faktörlerden biri sayılan "kültür"ü din suyunun suladığını kabul etmektedir. Dolayısıyla o, "din'i kültürün bir alt sınıfı gibi görmek yerine "kültür"ün unsurlarını dinin sulayıp beslediği bir anlayışı benimsemektedir. Ve yine ona göre bizim milletimizin kültür değerlerinin en derininde "fazilet" unsuru vardır ve bu da asla kurumayacak olan din suyu ile beslenmektedir:

İçtimâî bütün âmillere, kudretle bak.
 ...
Şimdi, sen bizdeki kudretleri essen bir bir,
Göreceksin ki; Bu millette fazilet en uzun,
En derin köklere yaslanmada; hem sonra onun,
*Bir mübarek suyu var, hiç kurumaz: Dîn-i mübîn*⁵⁴

⁵¹ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 163.

⁵² M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 164.

⁵³ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 251.

⁵⁴ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 406-407.

Görüldüğü gibi Âkif, toplumsal bütünleşmenin en güçlü faktörü olarak İslamiyet'i görmektedir. Ona göre bu amil, eskiden olduğu gibi yeniden milli birlik ve beraberliği temin edecek güce sahiptir. Her ne kadar kültür hayatı darbe yemiştir de, yanlış fikir ve uygulamalar milletin çoğunluğu tarafından benimsenmemiştir. Bu sayede Âkif, her şeye rağmen geleceğe ümitle bakmaktadır:

*Hâdisât etmesin oğlum, seni asla bedbîn...
İki üç balta ayırmaz bizi mazimizden.
Ağacın kökleri madem ki derindir cidden,
O, bakarsın, yine üstündeki edvân yarar,
Yükselir, fışkırıp, âfâk-ı perişanımıza;
Yine bin vaha serer kavrulan îmânımıza.
Vakıa ortada yüzlerce mesavî yüzüyor;
Sen bu kâbusu bütün şerre değil, hayra da yor
Çünkü yoktur birinin kalb-i cemâatte yeri;
Araşan: Hep beş on maskara ferdin hüneri?⁵⁵*

3. 2. Âkif'te Milliyetçilik

Milliyet, en kısa ifadesiyle tarih ve toprak şuurudur. Bir milletin tarihi, fertlerinin elli altmış senelik ruh yapılarının nesilden nesile geçmesiyle asırlar içinde oluşunu tamamlamış, beş yüz veya bin yıllık büyük ve tam olmuş bir ruh yapısını meydana getirir. Millet, tarih içindeki hâdiselerin yoğurduğu bir varlıktır. Maziden hale doğru gelen ve bizden de akıp istikbale giden bir nehir gibidir. Bir milletin fertleri, uzvî yaşlarıyla elli altmış yasında olsalar bile ruhî yaşlarıyla, irade ve hürriyetleriyle, örfleri ve inanışlarıyla kendi tarihlerinin yaşındadırlar⁵⁶.

Âkif'in milliyetçiliği, mensubu olduğu toplumu hep ileriye taşımaya çalışan yapısıyla ilgilidir. Âkif'in zaman zaman tenkitlere uğrayan bir tarafı da, onun ne tam doğulu, ne de tam bir batılı oluşudur. Böylece Âkif, aşırı doğucu ve aşırı batıcılar tarafından da itham edilmiştir. O, adına ister Avrupa-Asya, ister doğu-batı densin, her iki dünyanın da mevcut bir senteze muhtaç olduğunu muhakkak olarak görüyordu. Bu sentezin nasıl olması lâzım geleceği, yani doğunun hangi değerlerini muhafaza edip, batının hangi değerlerini alacağımız, her zaman münakaşa edilebilir ve edilmelidir de. Âkif, Tan-zimat'tan beri yapılan bu münakaşaların en mühim düğüm noktalarından birinde

⁵⁵ M. Â. ERSOY, *a.g.e.*, s. 407.

⁵⁶ Nurettin TOPÇU, *a. g. e.*, s. 38.

bulunmaktadır⁵⁷. İşte onda doğu-batı sentezi gibi, din ve milliyet terkihi de mümkün olamayan bir şey değildir. Süleymanîye Kürsüsünde vaiz şunları tavsiye etmektedir:

*Sırr-ı terakkinizi siz,
Başka yerlerde taharriye heveslenmeyiniz.
Onu kendinde bulur yükselecek bir millet;
Çünkü her noktada taklid ile sökmez hareket.
Alınız ilmini garbın, alınız sanatını;
Veriniz hem de mesâinize son sür'atını.
Çünkü kabil değil artık yaşamak bunlarsız;
Çünkü milliyeti yok san'atın, ilmin; yalnız,
İyi hatırda tutun ettiğim ihtarı demin:
Bütün edvâr-ı terakkiyi yarıp geçmek için,
Kendi "Mâhiyet-i ruhiye" niz olsun kılavuz.
Çünkü beyhudedir ümmîd-i selâmet onsuz⁵⁸.*

Bu mısralar arasında geçen millet ve milliyet ve kelimeleri, daha önceki devirlerde kullanıldığı lügavî manâsıyla ümmet kavramı karşılığı değildir. Âkif bu sözleri, batılılaşmak bahsi etrafında söylemektedir. Batının ilmini ve sanatını (sanatı burada sanayi manasında kullanmış olmalıdır) almak gerekir. Çünkü sanatın ve ilmin milliyeti yoktur. Fakat ilerleme çağını aşmak için kılavuzumuz kendi mâhiyet-i rûhiyemiz olacaktır. Yani milletin manevi cevheri, özü. Âkif bu kavramı bilhassa vurgulamak için tırnak içinde yazmak lüzumunu hissetmiştir. Onun kültür ve inanç temeline dayalı milliyetçilik görüşünü bu kavram içinde görmek zor değildir. Bu mısraların devamında, yine milletin yapısı hakkında dikkate şayan düşünceler ileri sürer.

Tarih şuuru denen idrâkin bir nesilde boğulması, onun manen imhasına kâfi geliyor. Bu şuuru Âkif'in şiirinde temiz, pürüzsüz bir lirizme bürünmüş halde buluyoruz:

*"Hani binlerce mefahirdi senin her adımın?
Hani sinende yarıp geçtiği yol "Yıldırım"ın?
Hani asker? Hani kalbinde yatan şâh-ı şehid?*

⁵⁷ Orhan OKAY, **a. g. e.**, s. 74.

⁵⁸ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 172.

Alı o kuiban-ı zafer nerde bugün? Nerde o îd?⁵⁹

Toprak diye adlandırdığımız vatan duygusu, Namık Kemal'den sonra Âkif'in şiirinde sanat heyecanları halinde yaşanmıştır. Safahât'ının hepsine hakim olan vatan hissi, "Âsım"da dikkate değer bir realizme bürünmüştür. Âkif'in manzum romanı diyebileceğimiz bu idealist eserde en realist kalemle çizilmiş tabiat parçalarının yanında Çanakkale Şehitleri'nin gömüldüğü ideal âlemi temaşa ediyoruz. Vatan topraklarının perişanlığı içinde yaşanan matem'in ilâhi tesellisini sunan bu muhteşem tabiatın sahnesi, selâmetle ulaşan bütün ruhların mezarı sayılsa yeridir. Bu vatanın neşeli bîr mazisi vardır. Bugün o neşenin barındığı yerler viranedir. Şair, ıssız kalan bu yurdun çehresindeki hüzne kapanıp ağlamak isler.

"Hani, insan sesi çağlardı şu vadilerde...

Sor ki âfâka, o âlemler, o demler nerde?

Yemyeşil yurda çöken kapkara toprak rengi;

Dindi binlerce hayatın ezelî ahengi.

Beni öldürmede, oğlum, bu harab ıssızlık:

Hangi virâneyi eşsem kopuyor bin çığlık!⁶⁰

Âsım, milliyetçiliğimizin şiirle dile gelen muhteşem romanıdır. I, Cihan Harbi'ni yaşayan Âkif Anadolu'nun çocuğunu cephede tanımıştır. Ruhu serâpâ İslâm olan Anadoluculuk davasının temellerini bu eserde buluyoruz. Asırlarca süren felâketlerin ıstıraplarla acıların vatani olan Anadolu'nun insanını olduğu kadar toprağını, kaderini ve ona musallat olan musibetleri tam ve isabetli görüşlerle canlandıran bu kitap ana tez olarak Anadolu çocuğunun yeryüzünde benzeri bulunmayan hayat kudretini, hiç yıkılmayacak yaşama azmini ortaya koymaktadır⁶¹. Onun muhteşem hayat iktidarına delil olarak Çanakkale Harbi'ni ileri süren Anadoluculuk davasının büyük mürşidi, cihad kahramanlarını bize takdim ederken onların ruhundaki büyüklüğü dünya edebiyatında eşi görülmemiş mübalağa sanatıyla bakınız nasıl anlatıyor;

"Sana dar gelmiyecek makberi kimler kazsın?

Gömelim gel seni tarihe desem, sığmazsın"

Dinî irade ile millî irade hiçbir kitapta ve hiçbir dimağda görülmemiş şekilde bu eserde birleştirilmiştir. O zamana kadar milliyetçi denince dine karşı veya yabancı olan

⁵⁹ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 185.

⁶⁰ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 396.

⁶¹ Nurettin TOPÇU, **a. g. e.**, s. 40.

kişi, dinci ve Müslüman deyince de, milliyetçiliği tanımayan insan akla gelirdi. Milliyetçi, ırkçı yani kemikçi idi. Dinci ise, hurafeci ve vatansız varlıktı. Ruhlarımızı aynı zamanda bir hezeyan teşkil eden bu safsatadan kurtaran Mehmet Âkif'tir. Türkün Müslümanlıktan, milliyetçiliğimizin İslâm'dan ayrılmayacağını bize öğreten o oldu. XX. asırda sun ve en tehlikeli "ehl-ı sâlib" olan mason darbesi yüzünden yıkılma tehlikesiyle karşılaşan milliyetçiliğimizin bekçisi, sahibi, havarisi odur. "Âsım'daki muhteşem din ve millet sentezinin ulaştığı bu kemâl, milliyetçilik dâvamıza gerçek şuurunu getirdi ve Ziyâ Gökalp'ın ruhu tekmeleyen, Anadolu'nun gerçeklerinden gafil, cemiyeti tanrılaştıran ve kaderimizin ilâhi mertebesine yükselten, ferdî şahsiyet yıkılmış milliyetçilik dâvasının karşısına Allah'ın eli halinde çıkmıştır. "Âsım", sanki Âkif'in gençliğidir⁶².

Âsım'da milliyet fikri açık kavramlarla söylenmiştir. Şiirdeki hikâyenin sonuna doğru Hocazade, Âsım'a şu tavsiyede bulunur:

*"Bizler edvâr-ı fazîletleri cidden parlak,
Bir büyük milletin evlâdıyız oğlum, ancak,
O fazilet son üç asrın yürüyen ilmiyle,
Birleşip gitmedi, battıkça da ümmet cehle.
Bünyevî kudreti günden güne mefluç olarak.
Bir düşüş düştü ki, davransa da sarsak sarsûk.
Şimdi sen bizdeki kudretleri essen, bir bir
Göreceksin ki: Bu millete fazilet en uzun,
En derin köklere yaslanmadadır; hem sonra onun,
Bir mübarek suyu var, hiç kurumaz; Dîn-i mübîn,
Hâdisât etmesin oğlum, seni asla bedbin..."⁶³*

Bu mısralarda din de, milliyet de ayrı ayrı kavramlar olarak kullanılmaktadır. Millet ve ümmet kavramları da öyle. Biz, millet olarak parlak yücelme devirleri yaşamışızdır. Milletimizin fazileti derin köklere yaslanmaktadır. Âkif bu fazileti, hiç şüphe edilmemelidir ki, milletin kendi varlığından gelen bir vasfı olarak düşünmüştür. Çünkü bu fikrin hemen devamında, bu milletin dîn-i mübîn dediğimiz hiç kurumayacak bir kaynağı olduğunu da ilâve etmektedir. "Hem sonra" ibaresiyle de, dîn-i mübîn o millete sonradan gelmiş bir

⁶² Nurettin TOPÇU, a. g. e., s. 41.

⁶³ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 406.

fazilet kaynağı olduğu da anlaşılmaktadır. Safahât'ın bu açıdan dikkatli bir gözle incelenmesi, onun daha sonraki devresinde yazdığı İstiklâl Marşı'nın mısraları arasındaki:

Ebediyyen sana yok, ırkıma yok izmihlâl

fikrinden daha sağlam, daha mantıkî bir milliyet düşüncesinin izlerini ortaya koyacaktır.

Âkif'in milliyet ve İslâm idealleri arasındaki bir telif yolu bulmaya çalıştığını gösteren tarihî bir hâdiseye değinelim: Meşrutiyet'i takip eden yıllarda Eşref Edib'in çıkardığı ve Mehmed Âkif'in makale ve şiirlerini sürekli olarak neşrettiği dergiler **Sebîl'ür-Reşad** ve **Sırât-ı Müstakim**'dir. Bu dergilerde dış Türklerle, bilhassa Rusya Türkleriyle ilgili yazılar tahmin edildiğinden fazladır. Daha da önemli olanı, Türkçü ve Turancı dergilerden daha fazladır. Gerek Sırât-ı Müstakim'de, gerekse daha sonra onun yerine çıkan Sebîl'ür-Reşad dergisinde Rusyalı Türklerden gelen, bugün unutulmuş bir yığın mektup, makale ve şiir bulunmaktadır. Bunların yanı sıra, bilâhare Türkçü ve Turancı olarak bilinecek bazı meşhur yazarlar da bu İslâmî dergilerde yazılarını neşretmişlerdir. Bunların arasında Ahmed Ağaoğlu, Abdürreşid İbrahim, Yusuf Akçora, İsmail Gasprenski (Gaspıralı), Ayaz İshakî isimlerini görüyoruz. Bu yazıların Rusya Türkleri üzerinde heyecan verici tesirleri olduğu, dergiye gelen teşvik edici mektuplardan anlaşılmaktadır. Bu sıralarda, İttihad ve Terakki'nin genel merkez üyelerinden Ziyâ Gökalp ve arkadaşlarının, İslâm düşüncesini ikinci plâna iten bir Türkçülük mefkûresini yaymaya çalışmalarını, bilhassa Balkan savaşları sırasında tehlikeli bulan Mehmed Âkif, Türkçü ve İslâmî fikirleri birleştirecek bir yol bulmak istemiştir. Gazete sütunlarına akseden münakaşalar yerine, arzu edilen herhangi bir salonda ilmî münakaşa ve mübâhaselerde bulunmayı, böylece aradaki ihtilâfları ortadan kaldırmayı teklif eder. Teklif bir tezkereyle, Sebîl'ür-Reşad dergisi yazı heyetinden bazılarının da imzalarıyla Ziyâ Gökalp'a gönderilir. Fakat maalesef bu teklif cevapsız bırakılmıştır. Mehmed Âkif böylece, Müslümanlar arasında kavmiyet (ırkçılık) farkı gözetmeyen bir İslâm düşüncesine farkı gözetmeyen bir İslâm birliği idealine sarılıyordu⁶⁴. İslâm düşüncesine dayanmayan bir Türkçülüğün getirdiği zararları, daha sonraları, 1918 sonlarına doğru yazdığı şu mısralarla dile getirecektir:

“Cem'iyete bir fırka dedik, tefrika çıktı;

Sapsağlam iken milletin erkânını yıktı.

“Turan ili” namıyla bir efsâne edindik?”

⁶⁴ Orhan OKAY, a. g. e., s. 76-77.

“Efsâne, fakat gaye!” deyip az mı didindik?

Kaç yurda veda etmedik artık bu uğurda?

Elverdi gidenler, acıyın eldeki yurda!⁶⁵”

Âkif, zannedildiği gibi dini milliyete karşı koymuş değildir. Ancak, millet anlayışında ırk gibi kaba maddî bir unsura yer vermemekte, milleti kuran manevî unsurlardan dine büyük önem vermektedir. Milliyetin yalnız bir telâkkisi yoktur. Millet varlığında rolü ve önemi kabul edilen unsurlara göre, millet anlayışları da değişir. Bazıları, Turancılar gibi, maddî unsurlardan ırka millet hayatında esaslı yer verirler. Kimisi dili, kimi de Âkif gibi vatanla dini millî birliğin unsuru olarak kabul eder. Âkif, hiçbir zaman, “Bu vatan için ölünmez” dememiştir. “Dilimizi Arap diliyle değiştirelim.” dememiştir. Vatanı dile o getirdiği gibi dilimize en büyük hizmeti yapanların arasında yine o vardır. Onun islediği, Türklüğün mayası, ruh ve ahlakımızın temeli olan İslâm’ı canlandırmak ve onunla milletimizi yükseltmekti. Milletin manevî ve ahlâkî temelini teşkil eden unsura bağlanmıştır. Bir kelime ile ahlâkçı milliyetçi idi⁶⁶.

Âkif’in dindarlığı mücerret bir ideal olarak sade kendi ruhunun kurtuluşu dâvası halinde kalmadığı, cemaatin kurtuluşu dâvası olduğu için, milletini içerisine alır ve onu kucaklar. Âkif, milliyetçiliği bu sonsuzluk yolculuğunda müşahhas bir realite gibi ele almıştır. Âkif’in milliyetçiliğini dindarlığından, dindarlığını milliyetçiliğinden ayırmak kabil değildir.

4. MEHMED ÂKİF’İN KADER VE İRADE ANLAYIŞI

İnsanoğlunun zihnini işgal eden en eski ve değişmez meselelerden biri olan kader ve irade, dinlerde olduğu kadar din dışı bütün felsefe ve ahlâk sistemlerinde de ele alınmış, din ulemâsı ve filozoflar tarafından birbirine benzer yahut farklı bir yığın görüşe dayandırılarak bir çözüme ulaşılmaya çalışılmıştır. İslâm’da da bu konu, ilm-i kelâm bahisleri içinde tartışılmış, akaid mezheplerinin teşekkülünde mühim meselelerden biri olmuştur. Böylece her şeyin Allah’tan geldiğini, insanın hâdiseler karşısında hiçbir rolü olamayacağını, binaenaleyh sorumlu da tutulamayacağını kabul eden bir *Cebriye* mezhebi ortaya çıkmıştır. Bunun karşısında da tamamen zıt, yani

⁶⁵ M. Â. ERSOY, *a.g.e.*, s. 424-425.

⁶⁶ Nurettin TOPÇU, *a. g. e.*, s. 52.

insanın hareketlerini kendisinin yarattığını, öyleyse tam bir sorumluluk içinde bulunduğunu ileri süren *Kaderiyye* mezhebi teşekkül etmiştir⁶⁷.

Âkîf'in kader ve irade meselesini ilk defa kurcaladığı şiir, birinci Safahât'taki "Tevhid Yahut Feryad"dır. Şiirin adı, klasik edebiyatımızdaki tevhid'leri düşündürürse de, ikinci ismi olan Feryâd, şairin içinden kopan çığlığı dile getirir. Doğrudan doğruya bu bahsi ilgilendirmeyen ilk bölümlerinde insanın Allah'ın sırlarına vâkıf olamayacağını, vasıflarını bile idrakten aciz olduğunu söyledikten sonra, kader bahsine şu mısralarla girer:

*Maksûd bu hilkatten eğer marifetinse;
Varmış mı o müthiş görünen gayete kimse?
Bir sahne midir yoksa bu âlem nazarında?
Bir sahne ki milyarlarca oyun var üzerinde.
Bir sahne ki her perdesi tertib-i meşîyyet;
Eşhası da bâziçe-i âvâre-i kudret!
Canileri, katilleri meydana süren sen;
Cânideki, katildeki cür'et yine senden!
Sensin yaratan, başka değil, zulmeti, nûru;
Sensin veren ilham ile takvayı, fücûru!
Zâlimde taaddiye olan meyl nedendir?
Mazlûm niçin olmada ondan müteneffir?
Akil nereden gördü bu ciddi harekâtı?
Câhil neden öğrenmedi âdâb-ı hayâtı?
Bir failin, icbârı bütün gördüğüm âsâr!
Cebrî değilim, olsam ilâhî ne suçum var⁶⁸?*

Şiiri biraz uzun aldığımız için günümüz nesir Türkçesine çevirirsek, Âkîf şöyle diyor: "Ya Rabbi! Eğer bu yaratıştan maksadın, kendinin tanınması ise, o müthiş gayeye kimse varabilmiş mi? Yoksa bu dünya senin nazarında bir sahne midir? Öyle bir sahne ki üzerinde milyarlarca oyun var! Öyle bir sahne ki her perdesi kaderin tertibi, kahramanları da kaderin âvâre oyuncağı! Cânileri, katilleri meydana süren sensin; cânideki, katildeki cesaret senden geliyor! Karanlığı da aydınlığı da yaratan sensin, başkası değil; Allah korkusunu ve günah işlemeyi de ilham eden sensin! Zâlimin

⁶⁷ Orhan OKAY, a. g. e., s. 87.

⁶⁸ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 16-17.

içindeki tecavüz etme duygusu nedendir? Zulme uğrayanın ondan nefreti niçindir? Akıllı olanlar bu ciddî hareketleri nereden öğrendiler? Ya ahmak, yaşamanın usûlünü niçin öğrenmedi? Bütün gördüğüm eserler bir fâilin zorlamasıyla oluyor! Cebrî değilim Ya Rabbi, ama olsam da ne suçum var?”

Görüldüğü üzere bu ifadelerde, İslâm'ın kader anlayışına uygun olarak, her fiilin yaratıcısının Allah olduğu inancı hâkimdir. Bununla beraber, Allah'ın, her fiile müdahale ettiği, kullarını iyiye veya kötüye zorladığı şeklinde, insanı sorumluluktan sıyıran fatalist/kaderci bir görüş de dikkati çeker. Son beyitteki “bir failin icbarı” ibaresinin, fiillerin halk edilmesi değil, onların zorla yaptırılması manasını taşıdığı açıktır. Nitekim devamı olan ikinci mısradaki, şair, düşüncesinin ehl-i sünnet inancı içinde reddedilmiş olan “cebriyye/fatalist” mezhebine sürükleyeceğini, hiç olmazsa böyle anlaşılacağını fark ederek, “*cebrî değilim*” demektedir. Yani iyiliği, kötülüğü, iyiyi, kötüyü, zâlimi, mazlumu, imânı ve küfrü, mü'mini ve kâfiri, hepsini sen yarattın, dedikten sonra, bu hükümlerin tabii neticesi, “öyleyse bu insanların kusuru, suçu yoktur” hükmü de söylenmiş demektir. Onun için son mısradaki, “*cebrî olabilirim*” ifadesi, insan mantığının tabii çalışmasının sonucudur. Öyleyse, bu dünya bir tiyatro sahnesidir. Hem de her zaman trajedilerin oynandığı bir sahne. Büyük Rejisör, herkese ne rol verdiyse, artistler onu oynamak mecburiyetindedirler:

Bir sahne demek âleme pek doğrudur elbet.

Ancak görünen vak'aların hepsi hakikat.

Hem öyle vekayi ki temâşâsı hazindir.

Âheng-i tarabsâzı bütün âh u enîndir⁶⁹.

Kader meselesinin bu şekilde telâkkisi, hiç şüphesiz Âkif'le başlayan yeni bir düşünce değildir. On dokuzuncu asrın ikinci yarısına doğru, eski ile yeni, doğu ile batı arasında bulunan ilk Tanzimatçılarımızdan itibaren, bir bedbinler kfilesi, buna benzer duyguyu yahut metafizik denemeyi nefislerinde yaşamışlardır. Bu bedbinler kfilesinin Âkif'ten önceki son temsilcisi Tevfik Fikret'tir ki, şüphe ve tereddütlerine çıkar bir kapı bulamayarak ateizme saplanmış⁷⁰. Âkif ise, mü'min bir insan olarak tereddütlerini, şüphelerini ve eğer varsa, yanlış düşündüyse günahlarını Cenâb-ı Rabbü'l'âlemîn'in büyüklüğü önüne serer:

⁶⁹ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 17.

⁷⁰ Orhan OKAY, a. g. e., s. 92.

*Sendense eğer çektiğimiz bunca devâhî
Kimden kime feryâd edelim, söyle İlâhî?
“La yûs’el”e binlerce suâl olsa da kurban,
İnsan bu muammalara dehşetle nigezbân⁷¹.*

Âkîf’in kader karşısındaki mukaddes isyanı, bu noktada sona erer: “*İâ yûs’el, yani ona sual sorulmaz, yahut ondan hesap sorulmaz. Bu emrine kafamda beliren binlerce sual kurban olsun, sormayayım, fakat bu muammalara, sormasam da, dehşetle bakmaktan kendimi alamıyorum.*”

Kader meselesini bir zorlama gibi telâkki ettiği bu Tevhid şiiri, bütün Safahât içinde tek örnektir. Bunun dışında Âkîf’i, gerçekten herkesin tanıdığı, insan iradesine büyük değer veren, kaderi bir meskenet olarak anlayanları tembellikle suçlayan, onları sarsan bir insan hüviyetinde görürüz. Çünkü Tevhid’deki tereddütleri, iç dünyasının duygularının mahsulüdür. Hâlbuki Âkîf diğer şiirlerinde kalabalıklarla beraberdir. Kalabalıkları ise, kendi duyguları ve tereddütleri ile şüpheyi ve iradesizliğe sürüklemeye kendinde hak bulamamıştır. İşte o zaman iradenin zaferini görürüz. Bundan sonraki şiirleri hep bu iradenin harikulade tecellilerini aksettirir, İranlı, çok sevdiği hakîm ve şair Sadî’den naklettiği hikâyeler, hemen hep bu karakterinin tezahürleridir. Daha ilk Safahât’ta bir şiirinin başlığı bile bu seciyeyi işaret eder: “Durmayalım!” Çölde ilerleyen kervana yetişemeyip geride kalan bir yolcunun hâlini, insaniyet ilerlerken geride kalan milletlere benzettir. Buradaki insan, kaderin elinde, tiyatrodaki oyuncu gibi rolünü oynamaktan başka bir şey yapamayan insan değildir artık. Mehmed Âkîf onu şimdi “merd-i sahip-azm” yani irade sahibi insan olarak isimlendirmektedir.

*Merd-i sahip-azm için neymiş uzak, neymiş yakın?
Hangi müşküldür ki himmet olsun, âsân olmasın
İbret al erbâb-ı ikdâmın bakıp âsârına:
Dağ dayanmaz erlerin dağlar söken ısrarına⁷².*

Görüldüğü gibi, irade karar vermekle başlar. İnsan bir defa karar verip himmet ve gayret ettikten sonra o hedefi elde etmemek mümkün değildir. Şair burada kaderin, insan iradesi karşısına çıkması ihtimalini hatırına bile getirmek istemez, insan iradesine karşı ilâhî

⁷¹ M. Â. ERSOY, *a.g.e.*, s.17.

⁷² M. Â. ERSOY, *a.g.e.*, s. 24.

irade ve takdiri bile engel görmez. Çünkü ona göre kader ve ilâhî irade, çalışan insanla beraberdir. Âkîf, Sadî'nin hikâyesinde geçen iradesiz insana şöyle sesleniyor:

*Düşmemek madem elinden gelmemiş evvel senin
Ölmeden olsun mu ey miskin, bu çöller medfenin?
İntihar etmek değilse yolda durmak, gitmemek,
Âsumandan refret indirsin demektir bir melek!*

*“Leyse li'l-insâni İllâ mâ se'â” derken Hudâ;
Anlamam hiç meskenetten, sen ne beklersin daha?
Davran artık kârbânın arkasından, durma, koş!
Mahvolursun bîr dakika geçse hattâ böyle boş⁷³!*

Parçada geçen “insan için çalışmaktan başka bir şey yoktur” mealindeki âyet Âkîf'in felsefesinin düsturlarından biri olacaktır.

Âkîf'in “Fatih Kürsüsünde” konuşturduğu vaiz, konuşmasının ilk cümlesinde bütün kâinatı tek bir kanunun idare ettiğini söyler. O kanun çalışmaktır. Kâinat, tabiat, maddî ve rûhî her varlık, madde, bitki ve hayvan, hulâsa görülebilen ve sezilebilen her şey, bu kanunun emrindedir. Manzumenin ilk altı bölümü, şu beyitle sona erer:

*Bekâyı hak tanıyan, sa'yi bir vazife bilir.
Çalış, çalış ki, beka sa'y olursa hakkedilir⁷⁴.*

Bu bölümlerin sonunda, İslâm dünyasının içinde bulunduğu sefil durumu ortaya koyarak, bunu kaderle, takdir-i İlâhî ile karşılayanlara zaman zaman sertleşen kuvvetli bir hicivle cevap verir:

*“Kadermiş!” öyle mi? Hâşâ, bu söz değil doğru
Belânı istedin, Allah da verdi... Doğrusu bu.
Talep nasılsa, tabîî netice öyle çıkar,
Meşîyyetin sana zulmetmek ihtimâli mi var?
Çalış dedikçe şeriat, çalışmadın, durdun,
Onun hesabına birçok hurafe uydurdun!
Sonunda bir de tevekkül sokuşturup araya.*

⁷³ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 25.

⁷⁴ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 221.

*Zavallı dini çevirdin onunla maskaraya!*⁷⁵

Bu ciddi suçlamalardan sonra Âkif, kader ve tevekkül adına yapılan suistimâlleri dile getiren harikulade bir ironi örneği gösterir: “*Sen çalışmayı bırakıp oturduğun yerden emret. Öyle ya, Allah senin ücretli hizmetkârın... Sabahleyin sen kahveye giderken, evde yapılacak işleri ona havale et, vazifesidir, yapacak. Hem de veznedarın olduğu için, para sıkıntısı çekince ona havale et, verir. Silâhı da o kullanacak, senin hesabına düşmanı da o yenecek. Hastana o bakacak. Hâsılı, senin ırgatın, bekçin, kâhyan, dadın, gemide kaptanın, orduda askerin, doktorun, eczacın hepsi o. Ya sen nesin? Mütevekkil hâ... İşte bunu kimse yutmaz. Bu ne saygısızlık! Hüdâyı kendine kul yaptı, kendi Hüdâ oldu, utanmadan bu cür’ete bir de tevekkül diyor*”⁷⁶

Âkif’in Safahât’ta ele aldığı konuları anlatmak için, yer yer kendisine mahsus fıkralarla, esprilerle, bazen amiyane şakalarla daha kolay okunabilecek bir yol seçmiş olduğunu görüyoruz. Bu manzum parçada da şair, mütevekkilin sakat davasını zaman zaman iğneli, bazen da daha sert kırbaç darbeleriyle yerden yere vurmuştur. Bu parça birkaç açıdan önemle dikkate almaya değer. O, bir defa kaza-kader-tevekkül anlayışında en sağlıklı bir yolu işaret etmiştir. İkincisi, her devirde olduğu kadar günümüzün insanına da, ahlâkî bakımdan doğru bir metot getirmektedir. Bu da, önceki bahiste gördüğümüz gibi, kendi kendimizi tenkittir. Âkif, bu manzumesinde de, geri kalışımızdaki kusuru hasımlarda değil, önce kendi içimizde aramanın örneğini vermiş, Müslüman topluluğun düşünce ve davranışlarındaki hataya dikkatleri çekmiştir. Nihayet üçüncü bir hususiyet olarak, edebî açıdan bir hiciv şaheseri karşısında bulunuruz. Belki şiir olmayan, fakat nazımla ironiyi ustalıkla birleştiren bu parça edebiyatımızın en güzel hiciv örneklerinden biridir.

Mehmed Âkif, bu hicvin sonunda, kader ve tevekkül bahsini bu defa ciddi olarak ele alır. Tevekkül bu değildir, öyleyse nedir? O zaman önce çocuğunu azarlayan bir baba gibi, sert ve acımasız görünür, daha sonra işin doğrusunu anlatır. Burada onu, ilk Safahât’taki “Tevhid” şiirinde gördüğümüz duygularını, tereddütlerini izah ve tevil edici bir tavır içinde buluruz⁷⁷. Kader-irade meselesinde, bir çeşit kendi kendisiyle muhasebede gibidir:

⁷⁵ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 233.

⁷⁶ Orhan OKAY, **a. g. e.**, s. 97.

⁷⁷ Orhan OKAY, **a. e.**, s. 98.

*Kader, senin dediğin yolda şer'a bühtandır;
 Tevekkülün, hele, hüsrân içinde hüsrandır.
 Kader, ferâiz-i imâna dahil... Âmennâ!
 Fakat yok onda senin sapmış olduğun mânâ.
 Kader: Şerâiti mevcut olup da meydanda,
 Zuhûra gelmesidir mümkünâtın a'yanda.
 Niçin, nasıl geliyormuş?... O büsbütün meçhul;
 Biz ihtiyarımızın sûretindeniz mes'ûl
 Kader nedir? Bana düşmez o sırrı istiknâh;
 Senin vazifen itâat, ne emrederse ilâh.
 O sokmak istediğin şekle girmesiyle kader.
 Bütün evâmiri şer'in olur bir anda heder!

 Tevekkülün hele, mânâsı hiç de öyle değil,
 Yazık ki, beyni örümcekti bir yığın câhil.
 Nihayet oynayarak dîne en rezil oyunu;
 Getirdiler, ne yapıp yaptılar, bu hâle ona⁷⁸!*

Devrinde de, günümüzde de, çok az ironi bu kadar zekice yapılabilmiş ve kaderle irade arasındaki ince nüans bu kadar belîğ bir surette dile getirilebilmiştir. Tevekkülün bu şekliyle ve bu üslûpla istihza edebilmek ancak Âkîf'e mahsustu ve ona yakışırdı. Bu zehirli tenkid Âkîf'ten başkasının hakkı olamazdı. Çünkü o, hem bu dili çok iyi bilen güçlü bir şair, hem de İslâm davasının yiğit bir mücâhidi idi. Şairliğinde ve dilinde sıkıntıya düşmeden, sanata özenmeden yazmıştır hep. Müslümanlığında da korkusu ve endişesi yoktu. Hem dine hâsım olanlara, hem de dine mensup olup da onu anlamayanlara aynı rahatlıkla karşı koymasını bilmiştir. Âkîf'i Âkîf yapan da bu samimiyeti olmuştur.

5. MEHMED ÂKİF'İN HÜRRİYET ANLAYIŞI

Hürriyet kelimesi tek ve basit manalı görünmesine rağmen çok ve çatal manalı bir kelimedir. Herkes hürriyet istiyor. Kimi düşündüğünü söylemek için, kimi istediği kadar kazanmak için, kimi insanlığı kurtarmak, kimi de insan öldürmek için. Bir kısım

⁷⁸ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 234-236.

insanlar din yaymak için hürriyet isterken başkaları dinsiz, yaşamak hususunda hürriyetlerini isliyorlar. Dünyamızda herkesin istediği kadar hürriyetler var. İstediklerimiz hep birbirleriyle çatıştığına göre hürriyetlerimiz de çarpışacaklardır. Bu çarpışmadan kurtulmak için istediklerimiz arasında bir sulh, bir anlaşma yapmaktan başka çare kalmıyor. Şu halde bazı isteklere meydan açılacak, bazıları ise dizginlenecektir. Hangileri dizginlenip hangileri serbest kalacaklar? İsteklerimizin hangisi hâkim, hangisi mahkûm edilecek? Bu kararın verileceği sulh masasında söz kuvvetlinin mi olsun? Bu masanın başında her istek cephesinin mümessilleri vardır ve her birinin hürriyet talebi olacaktır. Midelerin mümessili bezirgân, ekonomi serbestliği ister, liberalisttir. Saadetlerin düşmanı komünist, yumruk ve ihtilâl serbestliği ister. Nefsini cemaatin selâmetine adanmış olan sosyalist ise, hak sahiplerinin hürriyetini islerken, barbarlar türlü adlar altında te'dip serbestliği isterler. Gazeteci teşhir serbestliği isterken, vatandaş izzet-i nefsiyle haysiyetini korumak serbestliği istiyor. Din esnafı terennüm ve tehdit serbestliği diye tepinirken, dindar, vicdan hürriyeti istiyor. Ancak şurası unutulmamalıdır ki vicdan hürriyeti, hiçbir insan tarafından verilmeyen, Allah'tan alınan bir hürriyettir. Allah'ın lûtfudur. İstenilen hürriyet, sadece onun cemaat içinde yayılmasının vasıtalarıdır; o vasıtaları kullanabilme hürriyetidir.

Yeryüzünde bu hürriyetlerin her birine sahip olan insanlar gelmiş ve hepsi kendi hürriyetini kendileri yaşamışlardır. Cengiz insan kafaları kestirmede, Alparslan ise atfetmede hürdü. Ömer, adaletini kullanırken, Stalin zulmederken hür oluyordu⁷⁹.

Bu örnekler gösteriyor ki hangisi olursa olsun insanın hürriyeti kuvvetten, kuvvetinin kullanılmasından ayrı bir şey demektir. Gücü yeten hürdür ve insan gücü yettiği nispette hürdür. İyi ve kötü işlerde kendini gösterebilen hürriyetimiz, tatbik edildiği işin mahiyetinden ayrı olarak ele alındığı zaman, hiçbir şey ifade etmez. Bazen takdire değer bir nesne, bazen de nefretle karşılanan bir şeydir. O sade bazı işleri yapmak için kullandığımız, küçük adıdır, muvaffakiyetimizin soyadıdır. Mücerret bir cevher gibi düşünmek isterken hürriyetin bir vehim olduğunu söylemek de yanlış olmaz.

Mehmed Âkîf'in, namütenahiden bize emanet olan mutlak ve hakiki hürriyeti buluncaya kadar geçirdiği safhaları, yani onun hürriyetinin *Safahât'ını* yoklayalım:

⁷⁹ Nurettin TOPÇU, **a. g. e.**, s. 74-75.

Birinci *Safahât*'ta henüz, yurdun müştak olduğu bedenlerin hürriyetini tasvir ederken o sevinçlidir:

*Bir mezarlık gibi dalgın yatıyorken daha dün
Şu sokaklarda bugün dalgalanan ruhu görün⁸⁰!*

Hayata bir anlık neşe getiren hürriyete hayrandır, minnettardır; ona şöyle hitap eder:

*Geçti mazi denen o devr-i melâl,
Haydi fethet: senindir istikbâl⁸¹.*

Karanlık bir istibdadın hâkim olduğu devr-i sabık Âkif için olduğu gibi, birçok insan için de korkunç bir dönemdir:

*Nerde meyhaneci, aç gözlü dokuz yüzlü, şerîr!
Varsa mâbeyn-i hümayunda ya bâlâ ya vezîr⁸²!*

Âkif'e göre hürriyet, fertlerde olmadan önce rejim tarafından bağışlanabilecek bir şey değildir; o bir bahşış, bir hediye değildir. İnsandaki ruhî kuvvetin eseridir. Gayrettir, hamiyettir, fedakârlıktır. O bizdeki yaşamak iradesidir, ilk rüyasından uyanan şair, işte bu anlayışa ulaşmış ve en aşırı inkılâpçının, en imanlı idealistin feryadıyla haykırmıştır:

*Âlemde ziyâ kalmasa halk etmelisin halk!
Ey elleri böğründe yatan, şaşkın adam kalk⁸³!*

Milletin bütün felâketleri şüphesiz ki aczinin eseridir. Ona yenilmez, yıkılmaz bir hareket iradesi aşılamak lâzımdı. Gayretsizlik, duygusuzluk içtimaî bünyeyi sarmış, “İste maraz budur” diyen cemiyet doktoru Âkif, hastasının tedavisinin imkânsız olduğunu görünce ecdat ruhlarına çevrilecektir. Lâkin yeis içinde bunalan ruhunun imdat talebi, şefaât değil, rahmet değil, hor görme olacaktır:

*Ey bu toprakta birer nâş-ı perişan bırakıp
Yükselen mevkib-i ervah sakın arza bakıp;
Sanmayın, şevk-i şehâdetle coşan bir kan var:*

⁸⁰ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 9.

⁸¹ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 25.

⁸² M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 28.

⁸³ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 30.

*Bizde leşten daha hissiz, daha kokmuş can var
Bakmayın, hem tükürün çehre-i murdârimıza!
Tükürün belki biraz duygu gelir ârımıza!
Tükürün cebhe-i lâkaydına Şarkin, tükürün,
Kuşkulansın, görelim, gayreti halkın tükürün⁸⁴!*

Ruhsuzluk, duygusuzluk ve bunların eseri olan hareketsizlik toplumumuzun derdi olmamalıydı. Esaretlerimizin ve düşülen bütün zilletlerin, bütün sebebi büyük hareketlere kabiliyet verecek iç hürriyetine sahip olamayışımız, mıydı acaba? Balkan felâketinden sonra ruhumuzun doktoru Âkif, bu teşhisi koymuş. “Hakkın Sesleri” bu hakikatin isyan sesidir. Âkif yine evvelki gibi feryat edecektir. Yine hürriyeti isteyecektir:

*Üç buçuk soysuzun ardında zağarlık yapamam;
Hele Hak namına haksızlığa ölsem tapamam⁸⁵.*

O halde Hakk’ın gönüllerde yerleşmesi hürriyettir ancak Âkif’e göre. Bu yapılmadıktan sonra zaferler ve kahramanlıklar da boş şeymiş.

*Nasıl dursun, benim biçâre gölgem senden ayrılmış?
Güneşlerden değil, yâ Rab, senin sinenden ayrılmış!
Henüz yâdımdadır bezminde medhûş olduğum demler⁸⁶.*

Gerçek hürriyete kavuşmak, ilâhî emaneti elde etmekle kabil olmaktadır. Hürriyet ne devrin ve devletin lûtfudur ne de rejim şeklidir. Ne de yalnız, gayret ve cesarettir.

O sâde bir hamiyet dalgası veya bir isyan fırtınası da değildir. Bunların hepsi yalnız kaldıkça boş birer mahfazadır, kalıptır, şekildir, insan ruhunu, insana mahsus olan sefaletlerden kurtarıp da hürriyetine kavuşturacak olalı gerçek iktidar, madde olan varlığın öldüğü gibi, cemiyetin hatta hesap sanatkârı aklın saltanatlarını bir nefeste silip süpürebilecek ilâhî bir emanetin sonsuzluğa böyle bir iştirakin, bir irtibatın eseridir⁸⁷. Son devrinde bu içsel ve ilâhî irtibata nail olan büyük hürriyet kahramanını dinlerken hürriyetin nasıl ve ne kadar olması gerektiği konusunda düşünürken gerçek anlamdaki hürriyeti de sezinleyebiliyoruz.

⁸⁴ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 183.

⁸⁵ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 362.

⁸⁶ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 449.

⁸⁷ Nurettin TOPÇU, **a. g. e.**, s. 79-80.

6. MEHMED ÂKİF'İN PSİŞİK DÜNYASINDA İSYAN

Ahlâk ideali, kendisine sahip olan fertte bütün bir irade haline gelince isyan oluyor. Ahlâkın âlemşümül kaidelerinden hangisine olursa olsun, sadece uymakla ve vicdana uygun görülen bir yolu takip etmekle ahlâkın gayesine ulaşılmış olmuyor. Vicdan, kendi hakikatine aykırı hallere, haksızlıklara isyan etmeden tatmin bulmuyor. Dışımızdaki mücadelelerin en güzeli haksızlığa karşı ayaklanmaktır:

Hakkı bir zâlîme ihtar, o ne şahâne cihad⁸⁸!

Âkif'in karakteri, bu cihad için yaratılmış, isyanla dolu bir ruh yapısıdır. O, kendi portresini kendi kalemiyle şöyle çiziyor:

*Doğduğumdan beridir âşıkım istiklâlê,
Bana hiç tasmalık etmiş değil altın lâle.
Yumuşak bağlı isem, kim demiş uysal koyunum?
Kesilir, belki, fakat çekmeye gelmez boynum.
Kanayan bir yara gördüm mü yanar ta ciğerim,
Onu dindirmek için kamçı yerim, çifte yerim.
Adam aldırma da geç git, diyemem, aldırırım.
Çiğnerim, çiğnenirim. Hakk'ı tutar kaldırım⁸⁹.*

Onu bize olduğu gibi tanıtan bu isyanda, mesuliyet davasını başarmış bir kurtarıcı, ümidini sonsuzlukta birleştirmiş bir veli buluyoruz. Bütün veli ruhlarda olduğu gibi ondaki isyanın kaynağı, bütün varlıklardan, bu kâinatın sanki her zerresindeki sefaletten bizi mesul tutan İlâhi merhamet duygusudur. Bu merhamet, nefsinin başkalarıyla karşılaştırmaktan doğan bir kendinden utanma değildir. Yokluğun karşısında varlığımızın bir nevi kendini çekemezliği de değildir. Bizzat varlığın var oluşundaki sefaletin ruhumuzdaki ilâhî iradeye yalvarışı gibi bir haldir. Büyük ruhlardaki bir cevherdir.

Âkif'te varlığına şahit olduğumuz isyan, birçok insanlarda taşkınlık veya bezginlikle veyahut tahakküm ve üstünlük hırslarıyla yükselen isyan hareketinden tamamen başka, hem de onlara zıt bir harekettir.

⁸⁸ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 383.

⁸⁹ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 362.

Âkîf'te merhametle başlayarak ümit ve iman ile beslenen, Allah'ın bizde hareketi diyebileceğimiz bir isyan vardır. Ve bu isyanda hüsrân yok, menfaat yok, kin ile kibir yoktur, insanın bir fert olan benliği sanki ebedi bir hayat kaynağında eriyip sönen bir ışık gibi, bu isyanda eriyip yok olmuştur. Bu isyana ulaşanlar ilâhî merhametle bütün âlemi birlikte kucaklayan aşkın iradesine sahip olan insanlardır. Merhamet emreder, aşk çevreyi istilâ eder; bütün sefaletleriyle birlikte ebediyet karşısında her an sönmede olan şu hayatın dramını çepeçevre sarar, kucaklar. Ebedilik iradesine sahip olduğu halde fâniliğin azaplarıyla kıvranan insanın sefaletinden mesul olmak iradesi, merhametle aşkın kucağında böyle barınır. Şuurun uzanabileceği her hâdis, her hayal sefaleti kurtarılmak ve sonsuzluğa doğru yöneltmek için, bu ilâhî mesuliyetin sahibini harekete geçirir. İnsandaki bu korkusuz; menfaatsiz, tazyiksiz ve benliksiz, bizdeki sahipsiz, mesuliyet gerçekte Allah'ındır. Onunla ilâhî irade içimize girmiştir. O Mansur'a "Enellhak" dedirtmişti; Âkîf'i "Hakkı tutar kaldırırm" diye haykırtır. Kalbin bulduğu sebepleri aklın sebeplerine karşı koyan odur⁹⁰. Nebîlerle velîlerden başlayarak ruh dünyasının bütün kahramanları bu isyana sahip kimselerdir. Âkîf de onlardandı. Safahât 'ında isyanın şiiri pek çoktur. Hele doğrudan doğruya Kur'ân'ın ayetlerinden ilhamına işaret aldığı parçalarda isyanını zalimlerle, duygusuzlara, kadere, zilletlere, milletin yuvarlandığı her sahaya çevirir. Allah'a hitap ederken de edasında isyan vardır:

Mazlumu nedir ezmede, ezdirmede mâna?

Zalimleri adlin, hani öldürmedi hâlâ⁹¹!

Felâket günlerinde bülbülün matemine isyan eder. Sanki göklerden inen ilâhî bir seda, bir ikaz bülbülün haksız matemine haykırır:

Benim hakkım, sus ey bülbül, senin hakkın değil matem⁹²!

Cemaatin yuvarlandığı ahlâksızlık uçurumu önünde onun isyanı da sert bir darbe halini alır. İman dolu sanatı o zaman esefle dolu bir sille, bir coşup taşan nehir, bir nefret, sanki ilâhî bir kin, bir mahşer hükmü olur:

Vefa yok, ahde hörmət hiç, emanet lâfz-ı bî medlûl;

Yalan râyiç, hiyanet mültezem her yerde, hak meçhul.

Yürekler merhametsiz, duygular süflî, emeller hâr;

⁹⁰ Nurettin TOPÇU, a. g. e., s. 84.

⁹¹ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 192.

⁹² M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 436.

*Nazarlardan taşan mâna ibadullahı istihkâr.
 Beyinler ürperir, ya Rab, ne korkunç inkılâp olmuş!
 Ne din kalmış ne iman, din harab iman türâb olmuş
 Mefahir kaynasın gitsin de, vicdanlar kesilsin lâl...
 Bu izmihlâl-ı ahlâkî yürürken, durmaz istiklâl⁹³!*

Süleyman Nazif, Malta'daki sürgünde taşıdığı ruh ve imanla beş yüz sene daha bekleyeceğini, iman ve ümidin yarattığı millete bildiriyordu:

*Ruhum benim oldukça bu imanla beraber,
 Üç yüz sene, dört yüz sene beş yüz sene bekler!*

Sade, her şeyi algılayamayan zekâ sahipleri için bir müjde olan bu haber, Âkif için yeis ile hüsrânın alâmetidir. Bizim gözlerimize yaş getiren, bu millet huzurunda yapılmış yemin, onu çileden çıkarmaya kâfidir⁹⁴. Anadolu'nun ufuklarından yükselen ses, sürgündeki vatanpervere sert bir ihtar olur:

*Beşyüz sene bekler mi? Nasıl bekleyeceksin?
 Ruhun da asırlarca bu hüsrânı mı çeksin?
 Karşımda duran dehşeti -gûyâ- edip ima;
 “Hüsrân” deyiverdim, hani, birdenbire, amma,
 Mahşer gibi âfâkımı sarmış zulûmatın,
 Teşrihine kamûsu yetişmez kelimâtın.
 Kaç yüz senedir bekliyoruz, doğmadı ferdâ,
 Artık yetişir çektiğimiz leyle-i yelda.
 Bir nefha-i rahmet de mi esmez? diye sînem,
 Yandıkça, semâdan boşanıp durdu cehennem.
 Lâkin, bu alev selleri artık dinecektir.
 Artık bize nâr inmeyecek, nûr inecektir.*

*Ey, tek kara gün dostu bu hicranzede yurdun,
 Sen, milletin âlâmını dünyaya duyurdun.
 En korkulu günlerde o müthiş kalemle...
 Takdis ederiz nâminı... Lâkin beni dinle:
 Azmin, emelin heykel-i zîruhu iken dün,*

⁹³ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 420.

⁹⁴ Nurettin TOPÇU, a. g. e., s. 86.

Bilmem ki, bugün, ye'se nasıl oldu da düştün?
Çoktan beridir bekledi... Bekler diye, millet,
Asâra mı sürsün bu sefâlet, bu mezellet?
İslâm elinin sade esaret mi nasîbi?
Sen, yoksa unuttun mu o mâzi-i mehîbi?
Etrafa bakıp sarsılacak yerde ümidin,
Vicdanını, imanını bir dinlemeliydin.
Garbin ebedî gayzı ederken seni me'yus,
“İslâm'a göz açtırmayacak, dersin, o kâbus,”
Mâdam ki Hakk'ın bize vaadettiği haktır,
Şarkın ebedî fecri yakındır, doğacaktır.
Hiç bunca şehîdin yatarak gövdesi yerde.
Deryâ gibi kan sîne-i hilkatte tüter de,
Yakmaz mı bn tûfan, bu duman, gitgide Arşı?
Hissiz mi kalır lücce-i rahmet buna karşı?
İsyan bize râci'se de bir böyle temaşa,
Sığmaz sanırım, Adl-i ilâhîsine, hâşâ.

İslâmı evet, tefrikalar kastı kavurdu;
Kardeş bilerek, bilmeyerek, kardeşi vurdu.
Can gitti, vatan gitti, bıçak dine dayandı;
Lâkin, o zaman silkinerek birden uyandı.
Bir gör ki; bugün can da onun kan da onundur;
Dünya da onun, din de onun, şan da onundur.
Bin parça olan vahdeti bağlarken uhuvvet,
Görsen, ezelî rabîta bir buldu ki kuvvet:
Saldırda da kırk Elh-i salib ordusu kol kol,
Dört yüz bu kadar milyon esir olmaz, emin ol⁹⁵.

İsyan, onun bütün eserine sinmiştir. Adeta şiirinin tabii bestesidir. Uzayıp gittikçe kendini cemiyete vermekten doyamadığı hoşsohbet nazımının normal ritmi üstüne her çıkışında Âkîf'i isyan halinde buluyoruz. Gerçek dindarlık, vatanseverlik

⁹⁵ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 433-434.

ve insanlık kavramlarını kendinde birleştiren büyük idealist ve toplum doktoru, din dünyasını hislerle hurafelerden sıyrıp iradenin hayatına yükseltmeye çalışmıştır. Milliyetçiliği, ahlâk ve fazilet davasının eşdeğeri yapma yönünde büyük gayretler göstermiştir. İnsanlık idealini, İslâm'ın ruhundan ayrılmaz, bölünmez bir cevher halinde tanıtmıştır Safahât'ta. Bütün büyükler gibi o da zaman ve asırlar geçtikçe daha iyi anlaşılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. DÖNEMİN MEHMED ÂKİF ERSOY ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ VE ÂKİF'İ ŞEKİLLENDİREN UNSURLAR

2.1. Dönemin Siyasî, Sosyal ve Fikrî Yapısı

Dönem özellikleri, tarihteki kronolojik sırasına göre yerli yerine oturtulmaması halinde, ne Mehmed Âkîf'in ruh dünyasına, ne de sanatına nüfûz edilebilir. Bu bağlamda Mehmed Âkîf'i toplumcu bir şair yapan etmenlerin arka plânı da anlaşılmamış olacaktır. Bu yüzden o dönemin genel hatlarıyla, tarihî ve sosyolojik yapısıyla bilinmesi bir zorunluluktur.

İnsanların fikrî yapısının oluşmasında doğuştan gelen kabiliyetlerinin yanında sosyal ve kültürel çevrenin, içtimai verasetin yekûnu şeklinde tarif edilen,⁹⁶ geleneğin de etkisi vardır. Sınır ve güçlerini tam olarak ölçmenin çok güç olduğu bu etkenler insanın fikir yapısını her zaman etkileme kabiliyetine sahiptirler.

M. Âkîf'in toplum görüşlerini daha iyi inceleyebilmek için onun nasıl bir çevrede yetiştiğine bakmamız gerekir. M. Âkîf tarihimize çok önemli iki noktayı oluşturan Tanzimat'la Cumhuriyet arasında yaşamıştır. Siyasî ve sosyal hayatımız üzerinde çok önemli neticeler doğuran bu dönem üzerinde, farklı ilmî disiplinlerce yerli ya da yabancı birçok araştırma yapılmıştır. Siyasî ve sosyal bir laboratuvar niteliği taşıyan dönem, günümüz ve geleceğe birçok faydalı tecrübeler sunma kabiliyetine sahiptir.

“Kuruluş, Gelişme ve Yükseliş” dönemleri sonunda emsallerine göre ideal bir kültür seviyesi yakalayan Osmanlı Devleti⁹⁷ şer’i uygulamalardaki eleştirilere⁹⁸ rağmen İslamı özel ve kamu hayatının temeli yapmış, Müslümanlıkla adeta özdeş bir hale gelmiştir⁹⁹. Birkaç çadır halkından dünya çapında bir devlete ulaşmak elbette kolay olmamıştır. Bu uğurda maddî ve manevî büyük fedakârlıklar gösterilmiştir. İşte bu temel faraziye ve gelenek, Tanzimat dönemi fikrî hareketleri anlamaya yardımcı olabilecek unsurlardan birisidir.

XV. ve XVI. yüzyıldan itibaren Avrupa’da bilim ve teknik alanındaki ilerlemeler, coğrafi keşifler, Rönesans ve reform gibi olaylar Avrupa’nın ekonomik, siyasî, sosyal

96 Yümnî SEZEN, *Sosyolojide ve Din Sosyolojisinde Temel Bilgiler ve Tartışmalar*, İFAV. İstanbul, 1990, s. 73.

97 Âmiran Kurtkan BİLGİSEVEN, *Sosyolojik Açıdan İslamiyet ve İslamî Kavramlar*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1992, s. 15.

98 Mümtazer TÜRKÖNE, *Osmanlı Modernleşmesinin Kökleri*, Yeni Şafak, İstanbul, 1995, s. 38

99 Bernard LEWIS, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 13.

ve askerî hayatına yansımıştır. Özellikle coğrafi keşiflerle birlikte yeni ülkeler ve ticaret yollarının bulunmasıyla Fransa ve İngiltere gibi bazı Avrupa devletleri sömürgelerinden elde ettikleri bol ve ucuz ürünleri Osmanlı ülkelerinde pazarlamışlardır. Kapitülasyonların da etkisiyle Osmanlı toprakları Avrupalıların bir açık pazarı haline gelmiştir. XVI. yüzyıldan itibaren Avrupa’da sermaye birikimi sonunda sanayi de gelişmeye başlamıştır. Teknik ve ekonomik bu büyümenin askerî alana yansması Osmanlıyı derinden etkilemiştir. Bu tarihi süreç, Osmanlı Devleti’nin yakalamış olduğu ideal kültür seviyesinden uzaklaşmaya yol açan dış faktörlerden bazıları olarak değerlendirilebilir¹⁰⁰.

Bu dönemde Avrupa’da yaşanan bu değişim ve gelişim sürecine karşın Osmanlı Devleti’nde de bir çözülme gözlenmeye başlanmıştır. Bu siyasî, askerî, toplum ve ekonomik yapıda kendini göstermiştir. Koçi Bey’in 1631 yılında IV. Murat’a verdiği risale bu çözülmeye parmak basmaktadır. 17. yüzyılda da Koçi Bey’in risalesinin benzerlerine sıkça rastlanmıştır¹⁰¹. Koçi Bey, risalesinde şu reçeteyi sunmuştur: “Evvela Padişah Hazretlerinin malumu ola ki, memleket ve millet düzeninin ve din ve devlet kaidelerinin pekiştirilmesinin çaresi, sağlam Muhammed şeriatına bağlanmaktır.”

Bu gelişmeler de Osmanlı Devleti’nin ideal kültürden sapmasına yol açan temel iç faktörler olarak incelenebilir¹⁰². Osmanlı karşısında birçok alanda Avrupa’nın yıldızının parlamaya başlaması gerçeği de Tanzimat ve sonrası için önem taşıyan ana unsurlardan birisidir.

İster Kanuni Sultan Süleyman’ın bazı mağlubiyetlerin askerî nizamı ve disiplininden zuhur ettiğini anlayarak her an harbe hazır birlikler vücuda getirmesine¹⁰³ isterse II. Osman’ın Kapıkulu Ocağını kaldırıp yerine Anadolu Türklerinden oluşan sürekli bir ordu kurma niyetine ya da başka olaylara götürülsün, bundan sonra Osmanlı Devleti’nde iyi gitmeyen bir şeylerin önünü almak için yapılan yenilik/değişim serüvenlerine şahit olunmaktadır.

Aslında değişim toplumların temel özelliklerinden biridir¹⁰⁴. Çünkü sosyal hayat statik değil daimi bir oluş içindedir. Fakat sosyal hayata mutlak değişim zinciri olarak da bakmak hatalı olur. Zira “Değişen”in içinde daima değişmeyen esaslar bulunur.

100 Âmiran Kurtkan BİLGİSEVEN, *Din Sosyolojisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985, s. 474-481.

101 M. TÜRKÖNE, *a.g.e.*, s. 24.

102 Â. K. BİLGİSEVEN, *a. e.*, s. 465-470.

103 Dilaver CEBECİ, *Tanzimat ve Türk Ailesi*, Ötüken Yay. İstanbul, 1993, s. 18.

104 Josep FICHTER, *Sosyoloji Nedir?* (Çev. Nilgün Çelebi), Atilla Kitabevi, Ankara, 1994. s. 166.

Sonra medeniyet tarihi de sadece değişme ve gelişmenin tarihi değildir. O aynı zamanda kültür farklılıklarını belirleyen özellikler korunup, gelişmeye de açık olma anlamında muhafazakâr bir niteliğe de sahiptir¹⁰⁵.

XV. ya da XVI. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nin geçirdiğı değişimler, kendi iç bünyesine göre olmuştur. Yani fitrî olmuştur. Bundan sonra değişimin ibresi Batı'ya dönmüştür. Bu değişim serüveni bazen zorlamalar bazen de komplekler şeklinde sürüp gidecektir. Bu durum, Tanzimat'ı ve sonrasını aydınlatan temel unsurlardan birisidir.

1683 Viyana bozgunundan, Suriye'den Konya'ya kadar ilerleyen Mehmet Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşa'nın isyanına kadarki dönemde Osmanlı Devleti askeri alanda sürekli gerilemiştir. Öyle ki Osmanlı Devleti kendi valisi karşısında aciz kalıp Rusya'dan yardım istemiştir. Rus donanması ve 15 bin kişilik Rus ordusunun İstanbul'a gelmesi üzerine telaşa kapılan İngiltere ve Fransa olayı bir Avrupa sorunu haline getirip iki tarafı anlaştırmışlardır. Aslında bu son olay Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da kurduğu liberal ve modern bir rejimin¹⁰⁶ kendisini yeterince yenileyememiş bir rejime karşı başarısı gibi görülmektedir. İşte 3 Kâsım 1839'da Hariciye Nâzırı Mustafa Reşid Paşa'nın Gülhane Bahçesi'nde Tanzimat Fermanı adı verilen Hattı Hümayûn'u okuması böyle bir ortamda gerçekleşmiştir. Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti üzerinde Avrupa'nın özellikle diplomatik, askerî ve ekonomik alanda yoğun bir baskısı gözlenmektedir. Tanzimat Fermanı'nın yabancı baskılar sonucu hazırlandığı iddia edilemezse de bunun Avrupa devletlerine verilmiş bir "cemile" olarak değerlendirilmesi mümkündür¹⁰⁷. Bir zamanlar İslam'la bütünleşmiş ideal bir devlet, hâlihazırda güçlü bir Avrupa, yenilik rüzgârları ve Batı'nın fiili baskıları, Tanzimat ve sonrasındaki sosyal, siyasî ve fikrî hareketlerde belirleyici unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Tanzimat Fermanı Kur'ânî hüküm ve şer'i kanunlara riayetin önemine ve bunun devletin güçlenip halkın refahında doğrudan ilgisine ait atıflarla başlamaktadır. Devlete yeni bir şekil vermeye, yeni istikamet göstermeye çalışan Tanzimat Fermanı'nın şeriate ısrarlı atıflarda bulunması, muhafazakâr tepkileri baştan önlemek için şeklî bir vurgu olarak yorumlanmıştır. Ancak metnin diğer bölümlerinde de bu vurgu tekrarlanmış, asıl hedef olan temel insan haklarının da şeriat gereği güvence altına alındığı belirtilmiştir¹⁰⁸.

105 Y. SEZEN, *a.g.e.*, 1990. s. 72.73.

106 B. LEWIS, *a.g.e.*, s. 107.

107 M. TÜRÖÖNE, *a.g.e.*, s. 11.

108 M. TÜRÖÖNE, *a.g.e.*, s. 13.

Mülkiyet güvenliği, iltizamın ve ona ilişkin bütün suistimallerin kaldırılması, silâhlı kuvvetlere sürekli ve düzenli asker alınması, mahkemelerin açık olması, vergilerin gelire göre ve düzenli bir şekilde alınması gibi hükümler getiren Ferman'ın en çok gayri müslimlerin temel haklarının da Müslümanlar gibi garanti altına alan kısmı memnuniyetsizlik yaratmıştır. Tepki, dinî olmaktan çok geleneksel nitelikteydi. Çünkü bu prensipler Ferman'da da belirtildiği gibi şer'i kurallara aykırı değildir. Nitekim Ferman'a yöneltilen muhafazakâr itirazlar, Ferman'da yer alan esasların zaten şeriatta mevcut olduğu tarzındadır. Buna rağmen fermanın geniş kesimlerce “Artık gâvura gâvur denmeyecek” tarzında algılanması, dinin değil geleneğin öne çıkartıldığını göstermektedir¹⁰⁹.

Hatt-ı Şerif'te daha önceki yenilik hareketlerinden farklı olarak “yeni kurallar” a açıkça atıfta bulunulmuştur. Hâlbuki daha önceki reformlar, çoğu kez yeni bir şey olarak değil, eski uygulamalara bir dönüş olarak takdim edilmiştir¹¹⁰. Bu doğrultuda Meclis-i Vâla-yı Ahkâm-ı Adliye ve Bâb-ı Seraskeri Dar-ı Şûra başta olmak üzere sonradan kurulan çok sayıda meclis, Tanzimat döneminin beyni olmuşlardır. Hukukî, adlî, askerî, idarî, malî ve eğitimle alakalı yenilikler bu meclislerde oluşturulmuş, kanuni ve idari düzenlemelere dönüştürülmüş ve uygulanmıştır.

Ferman'ın getirdiği en büyük yenilik olarak padişahın da Ferman'daki hükümlere aykırı hareket etmeyeceğini, yeminle bildirip yasa gücünün ön plana çıkışı olmuştur. Bu aynı zamanda iktidarın saraydan alınıp bürokrasiye geçişi anlamına da geliyordu. Bu durum da Tanzimat döneminin bariz vasfı olan Babiâli'nin yönetimi eline almasının kaynağını göstermektedir¹¹¹.

Merkezi yönetimin güçlendirilmeye çalışıldığı Tanzimat dönemindeki yenilik hareketleri köktenci ve devrimci olmamıştır. Medresenin yanında mektep, nizamiye mahkemelerinin yanında kadı yargılaması, Fransız Ceza Kanunu yanında Şer'i hukuk gibi ikili yapılar gözlenmiştir. Tanzimatçıların “kaide-i tedric” adı verdikleri bu tarz¹¹² dönemin birçok aydınlarının da şahsiyet yapısına etki etmiştir.

Bu durumu şuurlu bir kültür değişmesi şeklinde değerlendiren Mümtaz Turhan'a göre ise, bu tarzda hareket Tanzimat'ın belki en akıllıca icraatlarından birisidir. Çünkü

109 M. TÜRKÖNE, *a.g.e.*, s. 14, 15.

110 B. LEWIS, *a.g.e.*, s. 108.

111 M. TÜRKÖNE, *a.g.e.*, s. 18.

112 M. TÜRKÖNE, *a.g.e.*, s. s.21.

yeniye iyice yerleştirmeden eskiyi yıkmak felaketlere sebep olur¹¹³. Ve yine bu durumu, Tanzimatçıların şuurlu bir şekilde yaptıkları, şark (Osmanlı) medeniyeti ile garp medeniyetini telif ve terkip gayreti olarak gören Ziyâ Gökâlp’a göre onların en büyük hatasıdır. Çünkü sistemleri büsbütün ayrı umdelere istinat eden iki makûs medeniyetin imtizaç edemeyeceğini düşünememişlerdi¹¹⁴.

Bize göre, Tanzimat’ın bu yönünü dirayetli bir değişim ya da terkip politikasından Ziyâde, geleneğin baskısıyla değişim ihtiyacının hemen hemen eşit mesafede olduğu bir dönemde, “ne candan ne canandan” değişiyle anlamak daha doğrudur.

1856 Islahat Fermanı da bir savaş esnasında hazırlandı. İngiltere ve Fransa bu sefer Kırım Savaşı (1853-1856)’nda, Ruslara karşı Osmanlı’nın yanında yer almışlar ve onun yeni stil ordusunu zor durumdan kurtarmışlardı. Bu durum Osmanlı Devleti’nin yenilikler konusunda Avrupa’ya karşı güven tazelemesini gerekli kılıyordu. Ayrıca Avrupa’nın müdahale ihtimalinin önünün alınması gerekiyordu. Avrupalıların çoğu için Türk samimiyetinin mihenk taşı Müslüman olmayanlara karşı muamele idi¹¹⁵.

İşte tam bu sırada, Osmanlı Devleti’ni bir Avrupa devleti sayan Paris Antlaşması (1856) esnasında Islahat Fermanı ilan edilip bir sureti kongreye gönderildi. Antlaşma metinlerine de giren madde ile ferman büyük devletlerce dikkate alınacak, fakat bu fermana göre yapılacak ıslahata hiç biri karışmayacaktı. Fakat bu madde mefhumu muhalifiyle yürürlüğe girmiştir.

Islahat Fermanı İngiliz, Fransız ve Avusturya elçilerinin ağır baskısı altında hazırlanmış ve daha çok gayrimüslimlerin haklarını arttırıp korumayı amaçlayan bir nitelik taşımaktaydı. En vurucu yönü ise, din farkına bakılmaksızın bütün Osmanlı tebaasının tam eşitliğini belirtmesidir. Ferman, Âli ve Fuat Paşalar zamanında hazırlanmıştır. Bu kişiler bundan sonraki on beş yılda yenileşme harekâtının başında olacaklardır¹¹⁶.

İşte, Osmanlı Devleti’nde bu dönemden sonra sosyal ve fikrî hayat yeni boyutlar kazanmıştır. Cevdet Paşa, Ferman’ın okunduğu gün Müslümanların tepkilerini şöyle aktarmaktadır: “Ehl-i İşlam’dan çoğu âba ve ecdadımızın kanıyla kazanılmış olan hukuk-ı mukaddese-i milliyemizi bugün gaip ettik. Millet-i İşlamiye, millet-i Hakime iken böyle bir mukaddes haktan mahrum kaldı. Ehl-i İşlam’a bu bir ağlayacak ve matem

113 Mümtaz TURHAN, **Kültür Değişmeleri**, M.Ü. İlahiyat Fak. Yay., İstanbul 1987, s. 181.

114 Ziyâ GÖKALP, **Türkçülüğün Esasları**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990, s. 40-59.

115 B. LEWIS, **a.g.e.**, s. 115.

116 B. LEWIS, **a.g.e.**, s. 116.

edecek gündür.” Ferman’ın Müslümanlar üzerinde Osmanlı Devleti’nin İslam Devleti olma özelliğini kaybettiği şeklinde bir kanının uyanmasına yol açtığı söylenebilir¹¹⁷.

Bundan sonra halk arasında II. Mahmud’a “Gavur Padişah” benzetmesiyle baş gösteren ve gittikçe artan bir şekilde yenilik karşıtı bir cereyan gözlenecektir. İdari mekanizmada etkin olan Âli ve Fuat Paşalar ve onların kadroları ise, sekte ve muhalefetlere rağmen yenilik çalışmalarına devam etmişlerdir. Aydınlar ise önceleri Avrupa’nın imalât ve teknik hünere hamlettiler. Daha sonraları Avrupa’ya Ziyâretler artınca ve dil öğrenimi de yaygınlaşınca, acelecilik içinde tılsımı keşfediverdiler, onun sırrı hükûmet şekline bağlıydı. Zaten Doğulu bir Ziyâretçinin gözünde Batı’nın demokratik ve parlamenter hükûmetinden daha özellikli ve daha ayırıcı nesi olabilirdi? İçerik olarak Avrupa’yı kritiğe tabi tutan ilk aydınlardan Türk elçiliğinde görev alan Sadık Rıfat Paşa zikredilebilir. “Avrupa’nın Durumuna Dair” isimli bir risale yazan Paşa, burada Avrupa ile Osmanlı arasındaki temel farkları kıyaslayıp, Avrupa’nın hangi noktalardan örnek alınmasını irdeler. Paşa da Avrupa’nın gücüne hayran kalıp bunun taklit edilmesini arzularken, bir de Avrupa’nın kendi halkının haklarını koruyup her alanda emniyet ve güvenliklerini koruması gibi, iç yönlerini de inceler¹¹⁸. Paşa’nın bu fikir ve usulü Tanzimat’ı yakından etkilemiştir. Bundan sonra Avrupa dış tezahürler ve bunların iç dinamiklerinin keşfi açısından aydınlarımızla masaya yatırılacaktır.

Osmanlı Devleti’nin yenilik serüveninde 1860’lardan sonra yeni bir dönemin başladığı söylenebilir. Daha önce sadece askerî ve şeklî olarak vasıflanabilecek yenilikler Tanzimat’tan sonra siyasî, hukukî, ekonomik ve sosyal alanlarda da kaymış, taklit seviyesinde de olsa yeniliklere “içerik” katılmıştır. 1860’lardan sonra yenilik hareketi, halkın tepkilerine rağmen, yedeğinin bir tarafında, kendi açmış olduğu okullardan yetişen diğer tarafında ise yeniliğe inanan medrese ya da dinî kisveli aydınlar bulmuştur. Yalnız burada bu iki kesimin yeniliklere bakış açısının aynı olduğu anlaşılmamalıdır. Hatta bazen bir kimsenin bile farklı zaman ve mekânlardaki bakış açılarının değişmesi bile söz konusudur. Bu Tanzimat’ın ikilik özelliğinin şahsiyetlere yansması olarak da değerlendirilebilir. Fakat bu aydınların birleştikleri nokta ise yeniliğin gerekliliğidir. Bundan sonra artık yenilik bayrağı aydınların eline geçmiş denilebilir.

117 M. TÜRKÖNE, *a.g.e.*, s. 66.

118 B. LEWIS, *a.g.e.*, s. 131-132.

Bu dönemde ileriki yıllardaki fikrî hareketleri de etkileyecek olan ve her biri edebiyat ve yazarlıkta boy gösteren dört şahıs dikkat çekicidir: İbrahim Şinasi (1826-1871), Ziyâ Paşa (1825-1880), Namık Kemal (1840-1888), Ali Suavi (1839-1878)'dir. Bunlar Batı'yı içerik ve fikrî yönden de ele alan aydınlardır. Dolayısıyla ele aldıkları konular, sonradan tartışılan ve hâlâ tartışılmakta olan konuların ilk örnekleridir. İleriki yıllarda "Batıcı" şeklinde belirginleşecek olan akımın ilk temsilcilerinden sayılabilecek olan Şinasi'yi, Necip Fazıl şöyle anlatmaktadır: "On sekiz yaşında Avrupa'ya gitmiş; Batı medeniyeti ile temasa geçince kendisince eski tarzdan yeniye geçiş lüzumunu hissetmiş, mahiyeti, kaynağı ne olursa olsun, hâlihazır Avrupa irfan ve telakkisinin tellâllığını yapmaya başlamış sathî bir "Tanzimat entelektüeli."''¹¹⁹

Diğer üç mütefekkir ise düşünce ve siyasî tarihimizde çok önemli bir yeri olan "Yeni Osmanlılar" hareketini temsil etmektedirler. "Yeni Osmanlılar Cemiyeti" 1865 yılında kuruculuktan başka siyasi hayatımızda önemli yeri olmayan Mehmet Bey, Âyetullah Bey, Menâpırzâde Nuri Bey, Reşat Bey (Kayazade) gibi kimselerce, memleketin idari tarzını beğenmedikleri ve kendilerine göre devletin kahredici politikasına son vermek düşüncesiyle kuruldu. Mehmet Bey'i de cemiyetin reisliğine seçtiler¹²⁰.

Bu sıralarda yenilik hareketlerini pek tasvip etmeyen, sert politikalar izleyen Sultan Abdülaziz Dönemi (1861-1876) yaşanıyordu. Ayrıca cemiyetin daha ilk yıllarda, siyasî hayatımızda mühim yer tutan Mustafa Fâzıl Paşa ile irtibatlı olduğu da anlaşılmaktadır¹²¹. Bu cemiyetin ilk faaliyetlerinden olarak nüfuzlu rehberlere ihtiyaç duyulması sebebiyle Namık Kemal'i dairesine aldı. Cemiyet, birinci ve en mühim maksadının ise "İdareyi meşrûta tahvil" etmek olduğunu gizli programlarında belirtmiştir¹²². Yeni Osmanlılar Cemiyeti yenilik hareketlerinin sivil aydınlarca benimsendiğinin tescili sayılabilir. Namık Kemal'den sonra Ziyâ Paşa ile Âli Suavi de Yeni Osmanlılara katılırlar. Daha sonra siyasi gelişmeler dolayısıyla Avrupa'ya kaçan mütefekkirler düşüncelerini oradan duyurmuşlardır.

Gazetecilikten yetişen ve fikirlerini duyurmada en büyük vasıta olarak gazeteyi kullanan bu aydınlar yenilik şemsiyesi altında "hürriyet", "terakki", "ittihad" gibi

119 Necip Fazıl KISAKÜREK, **Namık Kemal**, Sebil Yay., İstanbul, 1966. s. 64.

120 Mustafa CANELLİ, **Namık Kemal**, Yeni Asya Yay., İstanbul, 1985. s. 16-17.

121 M. CANELLİ, **a.g.e.**, s. 17.

122 N. F. KISAKÜREK, **a.g.e.**, s. 75.

konuları işlemişlerdir. Ayrıca Namık Kemal'in "Vatan" mefhumu üzerinde de önemle durmuştur. Zaman zaman birbirleriyle de fikrî ayrılığa düşen aydınlar Avrupa'daki Alman Birliği, İtalyan Birliği gibi millî birlik hareketlerinin başarı kazanması üzerine, sonradan "İttihâdi Osmânî" (Osmanlı Birliği) fikrini işlemişlerdir. Gayeleri Osmanlı Devleti'ni kurtarmak olan bu aydınlar, böylece din ve ırk ayrımı gözetmeksizin bir Osmanlı milleti oluşturmaya çalışmışlar, vatan kelimesini bu çerçevede yorumlamışlardır. Yeni Osmanlılar aynı zamanda sonradan "İslamcılık" olarak adlandırılacak "İttihâd-ı İslam" (İslam Birliği) fikrini de işlemişlerdir.¹²³

Demokrasi, parlamento, seçim kamuoyu, gibi kavramlara geleneksel İslâm dilinden karşılık verneye ve telif etmeye çalışan Yeni Osmanlılar, geleneksel İslâmî İslamcılığa dönüştüren ilk kuramcılar olarak da yorumlanmaktadır¹²⁴.

Yeni Osmanlılar, Osmanlı Devleti'nin çöküşünün önlenmesini, meşrutiyetin ilan edilip, Sarayın ve bürokrasinin mesuliyet ve yetkilerini belirleyen bir Kanun-i Esasi (anayasa) kabul edilip, içinde bütün tebaanın temsil edildiği bir meclis-i mebusanın toplanmasında görüyorlardı. Bu fikrin bürokratlar nezdindeki başlıca temsilcisi de Mithat Paşa idi¹²⁵.

1870'li yıllardan sonra Avrupa'nın siyasî dengesi bozulunca Rusya, Balkanlar'dan Slav ırkından olan kavimleri egemenliği altına almak için Panislavizm siyaseti gütmeye başladı. Gizli örgütler kurarak isyan ihtilallere zemin hazırladı. 1876'ya gelince Bosna ve Hersek'te ayaklanma büyümüş, Bulgar isyanı kanlı bir döneme girmişti. Bu sırada Meşrutiyet taraftarlarının faaliyetleri iyice artmıştı. 10 Mayıs 1876'da Fatih, Beyazıt, ve Süleymaniye medreselerinin ilahiyat öğrencileri ayaklandı. Bu ayaklanmanın para verilerek düzenlenmiş bir hareket olduğuna dair de kanıtlar vardır. Fakat burada önemli nokta, o sırada herkesin ağzında "Meşrutiyet" sözünün yankılanması ve bu idarenin Kur'an'ın istediği tarz bir idare olduğu, bunu ispat için bazı Kur'an ayetlerinin delil getirildiği metinlerin elden ele dolaşması,¹²⁶ yenilik hareketinin medreseliler tarafından da desteklendiğini göstermektedir.

Bütün bunlara rağmen Sultan Abdülaziz Meşrutiyet'e yanaşmayınca, 30 Mayıs 1876'da Şeyhülislam'dan Sultanın hal'ine cevaz veren fetva da alınarak Mithat Paşa,

123 M. TÜRKÖNE, *a.g.e.*, s. 80- 85.

124 Mümtazer TÜRKÖNE, *Siyasi İdeolojik Olarak İslamcılığın Doğuşu*, İletişim Yay., İstanbul, 1991, s. 271- 272.

125 Süleyman KOCABAŞ, *Jön Türkler Nerede Yenildi?*, Vatan Yay. İstanbul, 1991 s. 17.

126 B. LEWIS, *a.g.e.*, s. 150-151.

Hüseyin Avni Paşa, Harbiye Komutanı Süleyman Paşa'nın başrolünü oynadığı askerlerin de kullanıldığı bir darbeyle Abdülaziz tahttan indirilmiştir. Yerine V. Murat'ı geçirdiler. Fakat bunun da, hastalığı yüzünden, meşrutiyeti kabul etmek şartıyla II. Abdülhamid tahta çıkarılmıştır. (31 Ağustos 1876) II. Abdülhamit padişahlığının dördüncü ayında 23 Aralık 1876'da I. Meşrutiyeti kabul eder. Bundan önce Mithat Paşa'nın başkanlığında Namık Kemal, Ziyâ Paşa gibi aydınlar anayasayı hazırlamışlar. II. Abdülhamit, Mithat Paşa'nın Meşrutiyetin mahiyetini dahi anlamamış, bu ciddi meseleye sathi bir nazarla bakan ve alakası hevesten öteye geçmeyen bir kimse olduğunu hatıratında bahsetmektedir¹²⁷.

Bu sırada Avrupa devletleri Balkan sorununu görüşmek üzere "İstanbul Konferansı" toplamışlardı. Osmanlı Devleti, Kanun-i Esası'yi ilan ederek konferansın çalışmalarına engel olmak istediye de muvaffak olamadı. Tanzimat ve Islahat fermanı gibi I. Meşrutiyet'in de özellikle askeri ve diplomatik alanda zor durumlarda kaldığı bir sırada ilan edilmesi dikkate değer bir noktadır.

Anayasanın en önemli özelliği parlamenter seçim sistemiyle halka temsil hakkının verilmesiydi. Ayrıca anayasaya Namık Kemal'in koydurduğu, gereğinde meclisi toplamak veya dağıtıp tatil edebilmek yetkisi de padişahın olması dikkat çekicidir¹²⁸. İlk Osmanlı parlamentosu 8 Mart 1877'de toplanmış ve belli toplantıdan sonra 18 Haziran 1877'de birinci toplantısına son vermiştir. İkinci toplantısı, seçimlerden sonra Aralık 1877'de başlamış, otuz oturumdan sonra Şubat 1877'de,¹²⁹ Abdülhamid tarafından 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi bahanesiyle, anayasanın kendine verdiği yetkiye dayanarak muvakkaten tatil edilmiştir.

Parlamentonun kapanması Yeni Osmanlılar'ın sonu oldu. Sürgün ya da pasif görevlere getirildiler. Tanzimat ve Islahat Fermanları'nı ve o dönemin devlet adamlarını değişik yönlerden de eleştirmekten geri kalmayan Yeni Osmanlılar, çareyi meşrutî ve parlamenter hükümet sistemi vasıtasıyla şeri'atın eski yerine konmasında bulmuşlardı.

II. Abdülhamid'e karşı ilk ihtilal girişimini Ali Suavi yaptı. Sürgünden dönen Ali Suavi, Abdülhamid devrinde Galatasaray Lisesi'nin müdürlüğüne atanmıştı. Fakat kısa zaman sonra Sultanla arası açıldı. Bir vesileyle 100 kadar kişiyle birlikte Çırağan Sarayı'nı basan Ali Suavi, V. Murat'ı kurtarıp padişah ilan etmek istiyordu. Fakat baskın girişimi sonuçsuz kaldığı gibi kendisi de bu esnada öldürüldü (20 Mayıs 1978).

127 İsmet BOZDAĞ, *Abdulhamid'in Hatıra Defteri*, Kervan Yay. İstanbul, 1975, s. 18-20.

128 İ. BOZDAĞ, *a.g.e.*, s. 46-47.

129 Hamza EROĞLU, *Türk İnkılap Tarihi*, M.E.B. Basımevi, İstanbul, 1982, s. 56.

Diğer girişim yunan uyruklu Kelantı Skalıyen öncülüğünde Namık Kemal'in dostu Ali Şefkati ve Aziz Bey'in de içinde bulunduğu bir grup tarafından planlandı. Fakat bu da başarılı olamadı¹³⁰.

Bu iki küçük girişimden sonra yüksek mektep talebeleri arasında daha geniş çaplı ve örgütlü olan Jön Türk hareketi gözlenmektedir. İlk olarak, İstanbul'da 1889 yılında, İbrahim Temo, İbrahim Reşit, Abullah Cevdet, İshak Sükuti isminde dört askeri tıp talebesinin "İttihad-ı Osmanî Cemiyeti" adıyla kurdukları gizli örgütle başlar. Cemiyet kısa zamanda yüksek okul talebeleri arasında taraftar bulur. Bazı üyelerinin Paris'e kaçması üzerine buralardan yayınlarda bulunur. Daha sonra örgütün adı "İttihad ve Terakki"ye çevrilir. Prens Sabahattin'in de katılmasıyla güç kazanır. Fakat örgüt kendi arasında fraksiyonlara ayrılır. Abdülhamid'in örgütün çalışmalarını sekteye uğratmak için yaptığı çalışmalara rağmen yüksek okullarda ve özellikle ordu revaç bulur. 1906'dan sonra kıta hizmetindeki subaylar arasında yayılır. Bunların en önemli kolu Üçüncü Ordu subayları arasındaki Selanik'teki komitedir. Bunlar Abdülhamid'e karşı Ermeni Taşnak Cemiyeti ve Mason Localarıyla ilişki içinde de olmuşlardır. 1908'e gelindiğinde askerler arasında bir grev vesilesiyle orduda baş kaldırmalar gözlenmiştir. Özellikle Rumeli ve Selanik'teki ayaklanmalara halk da katılmıştır. Ve Abdülhamid ayaklanmaları bastıramayıp 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyeti ilan etti¹³¹.

Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu için Yeni Osmanlılar'dan çok farklı bir çözüm üretemeyen Jön Türkler, bununla birlikte seleflerinden bariz farklarla ayrılmaktadırlar. Yeni Osmanlılar'a nazaran daha Batıcı olan Jön Türkler, içlerinde istisnalar olsa da, teorilerinde İslamiyet'e yer vermemişler hatta dinsiz bir tavır sergilemişlerdir. Ayrıca kendi halk ve geleneklerine tamamiyle yabancı bir tavır içinde olmuşlardır. Ahmet Hamdi Tanpınar, Yeni Osmanlılar'ın dinle ilgisini şöyle anlatmaktadır: "Hayret edilecek nokta, bu Tanzimat neslinin bütün çizgisiyle İslam esaslarına bağlılık temennisinde olmasıdır. Hatta onlara göre, Batı ile münasebetler iyi ayarlanmalıdır. Cemiyet nizamını temin edecek fıkıh gibi işlenmiş bir kaynak dururken, Batı'dan kanunlar tercüme etmek gülünç, lüzumsuz bir hadisedir. Bu gençler ahlâk konusunda da dini görüşü benimsemekteydiler. Tanzimat ve ıslahatın millî ve mahallî bir rönesans olmasını istiyor, dini esaslardan tavizi kabul etmiyorlardı¹³².

130 B. LEWIS, *a.g.e.*, s. 174-175.

131 B. LEWIS, *a.g.e.*, s. 194-207.

132 A. H. TANPINAR, **19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Çağlayan Yay., Ankara, 1988, s. 203.

Yeni Osmanlılar'la Avrupa'da karşılaşan şarkiyatçı Wambery de onları "padişaha bağlı olmalarına rağmen ihtilalcî" olarak vasıflandırır. Başlarında Grand Dük bulunmasına rağmen cumhuriyet isteyen Almanlara benzetir. Ayrıca Wambery, karşılaştığı Yeni Osmanlılara ecdatlarına hürmetkâr, onlara hayran gördüğüne, devletlerini tehlikelerden Panislâmizmle korumak istediklerini belirtir¹³³. Oysa bir Jön Türk olan Hüseyin Cahit şunları söylemektedir: "İçtenlikle söylemek gerekir ki, Müslümanlık dininin ve şeri'atının ne demek olduğunu hiçbirimiz bilmiyorduk. Müslümanlık dini üzerine okullarda öğretmenler bir parçacık ne öğretmişlerse o kadarı mevcuttu, başka da kimsede temelli bir bilgi yoktu."¹³⁴

Önde gelen Jön Türkler'den olan Ahmet Rıza 1859'da İstanbul'da doğmuştu. Babası Ayan Meclisi üyesiydi. Annesi Alman'dı. Ahmet Rıza tam bir Avrupai fikirli aileden geliyordu. O zamanlar Fransızların idaresindeki Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra Avrupa'da ziraat eğitimi ve öğretimi yapmıştır. Ahmet Rıza Paris'te, Auguste Comte'un şakirdi olan ve kendisine pozitivist felsefeyi öğreten Pierre Lafitte'in etkisi altında kalmıştır. Ayrıca A. Comte'nin kurduğu "Pozitivizm Cemiyeti"ne üye olmuştur. 1896'ta yayınlanmaya başladığı Meşveret gazetesinin başlığı altına Pozitivizmin baş sloganı olan "Orde et Progres" "Nizam ve terakki" tabirini koymuştur. Bundan etkilenen merkezîyetçi Jön Türkler, teşkilatlarına "İttihat ve Terakki" adını vermişlerdir. (Daha önce cemiyetin adı İttihad-ı Osmani idi.) Ahmet Rıza, politik sistemini "Güç" ve "iktidar" kavramlarına dayandırmış olan A. Comte'nin etkisiyle, Meşrutî bir yönteminde merkezîyetçi bir sistemi savunmuştur. Şark meselesi üzerine bir kitap yazan Mc Donald'a göre inanmış bir pozitivist olan Ahmet Rıza, büyük bir ihtimal ile iyi bir Müslüman sayılmazdı¹³⁵.

Ahmet Rıza'nın Pozitivizm'i benimsemesi, onun muhalifleri tarafından dinsizlikle suçlanmasına sebep olmuştur. Jön Türkler'den Şerif Paşa eserinde, A.Rıza'nın "Pozitivizm Dini"nin bir müridi olduğunu yazar. Bununla ilgili olarak A.Rıza'nın Pozitivizm Cemiyeti başkanı Pierre Laffite'ye 31 Ekim 1906 tarihinde gönderdiği mektubun suretini yayınlamıştır. Mektubunda, "benim aziz dindaşım" diye başlayan A. Rıza, Arapların Medine'ye gelip Hz. Muhammed'le müşerref oldukları gibi, kendisinin de Paris'e gelişinde Pozitivist liderlerle müşerref olup Pozitivizm dinine girdiğini yazar. Mektubunda ayrıca, daha önce hiçbir dini duygu ve hissin teşekkül etmediğinden de

133 M. CANELLİ, **Namık Kemal**, a.g.e., s. 1986, s. 25.

134 Hüseyin Cahit YALÇIN, **Siyasî Anılar**, Türk İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 1976, s. 121.

135 S. KOCABAŞ, a.g.e., s. 45-46.

bahseder. Şerif Paşa'ya göre A. Rıza, Türkiye'de Auguste Comte'nin halifesi idi. Ramsaur ise eserinde, A. Rıza'nın İslamiyet'i Comte felsefesine en uygun din olarak nitelediğini yazar¹³⁶.

Yine önde gelen Jön Türk, Prens Sabahattin de Ahmet Rıza gibi batı etkisinde yetişmişti. Tanzimat'tan sonra, yüksek tabaka, çocuklarını Avrupa'dan getirdikleri muallim ve mürebbiyelere teslim ediyorlardı. İşte Prens Sabahattin de böyle bir eğitimden geçmiştir. Avrupa'ya gidince Fredencle Play tarafından temsil edilmekte olan La Science Sociale (İlmi İçtimaî) doktrinini benimsemiştir. Ve "Lasociale Internationale de Scince Social" cemiyetine üye olmuştur. Prens Sabahattin, "Anglo-Saksonlar'ın Farkıyetlerinin Sebebi nedir?" kitabının yazarı Edmond Demolins'den ve La Sciense Sociale ekolünün baş sloganı olan «Decentralesation»dan da etkilenerek Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni kurmuştur. Yine Jön Türkler'den Mevlanzâde Rıfat, Prens Sabahattin'i kendi halkını, memleketini, dinini bilmediği için yanlış reçeteler sunmakla suçlamaktadır. E.E. Ramsaur da Prens Sabahattin'in, Demolins'in fikirlerini olduğu gibi alıp Osmanlı Devleti'ne uygulamasını tenkit etmektedir. Çünkü bir soy için geçerli olan prensipler aynen başka bir soya uyarlanamazlar. Ramsaur bunu Prens Sabahattin'in kendi milletini tanımamasına vermektedir¹³⁷.

Önceleri Jön Türk liderlerinden olan, sonra II. Abdülhamid tarafından pasivize edilen Mehmet Murat da, sosyal meselelere fizikî ve biyolojik ilimlerin metodunu tatbik etmek isteyen Draper'in etkisinde kalarak laikliği savunmuştur¹³⁸.

Jön Türkler arasında, Pozitivizm, ilmi içtimai ve biyolojik materyalizm cereyanları, Temmuz 1908 ihtilali'nden sonra da devam etmiştir. İhtilalden sonra bunlara yeni cereyanlar da katılmıştır. Bunlardan birisi Türkçülük hareketinin liderlerinden Ziyâ Gökalp'ın oluşturduğu cereyandır. İttihatçıların ideologu Ziyâ Gökalp sosyolojide yeni bir mektep kuran Fransız sosyoloğu Emil Durkheim'in usulleri izah tarzlarını benimsemiş, ancak bunlara dayanarak, her türlü millî davaların hal çarelerinin bulabileceğine kanaat getirmiştir¹³⁹.

1908 sonrası görülen diğer bir cereyan da uzun süre Paris'te meşrutiyet taraftan olarak yaşayan Yahudi dönmesi Şefik Hüsnü tarafından oluşturulmuştur. Bu zat Fransız

¹³⁶ S. KOCABAŞ, a.g.e., s. 47.

¹³⁷ S. KOCABAŞ, a.g.e., s. 47-54.

¹³⁸ Şerif MARDİN, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yay., İstanbul, 1984, s. 83.

¹³⁹ Ahmet Emin YALMAN, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Rey Yay., İstanbul, 1970, s. 265.

sosyalisti Jean Jaures'in etkisinde kalarak Türkiye'de Markist sistemi savunmuştur¹⁴⁰. Bu sistemin taraftarları Jön Türk ihtilâlinden sonra "Sosyalist Fırka" isimli bir parti bile kurmuşlardır. Selanik'te odaklaşan sosyalistlerin üyelerinin çoğu Rum, Yahudi ve Bulgar'dı. Bunlar seçimlerde (1908 Aralık Seçimleri) oldukça başarılı oldular. 1912'de Selanik'te Türk Sosyalistler Birliği kuruldu. Bundan sonra bunlara birçok Türk üyenin de katılmaya başlamalarıyla teşkilât genişledi. I. Dünya savaşından sonra bu cereyan İstanbul, İzmir gibi merkezlere de sıçradı¹⁴¹.

Hüseyin Cahit gibi Ömer Seyfettin de şu özeleştiride bulunuyor: "Bu zavallı milletin başına her ne geliyorsa... mütefekkirlerinin, güzideler sınıfının millî olmamasından ileri geliyor. Millet ile yüksek sınıf arasında bu alâkasızlık devam ettikçe, bizde hiçbir şey olmayacağına iman etmeliyiz"¹⁴². Ahmed Hamdi de şunları ilave ediyor: "Türkiye gözüyle Garb'ı ve Dünya meselelerini görmeye alışılmalıdır. Çünkü şimdiye kadar (1942) gerek dünyayı gerek kendimizi ancak Garp gözüyle tanımaya çalıştık"¹⁴³.

Osmanlı Devleti'nin yenileşme serüveninde II. Meşrutiyet ve sonrasına gelince toplumdaki fikrî yapıyı Yusuf Akçura 1904 yılında, Kahire'de neşredilen Türk gazetesinde, yayınlanan meşhur makalesi; "Üç Tarz-ı Siyaset"te şöyle kategorize etmektedir: "Osmanlı ülkelerinde, garptan feyz alarak, kuvvet kazanmak ve terakki arzuları uyanalı, belli başlı üç siyasi yol tasavvur ve takip edildi sanıyorum. Birincisi, Osmanlı Hükûmetine tâbi muhtelif milletleri temsil ederek ve birleştirerek bir Osmanlı milleti vücuda getirmek. İkincisi, hilafet hakkının Osmanlı Devleti hükümdarlarında olmasından faydalanarak bütün Müslümanları söz konusu hükûmetin idaresinde siyaseten birleştirmek. (Frenklerin "Panislâmise" dedikleri). Üçüncüsü, ırka dayanan siyasî bir Türk milleti teşkil etmek.

Bu yollardan ilk ikisinin, bir zamanların Osmanlı Devleti umumi siyasetine mühim tesiri oldu. Sonraki ise, ancak bazı muharrirlerin yazılarında görüldü¹⁴⁴. Söz konusu makalesinde bu tarzları kendine göre ele alan Yusuf Akçura'nın üç tarz arasına Batıcılığı ele almaması dikkat çekicidir. Bunda hâlâ devam eden II. Abdülhamid yönetiminin bir payı olabilir. Batıcılığa gelecekteki siyaset dünyasında yer ayırmak

¹⁴⁰ Mete TUNCAY, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1978, s. 147.

¹⁴¹ S. KOCABAŞ, *a.g.e.*, s. 55-56.

¹⁴² Tahir ALANGU, *Ömer Seyfeddin*, İstanbul 1968, s. 349.

¹⁴³ Ahmet Hamdi Başar, *Davalarımız*, Arkadaş Basımevi, İstanbul, 1943, s. 4.

¹⁴⁴ "Türkiye Günlüğü", Kasım-Aralık 1994, Sayı 31, s. 19.

dikkatleri Jön Türkler'in üzerine çekebilirdi. Ya da böyle bir anlayışı Osmanlı Devleti siyasetinde başrolde oynayabilecek liyakatte görmemiş olabilir. Çünkü Yusuf Akçura tasnifini fikir bazından Ziyâde siyaset noktasından yapmıştır.

Akçura'dan yaklaşık on sene sonra "Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak" isimli eserini yazan Ziyâ Gökalp ise o dönemdeki fikrî cereyanları şöyle tasvir ediyor: "Memleketimizde üç fikir ceryânı vardır. Bu cereyanların tarihi araştırılsa görülür ki fikir adamlarımız başlangıçta 'Muasırlaşmak' lüzumunu hissetmişlerdir. Üçüncü Sultan Selim devrinde başlayan bu temayüle inkılaptan (II. Meşrutiyet) sonra 'İslamlaşmak' emeli katıldı. Son zamanlarda ortaya bir de 'Türkleşmek' cereyanı çıktı."

"Muasırlaşmak, modernization" fikri, fikir adamlarınca asli bir inanç hükmünde olduğu için belli bir yayın organı yoktur. Her dergi, her gazete bu fikrin az çok savunucusudur.

"İslamlaşmak" fikrinin yayıcısı "Sırâtı-müstakim-Sebilürreşad", "Türkleşmek" fikrinin yayıcısı "Türk Yurdu" dergileridir. Dikkat olunca bu üç cereyanın da hakiki ihtiyaçlardan doğmuş olduğu görülür¹⁴⁵. Peyâmi Safa bu konuda Ziyâ Gökalp'e, İslamlaşmak fikrinin yeni ortaya çıkmadığını, bunun çok eskilere kadar gittiğini tespit edilmemiş olmakla bir eleştiride bulunuyor. Yine onu muasırlaşmak fikrinin yayın organı olan İçtihat mecmuasını, Abdullah Cevdet'le aralarının açık olması yüzünden, eserinde zikretmemekle suçluyor. Ayrıca bu üç cereyan ve mecmuanın bir sehpanın üçayağı gibi birbirine karışmayan unsurlar olmadığını da ilave ederek Gökalp'i eleştirmektedir¹⁴⁶. Aslında Peyâmi Safa bu eleştirilerinde pek haklı sayılmaz. Çünkü Z. Gökalp'in tasnifini kendine has, cins fikrî cereyanlar açısından yaptığı anlaşılmaktadır. Sonra fikirlerin sac ayağı gibi olmadığını da muasırlaşmak fikrinin her tarafta bulunduğunu söylemekle ifade etmektedir. Bunun için olsa gerek Yusuf Akçura'nın siyasi tasnifinde yer alan Osmanlıcılık fikrini de, kendi sınıflamasına almamıştır.

Mehmet Âkif Ersoy ise bu fikri cereyanların varlığını kabul etmekle beraber, İslamlaşmak dışındakilerin, muğlâk iddialar olup gereği gibi izah edilmediğini söylemektedir:

"Avrupalılaşmak, Asrileşmek, Türkleşmek, Osmanlılaşmak gibi birçok masâdir-i mehcûle gördük; lakin mahafil-i sohbetle muhavverelere, matbuatta makalelere, risalelere

¹⁴⁵ Ziyâ GÖKALP, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, Türk Kültür Yay., İstanbul, 1976, s. 9.

¹⁴⁶ Peyami SAFA, **Türk İnkılâbına Bakışlar**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1990, s. 26.

zemin ve unvan ittihaz edilen bu ta'birlerin hakkıyla izah edildiğini görmedik; binaenaleyh bunları ileri sürmek isteyenlerin ne demek istediklerini bir türlü anlayamadık.

Bazıları bu hali bizim noksan idrakimize atfediyordu. Şimdi yakinen görüyoruz ki ortada anlayamamaktan Ziyâde anlatamamak felâketi varmış. İşte Said Halim Paşa Hazretleri tarafından “İslamlaşmak” mevzuuna dair serd edilen mütalaatı pek güzel anlıyoruz”¹⁴⁷. Âkif yazının devamında diğer fikirlerin gereği gibi izah edilememe sebebini o fikirlerin başkalarından aktarma olmasına bağlamaktadır. Hâlbuki Said Halim Paşa “İslamlaşmak” isimli eserinde tamamen kendi kanaatlerini ortaya koyduğundan dolayı orjinal olmuş ve bundan dolayı da anlaşılmıştır.

Burada dikkat edilmesi gereken noktalardan birisi, KÂsım Aralık 1918 tarihinde Sebilürreşad'ta yayınlanan bu makalesinde Âkif'in “İslamlaşmak” mastarının ne anlama geldiğini Said Halim Paşa'nın eserinden sonra anladığını söylemesidir. Çünkü Âkif Ziyâ Gökâlp'in İslamlaşmak cereyanını, temsil ettiğini söylediği Sırat-ı müstakim Sebilürreşad'ın başyazarıdır. Bu bize İslâmî fikir ve değerleri savunan Âkif'in bu faaliyetlerini “İslamcılık” akımı adı altında yapmadığını göstermektedir. Bir de Âkif'in “Son senelerde bir nazirini görmediğimiz bu eseriyle Said Halim Paşa...”¹⁴⁸ demesiyle, sistematik ve teorik açıdan İslâm dini üzerinde yeterince çalışma yapılmadığını da göstermektedir.

Doğuş, gelişme, birbirlerine olan etki-tepki, sebep-sonuç ilişkileri açısından girift olmuş, ama her birinin Osmanlı devletini kurtarmak parolasıyla meydana atıldığı fikirleri, alt guruplarına inmeksizin tasnif ettiğimizde beş guruba ayrıldığını görüyoruz:

1. Osmanlıcılık.
2. İslamcılık.
3. Türkçülük.
4. Batıcılık.
5. Sosyalistlik.

Fakat bu sınıflama zihnimizde kesin hatlar oluşturmamalıdır. Çünkü Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadarki dönemde yetişen mütefekkirlerimizin fikir ve eserlerine baktığımızda bazılarının birkaç grupta birden yer alabileceğini görüyoruz. Örneğin,

¹⁴⁷ İsmail Hakkı ŞENGÜLER, **Mehmet Âkif Külliyyatı**, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 1990, V, s. 300-301.

¹⁴⁸ İ. H. ŞENGÜLER, **a. e.**, V, s. 301.

İslamcı denen bir mütefekkirimizin, Türklüğü kabul etmeyen, Batı'nın tüm değerlerine düşman, Osmanlıya düşman biri olarak algılanması son derece yanlıştır. İslamiyet'i esas alan fakat Türk realitesini de kendine göre yorumlayan, Batı'nın bazı değerlerini benimseyen, Osmanlı Devleti'ne bağlı ve kendi açısından sosyal değerleri savunan aydınların varlığı bizi şaşırtmamalıdır.

2.2. M. Âkif Ersoy'a Din Sosyolojisi Açısından Bakış

Mehmet Âkif Ersoy'u sadece bir şair ve edip olarak ele almak yanlış olur. Çünkü o, işlemiş olduğu konular, bunları işleyiş biçimi açısından ve yaşamış olduğu zaman itibariyle de sosyoloji ve din sosyolojisine çok önemli veriler sunmaktadır.

Âkif'in yaşadığı asır İslâm dünyası ve onun temsilcisi Osmanlı Devleti'nin en buhranlı ve bunalımlı dönemleridir. Cihan İmparatorluğu parçalanma ve yıkılma devrini yaşamaktadır. Altı asır yaşamış, sınırları İran içerisinden Fas'a, Orta Avrupa'dan Habeşistan'a kadar uzanan, muazzam imparatorluğun sınırları daralmış, iktisadi ve içtimai hayat çöküşün son demlerini yaşıyordu¹⁴⁹.

M. Âkif'in ele almış olduğu konular din ve toplum konularıdır ki, bunlar arasındaki münasebet, etkileşmiş, din sosyolojisinin temel konusudur¹⁵⁰. Bütün eserlerinde Âkif, cemiyet meselelerini ele almıştır. O, Türk halkının ve İslam âleminin meselelerini ele alır¹⁵¹.

Bunun en genel anlamda ifadesi olarak, onun Sırat-ı Müstakim'de yayımlanan ilk şiirlerinin genel başlığı olarak “Safahât-ı Hayattan” tabiri gözlenmektedir. Burada safahât kelimesi safhalar, görmüşler, sayfalar anlamında kullanıldığına göre¹⁵² bu ifadeyi “Toplum Hayatından Safhalar, Toplum Hayatından Görünüşler, Toplum Hayatından Sayfalar” şeklinde anlayabiliriz. Daha sonraları M. Âkif Ersoy'un şiirlerinin toplandığı en önemli eserinin, altında bu manaları taşımak kaydıyla “Safahât” ismiyle isimlendiğini görüyoruz. O, din ve toplum konularını işlerken kullandığı metotlar bakımından da din sosyolojisine güzel bir çalışma alanı sunmaktadır. En ince ve teferruatı bile ihmal etmeyen bir müşahede ve tasvir kabiliyetine sahip bulunan Âkif'in

¹⁴⁹Zeki ASLANTÜRK, “*Mehmet Âkif'te İçtimaî Nizam*”, Gazi Ün., **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Ankara 1989, s. 101.

¹⁵⁰Yümnî SEZEN, **Sosyolojide ve Din Sosyolojisinde Temel Bilgiler ve Tartışmalar**, İFAV, İstanbul 1990, s. 174

¹⁵¹ Z. ASLANTÜRK, **a.g.e.**, s. 100-101.

¹⁵² M. Ertuğrul DÜZDAÇ, **Safahât Girişi**, Med Yay., İstanbul, 1979, s. XXXIII.

eserlerinde, içtimai çevrenin en ince çizgileri tespit edilebildiği gibi, içtimai yapının geçirdiği değişme merhalelerine de şahit olunmaktadır¹⁵³.

Bu sosyoloji ve din sosyolojisi çalışmalarında çok önemli yeri olup vasıtalı ve vasıtasız diye ikiye ayrılabilen gözlem metodunun¹⁵⁴ uygulanmasından başka bir şey değildir. Kendisi de din ve toplum olaylarını incelerken gerçek dairesinde gözlem metodunu kullandığını şöyle ifade etmektedir;

Hayır, hayal ile yoktur benim alış verişim...

İnan ki; Her ne demişsem görüp de söylemişim

Şudur cihanda benim en beğendiğim meslek:

*Sözüm odun gibi olsun; hakikat olsun tek!*¹⁵⁵

M. Âkif Ersoy'un din ve toplum konularını işlerken kullanmış olduğu bu gözlem metodu, onun üzerinde yoğunlaştığı konularda iyi bir gözlemci olmasıyla yakından ilgilidir. Ayrıca baytarlık mesleği de onun bu yönüne katkı sağlamıştır. O memuriyete tayin olduğu 1893 yılından itibaren iki sene kadar Rumeli ve Arnavutluk civarında, iki sene kadar da Adana ve Arabistan civarında görev yapmıştır. Bu süre zarfında köy halkını yakinen inceleme fırsatını bulmuştur¹⁵⁶. M. Âkif'in bu usulü bütün eserlerinde görülmekle beraber zaman zaman kendisi de bu noktaya dikkat çekmiştir;

*“Ne gördün, Şark'ı çok gezdin?” diyorlar. Gördüğüm*¹⁵⁷

*“Ne gördün, Şark'ı hep gezdin?” deyip sor. Gördüğüm*¹⁵⁸

M. Âkif sadece Şark'ı değil “Teşkilat-ı Mahsusa'dan görevli olarak gittiği Almanya'yı ve Alman halkını da inceleme fırsatı bulmuştur. Bu incelemelerini Safahât'ta geçen “Berlin Hatıraları” isimli 698 mısralık bir manzumede toplamıştır. Bu eserinde teknik anlamda din sosyolojisi açısından önem arz eden kıyas metoduyla Alman toplumu ve bazı müesseseleriyle kendi toplum ve müesseselerini karşılaştırmıştır. Bunun yanısıra yine din sosyolojisi açısından önem arz eden tipolojiler de sunmuştur. M.Âkif'in bu gözlem, kıyas ve tipoloji usulü tüm eserlerinde bariz bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

¹⁵³ Z. ASLANTÜRK a.g.e., s. 101.

¹⁵⁴ Y. SEZEN, a.g.e., s. 185-186.

¹⁵⁵ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 208.

¹⁵⁶ Eşref EDİP, M. Âkif Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları, Asar-ı İlmiyye Kütüphanesi Neşri, İstanbul, 1938, s. 524.

¹⁵⁷ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 413.

¹⁵⁸ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 415.

Âkif'in Safahât'ında, "Süleymaniye Kürsüsünde" isimli eserinde kürsüye çıkararak konuştuğu şahıs, Seyyah Abdürreşid İbrahim Efendi'dir. Bu zatla yakından tanışan Âkif, temel düşünce ve fikirler kendisine ait olmak üzere¹⁵⁹ bu kişinin gezi ve gözlemlerinden de yararlanmışır. Bu nokta onun yazdıklarını, görüp de yazma usulüne aykırı olarak değerlendirilemez.

Bütün bu noktalardan bakılınca M. Âkif, yaşamış olduğu zaman, ele almış olduğu konular ve bunları işleyiş metotları açısından din sosyolojisine önemli veriler sunan bir kaynaktır.

2.3. M. Âkif Ersoy'un Din ve Toplum Düşüncesine Kaynaklık Teşkil Eden Etmenler

M. Âkif'in fikirlerinin oluşmasında en önemli faktörlerin din ve toplum olduğunu söyleyebiliriz. O gerek aile gerek mahalle çevresi açısından dini muhitte doğmuş ve yetişmiştir. Fatih gibi dinî duygu ve fikirlerin yoğun olarak tezahür ettiği bir çevre onun üzerinde etkili olmuştur. Babasının Fatih medreselerinde tefsir hocası olduğunu bildiğimiz Âkif, bütün ömrü boyunca, babasının kendi üzerindeki dini terbiyesinin etkisini hissetmiştir. Anne ve babasının muttaki bir dini hayat yaşadıkları Âkif, onlardan olumlu yönlerde etkilenmiştir. Bu etki ileriki yıllarda da bozulmamıştır.

Âkif, şahsiyet psikolojisi açısından da önem taşıyan, insanın çocukluk yıllarında dinî telkinlerin onun ileriki yaşlarındaki etkisini şöyle ifade etmektedir:

*Beşikte her birimiz bir teranedir iştir,
Ki bestekârı tabiat değil de ananedir.
Eşikten atlamak isterseler hayâta yarın,
Beşikte duyduğu sesler gelir, bu yavruların¹⁶⁰*

Ona göre insanın ileriki yaşlarındaki düşünce ve kanaatlerinde küçük yaşlarda almış olduğu telkinlerin büyük önemi vardır. Âkif'in bu görüşleriyle Freud'un "Şuur ve şuuraltında hiçbir şey kaybolmaz, şekil değiştirir.", "Çocuk insanın babasıdır." görüşleri arasında benzerlik görülmektedir.

Âkif ilk dini telkinlerini aldığı dönemini şöyle ifade etmektedir: "İlk dini terbiyemi veren, ev ve mahalle, iptidai, rûşdi, tahsilde aldığım telkinler olmuştur. Bilhassa evin bu husustaki tesiri büyüktür. Arinem çok abid ve zahid bir hanımdı.

¹⁵⁹ O. OKAY, *a.g.e.*, s. 9.

¹⁶⁰ M. Â. ERSOY, *a.g.e.*, s. 303.

Babam da öyle.”¹⁶¹ Üniversiteyi birincilikle bitirdiği yıl, daha önce çok sık okuduğu Kur’anı Kerim’i de ezberleyen Âkif, 1920’lere kadar bir Kur’an tefsiri olan “Celaleyn”i de 18 defa okumuştur¹⁶². Gerek arkadaş, gerekse Sırat-ı Müstakim, Sebilürreşad dergileri çevresi, hep inançlı insanlardan oluşmuştur. Âkif’in fikir kaynaklarındaki en büyük faktörlerin başında din gelmektedir. İkinci temel faktör olarak toplum gelmektedir. Maddî ve manevî gelenekleriyle, siyasî, sosyal, ekonomik faktörleriyle ve geleceğe ait yönelimleri ile dinamik bir yapı sergileyen toplum, Âkif’in fikir yapısını etkilemiştir. Her türlü siyasî fikri canlılığın en yüksek derecede tezahür ettiği İstanbul’da yetişen Âkif, memuriyet dolayısıyla köy halkıyla da muhatap olmuştur. Bu döneminde halkın içinde bulunduğu durumu müşahade eden Âkif, daha çok onun dertlerini, ızdıraplarını işlemiştir. Sosyal, ekonomik çöküntü yaşayan Osmanlı Devleti’nde, kurtuluş için ciddi hamleler yapılamaz. Bir de o zamanın birçok aydını gibi Âkif’in de istibdat olarak nitelediği sıkı bir dönem yaşanmaktadır. Halkını çok seven, ona acıyan, onun için köy köy dolaşan Âkif, düşülen acı karşısında sebepler açısından bir şey yapamayınca, işin ilahî boyutuna yönelmiştir. Toplumun çöküntüsü ve sefaleti karşısında kendinden geçen Âkif, Allah’a şöyle yakarmaktadır:

*Yâ Rab, bu yüreklerdeki ses dinmeyecek mi?
Senden daha bir emri sükûn inmeyecek mi?
Her ân ediyorsun bizi makhûri celalin,
Kurban olayım nerde senin, nerde cemâlin?
Sendense eğer çektiğimiz bunca devâhî,
Kimden kime feryâd edelim söyle ilahi!*¹⁶³

Normal bir zamanda, bir Müslüman’ın söyleyemeyeceği bu gibi yakarışları Âkif, toplum meseleleri karşısında iyice bunaldığı anlarda yapmıştır. Bu, onun duygu ve düşüncelerinin, toplum meseleleri karşısında ne boyutlara kadar etkilendiğini göstermektedir.

Bunlardan başka, bir zamanlar İslamiyet’i en güzel şekilde temsil eden bir milletin, Hristiyanlık’ı temsil eden Avrupa karşısındaki acziyeti de Âkif’i etkilemiştir. Âkif birçok yerde meseleye hilâlle haç’ın karşı karşıya gelmesi şeklinde bakmıştır. İlkokuldan, veterinerlik fakültesini bitirinceye kadar, Tanzimat ve I. Meşrutiyet döneminin mahsulü olan bir eğitim sisteminde dinden uzaklaşmamıştır. Tam tersine

¹⁶¹ E. EDİP, a.g.e., s. 518.

¹⁶² E. EDİP, a.g.e., s. 674.

¹⁶³ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 17.

okuduğu fen ilimlerinden laboratuarda yaptığı deneylerden feyz almıştır. Bunun küçükken aldığı terbiyenin yanısıra fen bilimlerine olan bakışının da etkisi olmuştur. İleri derecede Arapça ve Farsça bilgisi, onun şark kültürüne vukuf etmesine imkân verirken yine ileri derece Fransızca bilgisi de onun Garp edebiyatı ve dünyası hakkında bilgi sahibi olmasına imkân vermiştir.

Bu noktada Âkîf'in yer yer Yeni Osmanlılar gibi seçmeci ve terkipçi yaklaşımlar geliştirmesine sebep olmuştur. Kanunî devrine kadar gidebilen bir dönem süresince, toplumda iyi gitmeyen bir şeylerin düzelmesi için değişimin gerekliliği geleneği Âkîf'te de varlığını sürdürmüştür. Fakat Âkîf'in değişmesini istediği şeyler, genellikle din ve toplum hayatında kendisinin bizzat müşahade ettiği yanlışlıklardır. Yaşadığı dönemde karşılaştığı yanlış fikirler de onu derinden etkilemiştir. Dinî duyguların zayıflaması, dinsizliğin baş göstermesi, dinimizde de örfümüzde de yeri olmayan müstehcenliğin, Avrupaî tarz eğlence ve hayatın teşvik edilmesi gibi meseleler karşısında büyük duyarlılık göstermiş, toplumsal ahlakı yükseltme gayretine girmiştir. Ayrıca Osmanlı'daki Müslüman milletlerin de Osmanlı'dan ayrılmasını doğurabilecek ırkçılık fikirleriyle de boğuşmuştur.

Sa'dî, Âkîf'in etkilendiği şahısların başında gelebilir. Kendisi de bunu şöyle ifade etmektedir: “Zannediyorum ki okuduğum Şark ve Garp muhalledatı içinde Sa'dî'nin eserleri kadar üzerinde hiçbir müessir olmamıştır¹⁶⁴. O, Sa'dî'nin edebiyatla ahlakı birleştirmesine, küçük hikâyelerden büyük hakikatler çıkarmasına, sanatıyla topluma hizmet edişine hayranlık duymuştur. Hatta o, Batı edebiyatından Dümâfîs'i de ufak mevzulardan büyük neticeler çıkarma hususunda Sa'dî'ye benzettir¹⁶⁵. Şiirlerinde ve makalelerinde Sa'dî'den alıntı ve tercümelerde de bulunan Âkîf, fikir ve duygu yönünden Sa'dî'den çok etkilenmiştir.

Abdürreşid İbrahim (1850-1944) büyük mücahit ve seyyah olan bu zat tüm İslam alemini karış karış gezmiştir. İstanbul'a geldiği sıralarda yazılan Sırat-ı Müstakim Sebilürreşad'da çıkmıştır. M. Âkîf'le hususi dostlukları vardır. “Âlemi İslam ve Japonya'da İntişarı İslamiyet” adlı iki ciltlik bir kitabı İstanbul'da basılmıştır. M. Âkîf bu kitap için “Sırat-ı Müstakim'in 1 Temmuz 1910 tarihli 97. sayısında “Gayet Mühim Bir Eser” başlığı ile bir tanıtma yazısı yazmıştır¹⁶⁶. Âkîf'in, İslam âlemi ile ilgili,

¹⁶⁴ E. EDİP, a.g.e., s. 523.

¹⁶⁵ E. EDİP, a.g.e., s. 26.

¹⁶⁶ M. Ertuğrul DÜZDAĞ, *Safahât Tetkikleri*, Med Yay., İstanbul, 1979, s. 198-199

kendisinin gitmediği yerlerle ilgili bilgileri bu zat ve kitaptan etkilenecek verdiği söylenebilir.

Âkif ilk şiirlerinde öncelikle Ziyâ Paşa'yı kendine örnek aldığını söylüyor. Ayrıca N.Kemal ve Abdülhak Hamid'den de fikren yararlandığını ifade etmektedir¹⁶⁷. Fakat bunların yanısıra, doğu klasiklerinden Muallakat, Hafız, Sa'di, Mevlana, Fuzûlî, Bâkî, Süleyman Çelebi, Nef'î, Nedîm, Şeyhülislam Yahya, Şeyh Galib, Âkif Paşa, onun okuduğu kimselerdir. Yine, Hersekli Arif Hikmet, Şinasi, Recaizâde Ekrem, Osman Şems, Muallim Cûdî, kendi döneminde okunan ve Âkif'in okuduğu kimselerdir. Hint edebiyatından da İbn-i Fariz, Feyzi-i Hindi, Nabiga, Mütenebbi, Ebu Temmam, Buhtun, Muhteşemi Kaşani, Ebu Firas, Muhammed İkbal'i okumuştur. Batı dünyasından, Victor Hugo, Ernest Renan, Anatole France, Alfre'de de Musset, La Martine, Rousseau, Seinkiewicz, Alponse Daudet, Emil Zola, Alexandre Dumas, Fils gibi yazarları da okumuştur¹⁶⁸. Fikir ve kanaatlerinin oluşmasında bunların rolü de olmuştur.

Âkif'in üzerinde derin izler bırakan şahısların birisi de baytar miralay İbrahim Bey'dir. Âkif bu zatın vefatı dolayısıyla Safahât'ta geçen "Merhum İbrahim Bey" başlıklı bir önyazı ve mersiye yazmıştır. Yüksek ilmî ve ahlâkî özellikler taşıyan bu zatın Âkif'e etkisi büyüktür. Âkif bu zatla Adana civarında memuriyet yollarında tanışmıştı. Mithat Cemal, Âkif'in bu zata karşı olan duygularını şöyle anlatmaktadır: "Âkif iki adamı sevmezdi. Avrupa'ya takılıp memleketinin toprağına iğreti basanı... Bir de kaşlarına kadar Şark'a batarak gözü Avrupa'yı görmeyeni... Hâlbuki Baytar Miralay İbrahim Bey hem Şark, hem Garp adamıydı ve Âkif bu ihtiyara aşıktı."¹⁶⁹

Âkif'i etkileyen şahıslardan birisi de Hoca Kadri (1860-1918)'dir. Âkif bu zattan Fatih Merkez Rüşdiye'sinde, son sınıf talebesi iken, Türkçe dersi görmüştür. Bir Jön Türk olan Hoca Kadri, eserlerinde Abdülhamid'e şiddetli hücumlarıyla tanındığı halde, sonraları ittihatçıların sözlerini tutmadıktan ve Meşrutiyet'in başında vadettikleri hürriyet ve kardeşlik havasını getirmedikleri kanaatiyle onlara karşı da hücumlarını çevirdi¹⁷⁰. Âkif'in saraya ve özellikle II. Abdülhamid'e karşı olan tavrında bu zatın kendisi üzerindeki etkisini şöyle ifade etmektedir: "Bu hocaların en mühimi, son sınıfta kendisinden Türkçe okuduğum Hoca Kadri Efendi'dir."

¹⁶⁷ E. EDİP, *a.g.e.*, s. 522.

¹⁶⁸ O. OKAY, *a.g.e.*, s. 38-39.

¹⁶⁹ Mithat Cemal KUNTAY, *Mehmed Âkif*, T. İş Bankası Yay., Ankara, 1990, s. 246.

¹⁷⁰ Hilmi Ziyâ ÜLKEN, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yay. İstanbul, 1994, s. 219.

Hoca Kadri Efendi, Abdülhamid devrinin hürriyetperver şahsiyetlerindendir... İlmen ve ahlaken çok yüksek bir zat... Bu zat lisan itibariyle üzerinde çok müessir oldu. O kadar yüksek bir adamın bir nasihati bile tesir eder.”¹⁷¹

Hoca Kadri, 1910 yılında Paris’te basılan Zulüm ve Adl adlı kitabında “Cihad” kavramını zalimlere karşı yapılması gereken bir mücadele olarak yorumlamaktadır. Dolayısıyla Hoca Kadri’ye göre asırlarca Hristiyan dünya ile yapılan savaşlar hatadır. “Dinde cebir yoktur. Ona göre “küffarı haksar”ı zorla imana getirmek, yanlış tutulmuş ve iki dünyanın arasını açan bir yoldu. Hristiyanlık, İslamlarca hak din sayıldığı için Müslümanlık ve Hristiyanlık birbirleriyle dost olabilirdi. Meşruti bir idare Türk olmayan unsurlara muhtariyet vererek, Osmanlı Devleti bir nevi konfederasyon halinde daha adilce idare edilebilirdi. Ayrıca Hoca Kadri, Türkler’in halifeliği almasını hoş karşılamıyordu¹⁷². Hoca Kadri’nin bu ve benzeri fikirlerinin de Âkif’i etkilediğini söylemeliyiz.

Cemaleddin Afgani ve Muhammed Abduh da Âkif üzerinde müessir olmuş iki şahsiyettir. Kendisi onları şöyle anlatmaktadır: “Şarkın yetiştirdiği fitratların en yükseği olmasa bile en yükseklerinden biri olduğu şüphe götürmeyen merhum Cemaleddin Efgani’ye dair birkaç söz söylemek istiyorum. Merhum-ı müşaru’nileyhin en büyük, en muhalled eseri bence Mısır Müftüsü merhum Şeyh Muhammed Abduh’tur. Evet, Şinasi millete en muazzam hizmetini Namık Kemal’i yetiştirmek suretiyle eda ettiği gibi, Cemaleddin de alemlî İslam’a en kıymetli bir yadigar olarak Müfti-i merhumu bırakmıştır. Şeyh Muhammed Abduh’un ölmüş yüreklere rûh-ı şehamet nefheden sıhr-i mübin-i beyanı, o feyz-i cüşacüşu hangi menba’dan alıyordu. Şüphesiz üstadı muazzamı Cemaleddin’in sanihatından... İşte Cemaleddin’in nübüvvete ait olmak üzere söylediği sözler bundan ibaretti ki ulema-yı İslam’ın icmaıyla sabit olan hakikate tamamıyla mutabık olduğu halde...”¹⁷³

“Geçen hafta merhum Cemaleddin Efgânî’ye dair birkaç söz söylemiştim. Maksadım o büyük adama isnat edilmek istenilen dinsizliğin pek yanlış bir tevcih olduğunu göstermek idi. Maateessüf bu sefer de mülhid değil, fakat Vehhabi idi, iddiası ortaya sürülmeye başladı... Vehhabilik bir mezhebi mahsusun ismi olmakla beraber Arabistan’ın birçok yerlerinde dinsiz tanınan yahut öyle tanıtılmak istenilen adamlara

¹⁷¹ O. OKAN, *a.g.e.*, s. 18.

¹⁷² H. Z. ÜLKEN, *a.g.e.*, s. 220.

¹⁷³ İ. H. ŞENGÜLER, *a.g.e.*, V, s. 45-49.

verilen pâyedir... Arabistan'a gidin, en büyük adamlar Vehhabi, Türkistan'a gelin, farmason, Acemistan'a uğrayın dinsiz yahut Bâbî! En garibi şurasıdır ki bütün aktar-ı İslâmiye'de bu unvan ile teşhir edilen adamların bir kısm-ı a'zamı Müslümanlığı, Müslümanları müdaafaya vakf-ı hayat etmiş olan ekâbir-i ümmettir, fedakâran-ı millettir!... Bugün hıttâ-i Mısıriyede menafi-i İslâm'ı müdafaa eden ne kadar hamiyetli kalem varsa hepsi Cemaleddin'in sâye-i terbiyesinde yetişmiştir.

Cihan-ı tevhide binlerce desti muharrir, binlerce dimağı mütefekkir ihda eden bir Cemaleddin, Vehhabi olabilir mi?... Cemaleddin hakkında söylenen Vehhabilik, Şeyh Muhammed Abduh için dirîğ edilmiyor. İki senedir. Sırat-ı Müstakim'in sahifelerinde merhumun eserlerini görüp duruyoruz. Allah için söyleyelim, hangi manasına alınırsa alınsın, Vehhabiliği okşar bir cümlesi, bir makalesi görüldü mü? İşte bugün bir Cemaleddin'i, bir Muhammed Abduh'u yok! Cihan-ı İslâm hakikaten bîkes, cidden garib. Biz bu gibi ekâbir-i ümmeti rahmetle hürmetle anmalıyız ki geriden gelenler aramızda bir yâd-ı cemil bırakabilmek ümidinden mahrum kalarak mücahededen vazgeçmesinler.

Üç beş sene evvel bir Frenk bana demişti ki: "Erbab-ı fen ve san'atın kıymetini takdir edemiyorsunuz, ma'zursunuz; lâkin erbab-ı say u hizmeti takdir etmiyorsunuz! İşte bu kabahatiniz afvolunamaz..."¹⁷⁴ Seçtiğimiz bu kısımlar, Âkîf'le, Cemaleddin Afganî ve Abduh arasındaki münasebeti göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Âkîf'in bu düşünürlerden etkilendiği ve onları takdir ettiği kesindir. Fakat Sezâi Karakoç'un da ifade ettiği gibi onun bu düşünürlerin tesiri altında kalışı mübalağa edilmiştir. O, adeta, bu fikir adamlarının ortaya attığı fikirlerin Türkiye'deki bir müdafii, o ekollerin bir şairi gibi gösterilmiştir.¹⁷⁵

Âkîf'in bütün fikir yönünün bu iki kaynaktan geldiği zannedildiğinden dolayı, bunlara yöneltilen eleştiriler direk olarak Âkîf'e de gitmektedir. Bize göre bu yanlışın en büyük sebeplerinden birisi metot hatasından kaynaklanmaktadır. Değerlendirme yapılırken bu şahısların fikirlerinden Âkîf'e gelmektedir. Hâlbuki aradaki etkiyi en güzel şekilde tespit edebilmek için Âkîf'ten bu şahıslara gidilmelidir. Yukarıda iktibas ettiğimiz bölümler incelendiğinde Âkîf'in bu şahıslara karşı hayranlığı; onların fikrî ve fiili planda Müslümanlığı ve Müslümanları müdafaa etmelerinden kaynaklanmaktadır. Yaşadığı dönem göz önüne alınca bunun çok büyük bir psikolojik faktör olduğu

¹⁷⁴ İ. H. ŞENGÜLER, a.g.e., V. s. 51-55.

¹⁷⁵ S. KARAKOÇ, a.g.e., s. 20.

görülür. Batı askeri planda Müslümanları mağlup etmiş ve şimdi onların dinlerine saldırmaktadır. İşte bu saldırılara yeterli cevaplar verebilenler, Müslümanlığa gönül verenlerce kahramanlaşırlar. Bazılarınca bu cevap meselesi, gündemi Batılıların belirlemesi gibi noktalardan gereksiz görölse de, Kur'an-ı Kerim'de müşriklerin saldırı ve ithamlarına cevap verilmesinden hareketle, bu tarz saldırılara cevaplar verilmesi kanaatimizce isabetli olmuştur.

Ayrıca, Cemaleddin Afgani ve Abdüh'u Türkiye'ye tanıtan Âkif değildir. Afgani, Âkif 14 yaşında iken vefat etmiştir. Abdüh ise 1905 yılında vefat etmiştir. Âkif'in Abdüh'tan yaptığı ilk tercemeler Sırat-ı Müstakim'deki başyazarlığından sonradır. Âkif bu tarihe kadar daha Ziyâde edebiyat, dil ve hafızlıkla meşgul olmuştur. 1893'te memuriyete atılan ve dört sene kadar Anadolu'yu karış karış gezen Âkif'in 1898 yılında Camille Flammarion'dan tercüme ettiği "Uranie" adlı yayımlanmıştır. Fransızcanın yanısıra, yine bu tarihlerde Farsça'dan tercemelen de yayınlanmıştır. Bütün bunlar Âkif'in en azından otuz yaşlarına kadar Abdüh'la fazla meşgul olamadığını göstermektedir. İlk makalelerini 1908'den itibaren, ilk tefsir metinlerini de 1911'den itibaren yayımlamaya başlamıştır. Ayrıca Safahât'ın birinci kitabındaki birçok şiirini 1908 yılına kadar yazmıştır. Bütün bu noktalardan bakıldığında Âkif'in ilk eserlerinde Afganî, Abdüh'un büyük etkisi olduğunu iddia etmek pek doğru olamaz. Bu dönemde en büyük etki, Sadi'dir. Aslında bu etki ömrü boyunca devam etmiştir.

Aslında vatan ve millet sevgisini yüreğinin derinliklerinde hissedenden, onların düştüğü kötü durum karşısında kendinden geçen birisine, toplumda; birliğin önemi, tefrikanın zararları, çalışmanın lüzumu, yeniden şanlı günlere dönmek için doğru Müslümanlığı yaşamanın gerekliliği gibi konuları Afganî ve Abdüh'dan almasına gerek yoktur. Bunlar zaten Âkif'in ezberlemiş olduğu Kur'an-ı Kerim'in temel mefhumlarıdır. Nitekim Âkif'in yaptığı ilk tefsirlerde daha çok toplumla ilgili konulara eğildiğini görüyoruz.

Âkif'in farklı farklı menbalardan beslenerek oluşturduğu eserinde, ismen Afganî ve Abdüh bir yerde geçmektedir. Sa'di ise en az on yerde geçmektedir. Makalelerinde de, görebildiğimiz kadarıyla yukarıda iktibas ettiğimiz iki makale haricinde birkaç yerde Abduha atıfta bulunmaktadır. Bu iki mütefekkir hakkında kullandığı sitayışkâr ifadelerin benzerlerini birçok mütefekkir için de kullanmaktadır.

Âkif'in ve Sırat-ı Müstakim, Sebilürreşad camiasının Afganî ve Abdüh'a ağırlık verme sebeplerinden birisi olarak, o dönemdeki batıcı ve diğer olumsuz cereyanlar

karşısında bir takviye olarak da değerlendirilebilir. Ayrıca yine bu mecmuada şark-garp, din ve ilim vb. meseleleri İslâmî açıdan işleyen birçok yabancı yazarın eseri de terceme edilmiş, bunların bir kısmını Âkif yapmıştır.

Sezai Karakoç, meseleye sosyal şartlar açısından bakarak şöyle izah getirmektedir: “Türkiye’de yeni İslam düşüncesinin doğuşuyla öbür ülkelerde doğuşu apayrı şartlara bağlı olmuştur. Türkiye’de, esas İslam devleti kurulu bulunduğu, İslam, düşünce sistemi olmaktan çok, davranışlarda ve kuruluşlarda yaşıyordu. Ancak, Devletin yıkılma tehlikesiydi ki yeni yeni düşünce planında da, bir sistem yapmaya yöneltiyordu. Ötekilerdeyse daha bir sistem ve düşünce İslamlığı gelişmişti. Bunun için Mehmed Âkif, fikirlerini, bu düşünürlerden çok, sokaktan, aileden, klâsik kültürden, toplumdan devletin sarsıntılı halinden ve nihayet kendinden alıyordu. Bu İslam mütefekkirlerinin tesiri, kendisinde İslam fikrini doğurmuyor, esasında var olan bir ülküyü geliştirmeye ve beslemeye yarıyordu. Yani arada, bir tabilik münasebeti yok, belki bir paralellik vardır. Onları tercüme, kendi tezini müdafaada kullanılan çalışmalardan ve yeni nesli yetiştirme vasıtalarından ibaretti ve çağdaş İslam düşüncesiyle Türk-İslam düşüncesi arasında bir köprü kurmak içindi. Yoksa gerek Muhammed Abduh’un esas tezinin, gerek İkbâl’in tezinin esas köklerini, Âkif’in şiir ve düşüncelerinde hemen hemen izini bile bulmak mümkün olmaz. Aradaki benzerlik, 20.yüzyıl başlangıcındaki İslam düşüncesinin ortak tarafları ve genel çizgileridir. Aralarındaki en büyük farksa, Âkif’in İslam ruhunu canlandırmak istemesine karşılık Mısır bilginlerinin İslam’ın genel sistemine yeni bir yorum getirmeye çalışmalarıdır.”¹⁷⁶

Yukarıdaki yorumlar dairesine, Âkif’in daha çok 1. Dünya savaşı sonrası, ufukta yeni bir toplum ve siyasi yapı belirince yöneldiği, “İslamlaşmak” (1918) ve İslam Devletinin Siyasî Yapısı” isimli eserlerini tercüme ettiği Said Halim Paşa (1864-1921) da dahil edilebilir.

Sonuç olarak, Âkif’in düşünce yapısında yukarıda saydığımız tüm unsur ve şahısların etkisi vardır. Karakoç ise Âkif’in fikir kaynağını bizzat toplum ve toplumda yaşayan düşüncelere bağlamaktadır.¹⁷⁷ Biz bu görüşü tamamen kabul etmekle beraber, anlattığımız diğer faktörleri de vurgulamak istiyoruz.

¹⁷⁶ S. KARAKOÇ, a.g.e., s.20-21.

¹⁷⁷ S. KARAKOÇ, a.g.e., s. 21.

3. MEHMED ÂKİF ERSOY'UN ŞİİRLERİNDE SOSYAL KONULAR

3. 1. Âkîf'e Göre Toplumun Yapısı ve İşleyişi

M. Âkîf Ersoy, toplumu halk ve aydınlar olmak üzere iki ana kategoriye ayırmaktadır. Bunların ilişkisini de organizmacı bir yaklaşımla insana benzetmektedir. Bu benzetmeye göre aydınlar toplumun beynini, halk da cismini temsil etmektedir:

*Milletin beyni sayarsak mütefekkir kısmı,
Bilmemiz lâzım olur halkı da elbet cismi¹⁷⁸*

Âkîf'in bu görüşüyle İbn Haldun geleneğinden gelen Kâtip Çelebi, Nâima gibi mütefekkirlerin toplumu ferdî organizmaya benzetmeleri arasında büyük bir benzerlik vardır. Âkîf'in din anlayışı ile toplum anlayışı örtüşmektedir. Onun toplum anlayışında din, din anlayışında da toplum vardır. Genel olarak teorik tartışmalarla fazla meşgul olmayan Âkîf'in pratik yaklaşımlarının altında elbette belli oranda teoriler de vardır. Şimdi onun halk anlayışı ve ona ulaşmada kullandığı yöntemleri görelim.

3. 2. Âkîf'e Göre Halk ve Halkın Önemi

M. Âkîf Ersoy eserlerinde halkı esas almıştır. Fakat o, halkı Marksizm'de olduğu gibi bir sınıf¹⁷⁹ olarak ele almamıştır. O, bu kelimeyle eş anlamlı olarak millet, ümmet, avam, köylü, nâs, ahali gibi kelimeleri kullanmıştır. Ayrıca toplumun belli bir kesiminden bahsederken örneğin, kadınlarla ilgili bir konuyu işlerken halk kelimesini kullanmaktadır. Bu durumda Âkîf'e göre aydınların dışındaki herkes halk sayılmaktadır.

Âkîf, Osmanlı Devleti'nin kurtuluş ve ilerlemesinde temel hareket noktalarından birisi olarak halkı görmektedir. O, bu noktada devletin kurtuluşunu siyasî ıslah ve değişikliklerde gören görüşten ayrılmaktadır¹⁸⁰. Bununla birlikte o, siyasi çözüm ve ıslahların da karşısında değildir. Fakat kendi gayretlerini yoğunlaştırdığı en önemli merkez halk ya da millettir.

M. Âkîf Ersoy, her şeyden önce halkın eğitiminin gerekliliğine inanmaktadır. Bu tezinin doğruluğunu Almanya'yı örnek vererek ispat etmeğe çalışmaktadır. Onlar esarete düştükleri bir sırada kurtuluş yolu aramaya başlarlar. Bunun için kurtuluş tezleri

¹⁷⁸ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 167.

¹⁷⁹ Yümnî SEZEN, *Sosyolojiye Göre Halk Millet Devlet*, İSAV, İstanbul, 1982, s. 21.

¹⁸⁰ Ümit MERİÇ, *Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Görüşü*, İstanbul, 1992, s.105-138

ortaya atarlar. Bunların kimisine göre kurtuluş yolu siyasetten, kimisine göre askeri tedbirlerden, kimisine göre iktisattan ve bunun gibi şeylerden geçmektedir. İstişare meclisinde bulunan bir ihtiyar ise kurtuluşun mahalle mektebine bağlı olduğunu iddia etmiştir:

Hülâsa, her kafadan başka başka çıkmış ses.

Bir ihtiyar yalnız dinleyip bidayette;

“Mahalle mektebi lâzım!” demiş, nihayette¹⁸¹

İhtiyarın bu iddiası pek anlaşılamayınca açıklamak zorunda kalmış:

Sonunda: Kuvvetimiz, şüphesiz, ilerlemeli;

Fakat düşünmeli herşeyde önce temeli.

Teammüim etmesi lâzım eğitimin mutlak:

Okur yazzarsa ahâli, ne var yapılmıyacak?¹⁸²

Neticede eğitilmiş, okuma yazma seviyesi yüksek bir milletle her türlü zorluğun aşılabileceğini vurgulayan ihtiyarın bu ikazından sonra Almanlar halka ve onun eğitimine yönelmişler esareten kurtuldukları gibi güçlü bir Almanya kurmaya muvaffak olmuşlardır.

Halkın eğitilmesine dair “Âsım” şiirinde geçen Cemaledin Afganî ile M. Abduh arasında geçen bir konuşma da örnek olarak verilebilir. Âkif bu konuşmayı toplumda siyasî bir inkılâp tasarlayan Âsım’a ibret olarak sunmaktadır. Cemaledin Afganî talebesi olan Abduh’tan çok kısa süre içerisinde İslâm’ı yükseltecek bir inkılâp yapmak için fikir üretmesini ister. Abduh da medrese açıp iyi talebe yetiştirmeyi teklif eder. Afganî bunun en az yirmi yıllık bir iş olduğunu kendisine yirmi günde neticelenebilecek bir inkılâp yolu bulmasını isteyince, Abduh hocasına bunun imkânsızlığını ifade eder¹⁸³.

Âkif bu konuşmadan hareketle kendisinin de aynı Abduh gibi yani eğitim yoluyla gerçekleşecek bir inkılâp istediğini şöyle ifade eder:

Kıssadan hisse çıkarsak mı ne dersin Âsım!

Anlıyorsun ya, zarar yok, daha iyi anlaşalım:

İnkılab istiyorum ben de, fakat Abdu gibi...¹⁸⁴

¹⁸¹ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 246.

¹⁸² M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 405.

¹⁸³ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 405.

¹⁸⁴ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 405.

M. Âkif'e göre halkın gerek siyasi idare gerekse aydınlar tarafından ihmal edildiği katidir. Kendisinin de halka yönelme sebepleri arasında belki de en önemlisi bu açığı kapatabilme gayretidir. O dönemin Osmanlısında bu açık o kadar büyüktü ki, müsteşrikler bile bunu dile getiriyorlardı. M. Âkif, Avrupa'da tanışmış olduğu bir müsteşrikin bu konudaki görüşlerini şöyle nakletmektedir:

“Mütefekkir geçinenlerinizi ulemadan, üdebadan addolunanlarınızı görüyorum. Bunların bir kısmı oldukça çalışıyor ve muhitine nispetle hayli yükseliyor. Ancak ekalliyetin bu tealisi ekseriyete hiçbir fayda temin etmiyor. Çünkü içinde halk ile meşgul olan, o zavallı kitlenin ne halde bulunduğunu düşünen kimseye rast gelmedim. Sizler “avam” dediğiniz halk tabakasının idrakini yükseltmedikçe köylülerinizi bu günkü hallerinde bıraktıkça, farz-ı muhal olarak dünyanın en büyük adamlarını yetiştirdiyseniz yine boştur yine boş!” Âkif Müsteşrik'in bu düşüncelerini doğruladıktan sonra aydınların halkı ihmal edişini şöyle tenkit etmektedir: “Evet bizim adedi yüze bile varmayan, erbab-ı fikir ve nazarımız hayalen göklerde uçar da, nasîb-i nurunu maddeten bağlı bulunduğu topraktan bekleyen şu milyonlarca halkı bir kere olsun hatırlarına getirmezler!”¹⁸⁵

Âkif'in halkla yakın teması 1893 yılında baytarlık münasebetiyle memur olarak göreve başlamasıyla başlamıştır. O, bu tarihten sonra köy köy gezip halkla beraber olur. Bu arada halktan bin bir türlü destan ve hikâye toplamıştır¹⁸⁶. Âkif'in bu çalışmalarının meyvelerini ileriki yıllarda yazdığı eserlerinde görüyoruz. Onun eserleri çok zengin bir halk kültürüyle doludur. Âkif'in bu durumu, Ziyâ Gökalp'in Osmanlı aydınına halka doğru gidişi ilk öğretenlerin Türkçüler olduğu¹⁸⁷ yolundaki görüşünü nakzeder gibidir.

M. Âkif, halka yönelmenin gerekliliğini sadece dinî, ahlâkî ya da millî bir görev olarak görmemektedir. O, halka yönelmenin toplumsal kalkınma ve menfaat açısından da gerekliliğini vurgulamaktadır:

Hem bugün köylüyü düşünmek meselesi bir hamiyet meselesi değil doğrudan doğruya hayat meselesi, menfaat meselesidir. İyi bilmeliyiz ki: Asırlardan beri muttasıl sağlamak istediğimiz o zavallıda artık ne can kalmıştır ne kan. Yanma sokulsanız ayakta duracak mecali olmadığını görürsünüz. İhmâlî hâzırın biraz daha devamı biçareyi hâk-ı

¹⁸⁵ İsmail Hakkı ŞENGÜLER, **Mehmet Âkif Külliyyatı**, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 1990, V. s.289-291.

¹⁸⁶ Eşref EDİP, **M. Âkif Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları**, Asar-ı İlmiyye Kütüphanesi Neşri, İstanbul, 1938, s. 386.

¹⁸⁷ Yümnî SEZEN, **Sosyolojiye Göre Halk Millet Devlet**, s. 34-35.

helake serecek¹⁸⁸. M.Âkif'e göre halk, toplumu temsil etmektedir ve aydınlar onun yapısına aykırı bir yolda yürümemelidir:

*Nâsın efkârı-ki efkâr-ı umûmiyye odur*¹⁸⁹

...

-Uydurun siz de, beyim, halka biraz kendinizi.

-Haklısın

*-Aykırı gitmekle bu yol hiç çıkmaz*¹⁹⁰

Bu ifadelerle bakarak onun halkı kayıtsız şartsız doğru kabul ettiği anlaşılmalıdır. Çünkü o, yer yer halka da ağır eleştiriler yöneltmiştir. Burada onun kastı, her millete göre değişebilen birtakım temel özelliklerdir ki, Âkif bunlara “mâhiyyet” demektedir. Yani, halkın mahiyetinin zıddına tutulan yollar çıkmaz yollardır. Âkif'e göre, halkın sahiplenmediği hiçbir şey gelişemez. Bu ilim bile olsa böyledir:

Niye ilmin adı yok koskoca millette bugün?

*Çünkü efkâr-ı umûmiyye aleyhinde bütün*¹⁹¹

3. 3. Toplum İlişkilerinde Aydınların Görevleri

Toplumda aydın ve halk tabakaları arasındaki etkileşimin önemi üzerinde ısrarla duran Âkif, bu etkileşimde temel noktanın din olduğunu savunur. Onun toplum anlayışında dikkatimizi çeken bir nokta da, topluma Allah'ın her zaman müdahale ettiği ve edebileceğidir. Onun özellikle toplumsal dertlerden dolayı cezbe haline girdiği şiirlerinin arkasında hep Allah'ın rahmetine mazhar olabilme gayreti gözlenmektedir. O, kâinatı üzerinde gerçek oyunların sergilendiği bir sahneye benzetmektedir:

Bir sahne demek âleme pek doğrudur elbet;

*Ancak görülen vakaların hepsi hakikat.*¹⁹²

Ona göre, bu ilahi sahnede meydana gelen bütün olaylar, ilahi senaryoya göre cereyan etmektedir.

*Îlâhî, emrinin âvâre bir mahkûmudur âlem,*¹⁹³

¹⁸⁸İ. H. ŞENGÜLER, a.g.e., V., s. 386.

¹⁸⁹M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 168

¹⁹⁰M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 355.

¹⁹¹M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 168.

¹⁹²M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 17.

¹⁹³M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 177.

Bununla birlikte, toplumsal olayların belirli sosyal kanunlar çerçevesinde oluştuğuna inanan Âkif, insanların iradesinin önemine de vurgu yapar. Bu noktada İbn Haldun'un tüm milletler için zaruri gördüğü tavırlar teorisinin zaruretine katılmadığını söyleyebiliriz. Ona göre insanlar tarih denen o büyük toplum laboratuvarından ibret almalıdırlar.

Geçmişten adam hisse kaparmış... Ne masal şey!

Beş bin senelik kıssa, yarım hisse mi verdi?

"Tarih" i "tekerrür" diye tarif ediyorlar;

*Hiç ibret alınsaydı tekerrür mü ederdi?*¹⁹⁴

Âkif'e göre toplumların kötü durumlara düşmemesinde ya da kötü durumlardan kurtulmasında aydınların büyük önemi vardır. Eserlerinde genel olarak halkı esas alan Âkif, aydınlara da büyük önem vermiştir. Onun toplumu insana benzettiğini, bu benzetmede aydınları beyin halkı da vücut gibi gördüğünü ifade etmiştik. O, aydın sınıflarına başlıca şu görevlen yüklemektedir:

3. 3. 1. Millete Öncülük Etmek

M. Âkif'in ideal toplum anlayışında aydınlar halka öncülük etmesi gereken kişilerdir. Ona göre milletin fertleri kendilerine öncülük eden kimseler olmadığı takdirde bocalama içerisinde kalırlar:

Adam ister yalnız etmeye bir kavmi adam!

Doğru yol işte budur, gel, diye sen bir yürü de,

*Uzaman bak ne koşanlar göreceksin sürüde?*¹⁹⁵

Başı boş kaldı mı zira, şaşırıp ber-mu'tâd

*Bulamaz kendiliğinden yolu asla efrâd.*¹⁹⁶

Ona göre aydınlara düşen birinci görev, millete her konuda öncülük etmektir. Fakat maalesef aydınlar bunu yerine getirememişlerdir:

Milletin, memleketin böyle sefîl olmasına

*Bir sebep varsa, havassın geriden bakamsıdır...*¹⁹⁷

Bir cemâat ki dimağında dönen hissiyat,

*Cismin a'sâbrına gelmez, durur âheng-i hayât;*¹⁹⁸

¹⁹⁴ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 456.

¹⁹⁵ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 158.

¹⁹⁶ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 170.

¹⁹⁷ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 158.

3. 3. 2. İlerlemenin Sırrını ve Milletin Mahiyetini Kavramak

M. Âkif Ersoy’a göre Osmanlı Devleti’nin değişim sürecinde aydınların anlaması gereken en önemli noktalardan birisi; her milletin gelişip ilerlemesinin kendi şartları içinde ele alınmasının gerekliliğidir. Dolayısıyla bu da milletlere göre değişiklik göstermektedir.

Bunun için bir kavmin ya da milletin başka bir milleti aynen taklit etmesi çoğu zaman hüsrarla bitmektedir. Çünkü ona göre kültürel farklılıklar gelişme yolunda belirleyici olma özelliğine sahiptir.

Bunun anlamı şudur: Osmanlı Devleti “Garp Medeniyeti”ni ya da herhangi bir Avrupa ülkesini olduğu gibi taklit etmemelidir. Dolayısıyla Âkif, bu noktada medeniyetin taklit vasıtasıyla alınabileceğini ifade eden Ziyâ Gökâlp’ten¹⁹⁹ ayrılmaktadır. Âkif’e göre farklı bir kültür ortamından gelen Osmanlı Devletinin farklı bir yapıda olan Avrupa medeniyetini olduğu gibi taklit etmesi zarar getirir:

*Mütefekkirlerimiz anlamıyorlar sanırım,
Ki çemenzâr-ı terakkide atılmış her adım,
Değişir büsbütün akvama, cemaate göre;
Başka bir kavmin izinden yürümek çok kerre,
Adetâ mühlik olur; sonra ne var her millet,
Gözetir seyfi tekâmülde birer ayrı cihet²⁰⁰*

M. Âkif Ersoy’a göre insanlık bir koşudur. Bu koşunun bitiş noktası Allah’ın taktir ettiği bir yerdir. Her toplum ister istemez bu noktaya doğru koşmaktadır. Fakat takip edecekleri yol birbirinden az çok farklıdır. Bu farklılık milletlerin ruh kökünden gelen “mahiyetleri”nden kaynaklanmaktadır. Biz bu mahiyet kelimesini kültür kelimesiyle karşılayabiliriz. İşte Âkif’e göre aydınların en büyük görevlerinden birisi de kendi milletlerinin mahiyetini ya da kültürlerini kavrayıp ona uygun bir gelişme programı hazırlamaktır. Dolayısıyla bu noktada Âkif’in tezi; kendimizi Avrupa medeniyetine uydurmak yerine, o medeniyetten kendi kültür yapımız doğrultusunda yararlanmaktır. Bu işlemi gerçekleştirirken de asla kuru bir taklit yolu izlenmemelidir:

¹⁹⁸ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 167.

¹⁹⁹ Ziyâ GÖKALP, **Türkçülüğün Esasları**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1990. s. 29.

²⁰⁰ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 170.

*Bir de hatırlamıyorlar ki, umûmen beşerin,
 Dâima koştığı son maksada yükselmek için;
 Tutacak silsile akvama değildir hep bir;
 Belki her millet için ancak o "mahiyet" tir,
 Ki kopar kendisinin rûh-i umûmîsinden.
 Şimdi, bir kavmin içinden mütefekkir geçinen
 Zümre evvelce bu "mahiyet" i takdir ederek,
 Sonra kaç safhası mevcûd ise tenvir ederek²⁰¹*

Âkif, aydınların kendi milletlerinin kültürüne göre bir gelişme ve ilerleme programı hazırlayıp milletin karşısına çıktıkları vakit, halkın da onların peşinden gideceğini ileri sürmektedir:

*Çekecek oldumu önden o ilâhi feneri ;
 Arkasından da cemâat yürür artık ileri²⁰²
 Bu durumda aydın artık milletin ruhu hükmüne gelmiş olur:
 Ruhudur çünkü karanlıkta elinden yedecek,
 Yolcu şaşkın mı ki dursun, mütemâdi gidecek²⁰³*

3. 3. 3. İlim ve Sanatta Halka Faydalı Olmak

O, aydınların ilim ve sanat faaliyetlerini halka faydalı olmak gayesiyle yapmalarının gerekliliği üzerinde durmaktadır. Bu noktada Alman aydınların misal olarak getirmektedir:

*Havassınız yazıyorken avamınız okudu,
 Yazanların da okumaktı, çünkü maksûdu²⁰⁴
 Gelip de görüneli san atte gaye var mı imiş?
 "Hayır" denir mi ki: Her gayenizde en müdhiş,
 En ince sim atın esrân yükselip duruyor,
 Ulûm-i hâzıradan beklenen menâfidir
 Demek, birincisi ilmin: Hayâta nâfi'idir²⁰⁵*

²⁰¹ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 170.

²⁰² M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 170.

²⁰³ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 170.

²⁰⁴ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 301.

²⁰⁵ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 303.

Aydınlara bu temel fonksiyonlar yükleyen Âkif, zaman zaman da ideal aydın tiplerine dikkat çekmektedir. Fakat onun gerek ideal aydın gerekse ideal toplum tiplerini hiç bir zaman hayal, faraziye veya ütopyalara dayanmaz. Onun getirmiş olduğu örnekler ya geçmişte yaşanmış ya da hali hazırda yaşanmaktadır.

Âkif'in yakın çevresinde ya da eserlerinde birer "ideal tip" olarak gördüğümüz aydınları iki ana gruba ayırabiliriz:

3. 3. 3. 1. İlim Sanat ve Siyasette İdeal Aydınlar

Bu grupta ulema sınıfına tarihten İbn Rüşd, İbn Sina, Gazali, Seyyid Şerif Cürcani, Razi, Hindli Rahmetullah gibi kişileri birer ideal tip olarak sunmaktadır²⁰⁶.

İdari mekanizmadaki yönetici sınıfa da Hz. Ömer'i birçok yerde ideal tip olarak taktim etmektedir²⁰⁷.

Edipler sınıfına da başta Sa'di'yi öne çıkarırken Batı edebiyatından da Lamartine'yi de ideal olarak almaktadır²⁰⁸.

İdeal bir öğretmende, iman, edep, liyakat, vicdan gibi vasıflar mutlaka bulunması gerektiğini söyleyen Âkif, Alman öğretmenleri ideal olarak göstermektedir²⁰⁹.

San'atkar aydın zümresine bir ideal tip olarak sunduğu şahısların başında Udî san'atkar Şerif Muhiddin Targan (1892-1967) gelmektedir. Âkif'in bu san'atkâra büyük muhabbeti vardır. Safahât'ın yedinci kitabı olan "Gölgeler"'i , "Şark'ın tek dâhi-i san'ati Şerif Muhyiddin Beyefendi'ye hâtıra-i tazim" cümlesiyle ithaf etmiştir²¹⁰. Ayrıca "Gölgeler"deki son manzume olan "San'atkar"da Şerif Muhiddin'den nakledildiği anlaşılan bir hatıranın hikâyesidir.

M. Âkif Ersoy'un fen tahsili yapan aydınlara bir ideal tip olarak sunduğu şahısların başında "İbrahim Bey" gelmektedir. Âkif bu şahıs için birinci Safahât'ında "Merhum İbrahim Bey" başlıklı bir önyazı ve bir mersiye yazmıştır. Âkif'in bu önyazı ve manzumesinden çıkarabildiğimiz kadarıyla İbrahim Bey'in idealist özellikleri şunlardır:

Veterinerlik gibi bir fen dalında geniş bir bilgiye sahip olması, Şark dünyasında yetişmiş irfan ve fazilet sahibi bir kimse olması. O, sadece Doğunun değil Batının da

²⁰⁶ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 381-757.

²⁰⁷ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 383.

²⁰⁸ İ. H. ŞENGÜLER, **Mehmet Âkif Külliyyatı**, C.V, s. 27-29.

²⁰⁹ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 246.

²¹⁰ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 410.

ilim ve fendeiki güzelliğini hafızasına almıştır, onun bilgisi sadece ansiklopedik bir bilgi değildir. O, öğrendiklerini muhakemeden geçirip bunların üzerine tecrübe ve gözlemlerini de eklemiştir. Doğu ülkelerini karış karış gezdiği gibi Batı'nın da en gelişmiş ülkelerini görmüştür. Doğu dillerini edebiyatıyla bilirken, Fransızca ve Rusça'yı da hakkıyla öğrenmiştir, bütün bunlara ilaveten o, alçak gönüllü ve şöhrete düşman bir kimsedir, cömerttir. Düşünen bir kafadır, hafakandır, diyergamdır ve bütün İslam dünyasının kurtuluşu için çalışan bir kimsedir.

Âkîf'in bu zata duygu ve düşüncelerini Mithat Cemal şöyle tespit etmiştir: Baytar Miralay İbrahim Bey, hem Şark, hem de Garp adamıydı. Ve Âkîf bu ihtiyara âşıktı²¹¹. Bu gruba Fatih Hoca ve Ferit Kam da dâhil edilebilir.

3. 3. 3. 2. Karakterinden Dolayı İdeal Olan Aydınlar

Âkîf'in ideal aydın anlayışında, ilim ve san'at kadar değer verdiği; sağlam karakterlilik, onun kendi şahsiyet ve karakterini göstermesi bakımından da ayrı bir öneme sahiptir. O, Safahât'ının başına koyduğu manzumesinde kendi eserlerinin en büyük hünerinin samimiyet olduğunu vurgulamıştır:

*Bir yığın söz ki, samîmiyyeti ancak hüneri?*²¹²

Âkîf'in bu çerçevede zikrettiği şahısların başında Safahât'ta "Köse İmam" lakabıyla geçen Ali Şevki Hoca gelmektedir. Âkîf, bu kimseyi şöyle anlatmaktadır:

*İlmi az, görgüsü çok, fıtratı yüksek bir imam*²¹³

Yine bu makamda zikredilmesi gereken ideal bir vaiz de "Âsım" da geçen Ofu Mandal Hoca'dır. Âkîf, onun belli başlı özelliklerini ve imanın gücünü şöyle anlamaktadır:

- Bileceksin ne dernek, Mandal? Kim bilmez ki?

*Tacı yok, tahtı da yok, kendine malik sultan.*²¹⁴

- İşte gördün ya, Hocam, millet için lâzım olan,

Hoca Mandaldaki iman gibi sağlam iman.

Titretirsin yine dünyâyı, emîn ol, tir tir;

*Hele sen Şarka o imanda beş on sinegetir.*²¹⁵

²¹¹ M. C. KUNTAY, a.g.e., s.246.

²¹² M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 5.

²¹³ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 111.

²¹⁴ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 376.

²¹⁵ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 380.

Âkif, Oflu Hoca'nın ideal düzeyde ilminin olmadığını da esefle ifade etmektedir:

Oflu hun ilmi de olsaydı o îmana göre.

*Şimdi baştan başa tevhîdile dolmuştu küre*²¹⁶

M. Âkif, karakter itibarıyla ideal bir siyasetçi olarak da Hüseyin Avni (Ulaş) Beyi görmektedir. Birinci mecliste cereyan eden ve daha çok din bilginlerini ilgilendiren bir konu hakkında kürsüde büyük bir celaletle konuşan Hüseyin Avni için Âkif, “İşte gerçek kahramanlar Hüseyin Avni gibidirler. Biz neyiz ki!” demiştir.²¹⁷

3. 4. Toplumsal Sorunlar ve Toplumdaki Bozukluklar

3. 4. 1. Toplumsal ve Sosyal Sorunlar

M. Âkif Ersoy, halkta birtakım manevî hastalıklar teşhis etmiştir. Âkif e göre bunların meydana gelmesinde hem halkın hem de ona öncülük etmeyen aydınların suçu vardır. Safahât ve diğer eserlerinde halkta görmüş olduğu kırk kadar manevî hastalığı ele alan Âkif, yer yer bunların sebeplerini ortaya koymakta yer yer de tedavi çarelerine temas etmektedir.

Bunlar atalet ya da tembellik²¹⁸, temel insanî değerler ve dindeki bilgisizlik de dahil her türlü cehalet²¹⁹, çalışma azmini kökünden kurutan ümitsizlik²²⁰, milletleri ve ümmetleri paramparça eden tefrika²²¹, yanlış kader ve tevekkül anlayışı²²² çevresinde, ülkesinde ve dünyada gelişen olaylar karşısında vurdumduymazlık²²³ azınlık ve keyfî idareler karşısında ses çıkarmamakla beraber böyle bir idareyi yüceltmek²²⁴ devlet millet ya da din yolunda yapılabilecek tüm yeniliklere ister yerli ister yabancı olsun karşı olup, gereksiz ve aşırı bir tutuculuk göstermek²²⁵, Batıcı aydınların fen bilimleriyle fazlaca uğraştığını görüp onlara gereksiz ve yanlış bir tepki olarak fen ilimlerine düşman kesilmek²²⁶, toplumda her kesimden daha fazla kollanmaya muhtaç olan kadın,

²¹⁶ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 382.

²¹⁷ Orhan OKAY, **Safahât Önsözü**, Diyanet İş. Bşk. Yay.. Ank. 1992, s.2111.

²¹⁸ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 231-242.

²¹⁹ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 115- 193-194-247.

²²⁰ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 167-189-372.

²²¹ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 163-164-250-216.

²²² M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 233, 234.

²²³ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 149.

²²⁴ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 17-73- 78-196.

²²⁵ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 168.

²²⁶ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 168.

ihtiyar ve çocukları kollamamak²²⁷, insanın şahsî, ailevi ve millet hayatına büyük zararlar veren meyhane ve kahvelere doluşmak²²⁸, tüm toplumların yapıtaşı niteliğindeki aile kurumuna önem vermemek²²⁹, toplumların ilerleyip gerilemesinde önemli bir etken olan vaktin yararlı işlerde kullanılmayıp israf edilmesi²³⁰, ilerlemeye mani olacak derecede aşırı bir gelenekçilik hastalığı²³¹, halkın içerisindeki zenginlerin özellikle eğitim işleri gibi hayırlı işlere koşmaması²³², İslamiyet'in temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'in manası ile fazla meşgul olmayıp, Kur'an-ı Kerim'i ölümlere üfleme kitabı derecesine indirmek²³³, kadınların eğitimine önem vermemek²³⁴, vatan ve istiklalin kıymetini bilmemek²³⁵, yer yer ırkçılık fikirlerine kapılmak²³⁶, vatan ve milletin içine düştüğü kötü durum karşısında duygusuz bir vaziyet sergilemek²³⁷, şahsî çıkarların toplumun çıkarlarının üzerinde tutulması²³⁸, ecdadın bırakmış olduğu maddî ve manevî kültür unsurlarını koruyamamak²³⁹, milletin eski şeref ve izzetini kaybedip şahsiyet noktasında küçülmesi²⁴⁰, ölüm korkusundan dolayı şeref, şan, kahramanlık, din, iman, vatan, hak, türbe gibi bütün maddî ve manevî kültür unsurlarını terk etmek²⁴¹, toplumda herkesin her işe karışıp düzenli bir iş bölümünün gerçekleştirilememesi ve insanların üzerine düşen vazifeden kaçmaları²⁴², toplumdaki insanların dünya ve ahiret uyumunu kuramayıp bu noktada ifrat ve tefritlere düşmesi²⁴³, milletin dini görevlerini yerine getiremez hale gelmesi²⁴⁴ gibi konulardır.

Bütün bunlar bir toplumdaki ahlâkî çözümlenin de birer göstergesi olarak kabul edilebilir. Âkîf'e göre bu hale gelmiş bir toplumun başına her türlü musibet gelebilir, hatta böyle bir toplum istiklalini de kaybedebilir:

Ne din kalmış, ne îman, din harâb, îman türâb olmuş!

²²⁷ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 116.

²²⁸ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 102.

²²⁹ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 113.

²³⁰ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 130-208.

²³¹ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 154-155.

²³² M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 151.

²³³ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 155.

²³⁴ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 160.

²³⁵ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 163.

²³⁶ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 163.

²³⁷ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 183-200.

²³⁸ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 196.

²³⁹ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 122-164.

²⁴⁰ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 216-232.

²⁴¹ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 231.

²⁴² M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 243-244.

²⁴³ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 275

²⁴⁴ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 344- 280.

Mefahir kaynasın gitsin de, vicdanlar kesilsin lâle.

Bu izmihlâl-ı ahlâki yürürken, durmaz istiklâl²⁴⁵

3. 4. 1. 1. Cehalet ve Toplumsal Çöküntü

Mehmet Âkîf'e göre, İslam âleminin içinde bulunduğu acı durumun, kötü hüsrânın, musibetlerin en büyük sebebi cehalettir, ilimsizliktir. Bir yandan “Şevket-i fenden” mahrum olduğumuz için “Garbın” önünde geriler, öz vatan diyarlarını onlara bırakırken, bir yandan da “Yarım papuçla gezen donsuz üçbuçuk zibidi” vatani parçalamaktadır.²⁴⁶ Bu felaketlerin başı hiç şüphe yok cehaletimiz” dir²⁴⁷. Âkîf:

...Eyvah! Bu zilletlere sensin yine illet

Ey derd-i cehalet, sana düşmekle bu millet

Bir hale getirdin ki ne din kaldı ne namus...²⁴⁸

mısralarıyla, içinde bulunulan acıklı durumu veciz bir şekilde ifade eder. Âkîf'e göre, cehaletin, bu kötü durumun iki sebebi vardır: Bunlardan birisi, dinimizi, dinimizin kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'i anlamayıp, bilerek veya bilmeyerek İslâmiyet'in ruhundan uzaklaşmamız, ikincisi ise, bilhassa son üç asırdır onun gerisinde kalışımız, hatta ondan habersiz oluşumuzdur.

Âkîf, dinin en güzel kaynaklarına hurafelerin karıştırıldığını, Kitabın, sünnetin, icma'ın kaldırıp atıldığını ve şeriat yıkılarak onun yerine, onunla ilgisi olmayan bir bina kurulduğunu söyler. Peygamberin ağzından binlerce hadis uydurulmuş, “bu fesada binlerce zavallı kurban edilip” dinden uzaklaştırılmıştır. Onlara doğru yol diye yanlış gösterilmiştir. Kısaca, murdar eller şeriatı kirletmiştir:

Bakın ne hale getirmiş ki cehlimiz dini:

Hürafeler bütümüş en temiz menabiini...

Değil hakayık-ı şer'in bugün, bedihiyyat

Bilâ, münakaşa ikrar olunmuyor, heyhat...

Kitabı, sünneti, icma'ı kaldırıp attık

Havassı maskara yaptık, avamı aldattık.

Yıkıp şeriatı bambaşka bir bina kurduk,

²⁴⁵ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 420.

²⁴⁶ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 281.

²⁴⁷ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 281.

²⁴⁸ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 281.

*Nebiiye atf ile binlerce herze uydurduk
Niçin şeriatı murdar elinle kirlettin
Ki doğru yol diye tuttun, delâli gösterdin...*²⁴⁹

Şeriatle oynandığı için, bu mefhum, bir bulanıklığın arkasında kaybolmuş, herkes kendi uygulamalarını şeriat olarak takdim etmiştir. Gerçek şeriatı bilenler bunlara bakınca “Şeriat bu mu?” diye hayıflanmaktadır. Otuz üç yıl saltanat süren padişah da, faaliyetlerini şeriat olarak göstermekte, isyan ederek askeri kestiren vahdetî de şeriat demektedir. Karısını boş yere döven, zulmeden, boşayan erkek de “emr-i ilahi” diyerek sırtını şeriate dayamaktadır. Âkîf’e göre bunların hepsi cehalettedir:

*Hele biçare şeriatle nasıl oynanıyor,
Müslümanlık bu mu yahu” diye insan yanıyor
Gölgesinden bile korkup bağırان bir ödle:
Otuz üç yıl bizi korkuttu “Şeriat” diyerek.
Vahdetî muhlisiniz, elde âsâ çıktı herif
Bir alay zabiti kestirdi. Sebep: şeri Şerif”
Karı dövmüş boşamış... “emr-i ilahi” ne denir?
Bunların hepsi emin ol cehâlettendir...*²⁵⁰

Hakiki islamiyetten haberi olmayan, sarıldıkları. hûrafelerin esiri bazı “Hoca”lar milletin hayrına olan bütün düşüncelere hemen “Bid’at” diye karşı çıkmakta ve katı bir taasup göstermektedirler:

*Ya taasupları? Hiç sorma nasıl maskaraca
O uzun hırkasının yenleri yerlerde, hoca,
Hem bakarsın eşi yok dine teaddisinde,
Hem ne söylersen olur dini hemen rencide
Milletin hayri için her ne düşünsen: Bid’at,
Şer’îtağyir ile terzil ise-hâşa-sünnet*²⁵¹

Bu cahil hocalar, her iyiliğin karşısına çıkarken, her iyi düşünceye bidat derken bir yandan da sünnet adına şeriatı bozup rezil etmektedirler.

²⁴⁹ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 275.

²⁵⁰ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 129

²⁵¹ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 168

Dinden uzaklaşma, şeriatı bilmeme, hurafelere esir olma cehaleti sadece Osmanlı ülkesindeki Müslümanlar için değil diğerleri için de geçerlidir: Mesela Çin’de öyle Kur’an okurlar ki Çince zannedilir.

Âdetleri Mecûsi ayinlerine benzer:

Öyle Kur’an okuyorlar ki sanırsın Çince,

*Bütün adetleri ayin-i mecûsye karib...*²⁵²

İslâm âleminin sosyal yaralarıyla yakından ilgilenen Abdürreşid İbrahim Efendi’nin anlattıkları Âkif’i doğrular mahiyettedir: Mesela. Kur’an-ı Kerim’in okunuşuyla ilgili olarak şunları kaydeder: ‘... Umûmiyetle, Çin mescidlerinde namazdan önce talebe bir halka teşkil ederek, Sûre-i Kehf okurlar. Bu kere de biz geldiğimiz zaman Sûre-i Kehf okunmakta idi. Muhammed Hanif Efendi de Çin mescidinde birinci defa bulunuyormuş. Kemâl-i hayret ile dinledikten sonra bize sordu:

-Rica ederim, bunlar ne okuyorlar, -Sure-i Kehf. -Yok canım ben

*Sure-i Kehf’i ezberden bilirim, burada ben bir şey anlayamadın...*²⁵³

Âdetleri konusunda yazdıklarını da İslâm gelenekleriyle bağdaştırmak mümkün değildir: “Ben de mihraba yakın bir yere oturmuştum, derken: Dum, dum çan vurulmaya başladı... Derhal cami kapısına gittim vurulmakta olan nâkusu gördüm. Bunların nakusları Hristiyan nâkusları gibi olmayıp, Buda mabedlerinde kullanılan davullara benzer. Cami kapısı önünde bulunur, ecr ve sevab ümit edenler de camie gelir gelmez bu nakusu vururlar ve sevap kazanırlar...

Yine dinle ilgili, onu yanlış anlamaktan kaynaklanan bir taassup çeşidi olan “Görenek Taassubu” Müslüman unsurunun geri ve cahil kalmasının sebeplerindendir. Bu yanlış telakki Fas’tan Çin’ e kadar bütün Müslümanlarda görülmektedir.²⁵⁴

Çin ve Mancurya’da din bir görenek, başka değil.

Müslüman unsuru gayet geri, gayet cahil.

Aceba meyl-i teâli ne demek onlarca?

“Böyle gördük dedemizden” sesi milyonlarca

Kafadan aynı tehevvürle bakarsın çıkıyor.

Arş-ı amali bu ses tâ temelinden yıkıyor.

Görenek hem yalnız Çin’de mi salgın? Nerde.

Hep musâb âlem-i İslâm o devasız derde.

²⁵² M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 170

²⁵³ Abdürreşid İbrahim, **Âlem-i İslâm**, C. I, s. 546.

²⁵⁴ A. İbrahim, a. g. e. , C. II, s. 513.

*Getirin Mağrib-i Aksa' daki bir Müslüman'ı
 Birde Çin Siru'nun altında uzanmış yatanı
 Dinleyin her birinin ruhunu: Mutlak gelecek
 "Böyle gördük dedemizden" sesi titrek titrek...²⁵⁵*

Her yeniliğe karşı "Böyle gördük dedemizden" itirazının, milyonlarca kafadan aynı hiddet ve kızgınlıkla çıkması, yükselme arzularını yıkmakta, ümitleri söndürmektedir. Halbuki bu sözün dinimizde yeri yoktur. Hatta dinen reddedilmiştir. Kura'n-ı Kerim'deki ilgili ayetler M. Âkif'i doğrulamaktadır.

Âkif'e göre bu yanlış anlayışın bu kadar yaygın olmasının sebebi, dinin bilinmemesidir. O'na göre biz dini bilmiş olsaydık, bu kadar sersemlik edemezdik. Gerçeği ve ilmi kabul etmeyen, perişan olup giden birçok milletlerin durumunu bildiren âyetleri her gün okurda hiç ders almayız:

*Böyle gördük dedemizden sözü dinen merdûd,
 Acaba saha-i tatbiki neden nâ-mahdût?
 Çünkü biz bilmiyoruz dini. Evet, bilseydik,
 Çare yok göstermezdik bu kadar sersemlik
 "Böyle gördük dedemizden " diye izmihlâli
 Boylayan bir sürü milletlerin olsun hâli
 İbret olmaz bize, her gün okuruz ezbere de,
 Yoksa bir maksat aranmaz mı bu ayetlerde.²⁵⁶*

Âkif, anlaşılan Kur'an'ın bizce manası değil, yalnız kelimeleri kıymetli biliniyor, der. Çünkü manasına aldırıldığın yok... Kur'an-ı Kerim'i yalnızca açar yaprağına bakarız veya bir ölünün toprağına üfler geçeriz. Şu hakkıyla bilinmelidir ki Kur'an ne mezarlıkta okunmak, ne de fal bakmak için inmiştir. :

*Lafzı muhkem yalnız, anlaşılan, Kur'an'ın,
 Çünkü kaydında değil hiçbirimiz mananın
 Ya açar nazm-ı celil'in bakarız yaprağına
 Yahud üfler geçeriz bir ölünün toprağına,
 İnmemiştir hele Kur'an, bunu hakkıyla bilin²⁵⁷
 Ne mezarlıkta okunmak, ne de fal bakmak için.*

²⁵⁵ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 169-170

²⁵⁶ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 170.

²⁵⁷ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 170.

Cehaletimizin, geriliğimizin bir sebebi de ilimsizliktir. Bizler, faziletli devirleri gerçekten parlak büyük bir milletin evladınız. Ancak son üç asırdan beri, sahip olduğumuz fazileti ilimle birlikte yürütemedik. Çağın ilimle gelişmesinin gerisinde kaldık. Ümmet, cehalet denilen bataklığı saplandı. Bundan dolayı da bütün maddi gücünü kaybetti, Vücûdu felçli bir insana döndü. Şimdi sarsak sarsak hareket etmeye çalışıyor ama Avrupalılar ne derse onu yapmaya mahkûm durumda, Âkîf'e göre bu "şerefsiz hüsrânın" sebebi düşmanlarımızın sahip bulunduğu ilim ve fen kudretinden bizim mahrum oluşumuzdur. :

*Bir büyük milletin evladınız, oğlum, ancak,
O fazilet son üç asrın yürüten ilmiyle
Birleşip gitmedi, Battıkca da ümmet cehle
Bünyevi kudreti günden güne mefûç olarak
Bir düşüş düştü ki, davransa da sarsak, sarsak
Garb'in emriyle artık yatıp kalkmaya mahkûm.
Çünkü hakim yaşatan Şevket-i fenden mahrum,
Biz evet, hasmımızın Kudret-i irfanından
Bi-nasibiz de o yüzden bu şerefsiz hüsrân²⁵⁸.*

İslam âleminde, ilmin aradığı hürmet ve sükûn yoktur. Üstelik efkâr-ı ummiye de aleyhindedir.

*Bu yüzden de ilmin adı yoktur:
Neye ilmin adı yok koskoca millette bugün,
Çünkü efkâr-ı umumiye aleyhinde bütün,
Çünkü yerleşmek için gezdiği yerlerde fûnun,
Önce gayetle büyük hürmet arar, sonra sükûn²⁵⁹*

Halkın, ilmin aleyhinde bulunmasının sebebi; erbâb-ı tefekkür ile arasının açık olmasıdır:

*Sizde erbâb-ı tefekkürle âvâmın arası
Pek açık, işte budur bence vücudun yarası²⁶⁰*

"Mütefekkir geçinenler"e göre tek kurtuluş yolumuz vardır. O da "içtimai, edebî, hâsılı her meselede "Garb'i taklid etmektir. Bir de din kaydı kaldırılmalıdır. Çünkü o ilerlememize engeldir. :

²⁵⁸ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 442

²⁵⁹ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 183

²⁶⁰ a M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 182

Mütefekkir geçinenler ne diyor sizde bakın:

*“Medeniyette teâlisi umûmen Şark’ın,
Yalnız bir yolu ta’kibederek kaabildir.
Başka yollardı selâmet gözeten gaafildir.*

*Bakarak hangi zeminde yürümüş Avrupalı,
Aynı izden sağa yahut sola hiç sapmamalı
İçtimai, edebi, hasılı her meselede,
Garb’ı taklid edemezsek, ne desek beyhüde,
Bir de din kaydını kaldırmalı, zira ü bela,
Bütün esbâb-ı terakkimize engel hala...²⁶¹*

Avrupalılar, Müslüman milletlerin, dinlerinin zaruri bir neticesi olarak geri kaldıklarını iddia ediyor, şeriate uydukları müddetçe Hristiyan milletlerin daima aşağısında kalacaklarını öne sürüyorlardı. Buna delil olarak da İslam ülkelerinde görülen genel geriliği gösteriyorlardı.²⁶² Batı tipi okullardan mezun olan aydınlar da aynı şeyi söylüyor” dini ilerlemeye engel” görüyorlardı. ”Aslında ebedi değerlere dayanan İslamiyet ile ilim arasında bir uçurum yoktur²⁶³ “İslamiyet’in ilme ve âlime verdiği değer çok büyüktür” İlim öğrenmek her Müslüman’a farzdır.²⁶⁴ İslam inancına göre “Kıyamet gününde bilginlerin mürekkebi şehitlerin kanı ile tartılır.²⁶⁵ İlme bu kadar önem veren bir din terakkiye engel olamaz.

Sözde aydınların “din kaydını kaldırmalı düşüncesi halkın onlardan nefret ezmesine yol açar; çünkü bu fikirler anlara yabancı ve ters gelmektedir ki grubun arasında öyle bir düşmanlık başlar ki, mütefekkir tabaka ne söylerse, halk onu fena kabul etmektedir:

*Açılıp gitgide iki hizbin arası
Pek tabii olarak geldi niza’ın sırası...
Ölye müthiş ki husümet, mütefekkir tabaka
Her ne soylerse, fena gelmede artık halka...²⁶⁶*

²⁶¹ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 182.

²⁶² Said Halim Paşa, **Buhranlarımız**, s. 174-175

²⁶³ Mehmet KAPLAN, (Sempozyum) “*Mehmet Âkif’e Göre ilim ve Din*” Ank. 1976, s. 153.

²⁶⁴ Tevfik Rüştü Erkul, **İslam’da İlimin Değeri**, İlmiye Yayınları, Ankara, 1968, s. 62

²⁶⁵ Tevfik Rüştü Erkul, **İslam’da İlimin Değeri**, a.e. , 61.

²⁶⁶ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 183.

Mütefekkirlere olan bu düşmanlık, zamanla, doğrudan doğruya “her fesadın başı fen okumaktır” yanlış düşüncesiyle fenn’e dönmüştür. Tüm ise hürmet görmediği yerde yok olur. Halkın, okumuşların şahsında, ilme duyduğu bu nefret, cehalet felaketinin hazırlayıcısıdır:

*Bir felaket bu gidiş... lâkin işin berbadı,
Mütefekkir geçinenlerdeki taşkınlaktan,
Geldi efkar-ı ümmiye ye mühlik bir zan:
“Bu fesadın başı hep fen okumaktır” dediler
Onu mahvetmeğe kalkıştılar artık bu sefer.²⁶⁷*

Âlime düşmanlık, ilme düşmanlığa dönüşmüş, cehalet bütün karanlığıyla islim âlemine çöreklenmiştir. Bir zamanlar ilmiyle, eserleriyle dünyayı aydınlatan İbn-i Sin’ları, Farbileri, Uluğ Bey’leri yetiştiren toprak kısırlaşmış, Semerkand, Buhara gibi aydınlık İslam Şehirleri ilme yabancılaşmıştır. Bir zamanlar Rasadhane’leri ile fezayı gözleyen Semerkand’da şimdi cahiller kol gezmekte Ay tutulunca, dümbelek çalarak şeytan koğmaya çalışmaktadırlar:

*O Buhara O mübarek, O muazzam toprak!
Zilletin koynuna girmiş uyuyor müstağrak.
İbn-i Sina’ları yüzlerce doğurmuş iklim,
Tek çocuk vermiyor ağışuna ilmim, ne akim²⁶⁸*

Halbuki Ortaçağda, garb âlemi karanlıklar içinde boğulurken, Semerkand’da, Uluğ Bey âlimleriyle birlikte Büyük Rasathaneyi kurmuş, yıldızların fihristini hazırlamıştı. Bu eser ortaçağdaki astromominin en son sözüdür ve bu ilmin teleskop icad edilinceye kadar ulaştığı son derecesidir. Bu çalışmalar sayesinde Müslümanlar astronomiyi “İlm-i Nücum” olmaktan çıkarıp müsbet bir ilim haline getirmişlerdir.²⁶⁹ Mazisi bu kadar parlak bir yerde şimdi hurafeler hüküm sürmektedir.

*O rasadhane-i dünya, o Semerkand bile,
Öyle dalmış ki hurufata o mazisiyle
Ay tutulmuş “Koyalım şeytanı kalkın” diyerek
Dümbelek çalmada binlerce, kadın, kız, erkek,²⁷⁰*

²⁶⁷ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 183

²⁶⁸ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 168.

²⁶⁹ Osman RESKİNOĞLU, **Müslümanların İlim ve Medeniyete Hizmetleri**, Ank. , 1980, s. 15.

²⁷⁰ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 168

Bu cehaletin ve ilimsizliğin sonucunda, millet perişan, sanayi ve ticaret ortadan kalkmış, ziraat en ilkel şekildedir.

Mehmet Âkîf'e göre çıkar yol bu cehletten kurtulmaktır. Bu da dini doğru anlayıp tatbik etmekle ve ilimle mümkündür. Kur' an-ı Kerim ne fal bakmak için ne de mezarlıkta okunmak için inmiştir. Müslümanlar onu hakkıyla anladığı zamanlar ilimde ve medeniyette ileri gitmişlerdir. Hz. Muhammed "Kur'an ilimle fayda verir, manası anlaşılmadan bir fayda sağlamaz"²⁷¹ buyurmuşlardır ki Âkîf de tamamıyla bu görüştedir.

Âkîf asrın ilim asrı olduğunu belirtir. Bu cehletle devam edilirse tarih sahnesinden silineceğimizi söyler. Onun için, giden ilmi, son üç asırdır haberdar olmadığımız ilmi tez elden edinmeliyiz. "İlim müminin kaybolmuş bir malıdır, her yerde görürse alıverir."²⁷² Müslüman odur ki, ilim Çin'de olsa, başında sarık, ayağında çarık, altı aylık yolu dağ taş demeden aşar ve onu bulur, alır:

*Müslüman elde belde divit, başta sarık;
Sonra sırtında yedek saplı beş on deste çarık
Altı aylık yolu, dağ taş demeyip çiğneyerek
Çin-i Maçin'deki bir ilmi gidip öğrenecek...*²⁷³

Âkîf'e göre; bilmek insan olmaktır, insan olmak için, hakiki Müslüman olmak için, bu şerefsiz hüsrandan kurtulmak için cehalet batağından çıkmaya azmetmeliyiz.

3. 4. 1. 2. Kader, Çalışma ve Tevekkül

Mehmet Âkîf, çalışma üzerinde çok durur. O'na göre, insan için ne bu dünyada, ne ahirette kendi çalışmalarının veriminden, kendi kazancından başka bir şey yoktur. Bu fitratın kanunu ve Kur'an ile tebliğ edilmiş bir hakikattir²⁷⁴. Kâinatta bulunan her şey çalışmaktadır. Dünya, feza denilen boşlukta sürekli dönmededir. Her şey, her an bitmez tükenmez inkılâplar geçirmektedir.

*Kamer çalışmadadır, yerle gök çalışmadadır,
Güneş çalışmada, seyyareler çalışmadadır.*²⁷⁵

²⁷¹ Tefik Rüşti ERKUL, a.g.e., s. 61.

²⁷² Tefik Rüşti Erkul, a.g.e., s. 77.

²⁷³ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 167

²⁷⁴ "Leyseli'l insani illâma sea: İnsana kendi çalışmasının veriminden başka birşey yoktur" Kuran-ı Kerim, Necm Suresi, 39. Ayet

²⁷⁵ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 255,

Kâinat bu haliyle, çalışkan, düzenli, uyumlu bir aileyi andırır. Aile üyelerinden birinin “istirahat eylediği veya tavakkufu” söz konusu değildir. Çünkü onun kısa bir duraklaması kâinatın düzenini bozar, mahvına yol açar

*Onun tavakkufu, zira bütün bir aileyi
Dakikasında perişan eder, ezer, bitirir.* ²⁷⁶

Âkif, kâinata mevcut her şeyin, en küçük zerreden güneş sistemlerine kadar, çalıştığını gösteren örnekler sıralar.

Küçük bir taş parçasını, ilmin ışığında incelediğimiz zaman onun da boş durmadığını “ilimleri dolduran çalışma seline” katıldığını hayretle, görürüz.

*Alın da bir küçük taş, ziyâ-yı ilme tutun
Görürsünüz ki o bir damlacık vücûdiyle
Katılmak isteyerek durmayıp giden şeyle
Önünde azmine hail ne varsa hep aşıyor
Demek ki bu taş canla başla uğraşıyor...* ²⁷⁷

Bir taş parçasını naciz görmemeli... O bir muazzam vücuttur ki, bir “cihan-ı veciz”dir. Aynı çalışmayı ve azmi en küçük zerrede (Atom) bile görebiliriz. O küçük vücut kâinatı temsil edebilmektedir. Hem yapısıyla, hem çalışmasıyla...

*Bakin ki zerrede bir hiç olan vücûdiyle
Muvaffak almadadır kâinatı temsile* ²⁷⁸

Âkif, sadece yaratılmışların değil, Yaradan’ın da boş durmadığını kaydeder: O da keyfiyetini, suretini tasavvur edemeyeceğimiz bir faaliyetle kainatı idare edip durmaktadır. Her an kâinata hayat veriyor. Allah, âlemi bir kere yoktan var etmedi, O’nun halk etmesi daimdir. O’nun iki çeşit tecellisi vardır ki bir mevcudatı yok etmekte, diğeri ise var etmektedir, bu o kadar kısa bir zamanda oluyor ki biz ne olup bittiğini fark edemiyoruz.

*Âkif düşüncelerini şu mısra ile özetler:
Ne varsa hâsılı toprak, deniz bütün çalışır...* ²⁷⁹

Sonra, dinden uzaklaşıp a4aletin e cehaletin kucağında uyuşuklaşan İslam âlemine seslenir: En küçüğünden en büyüğüne kadar kainattaki her şey; mahlûk, Hâlık hepsi

²⁷⁶ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 27

²⁷⁷ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 259

²⁷⁸ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 259

²⁷⁹ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 261

çalışırken peki sen niye çalışmazsın? Sana bu hakkı kim veriyor? Dinimiz dersin, İslamiyet; din-i fitrîdir, din-i hakikattir, din-i tabidir. ; en son ve en mükemmel bir dindir.

Onda tembelliği hoş görecektir bir rûh yoktur. Bilakis “çalışmayı kadın erkek her Müslüman farz” kılmıştır²⁸⁰ Garb’ın elçileri” bir zamanlar atının üzengisini öpmeye hasretken, bugün tembelliğin yüzünden o ihtişamı bıraktın ve ayaklar altına düştün:

*O ihtişamı elinden niçin bıraktın da
Bugün yatıp duruyorsun ayaklar altında
“Kadermiş” öyle mi? Haşa... Bu söz değil doğru!
Belâni istedin Allah da verdi, doğrusu bu...
Talep nasılsa tabîî netice öyle çıkar...²⁸¹*

Âkif burada, halkın yanlış kader anlayışı üzerinde durmaktadır. Çalışmamak, miskin miskin oturmak, bu yüzden milletler yarışında geriye kalmak, böylece dilenci mevkiine düşmekle İslam’ın kader anlayışı arasında hiçbir ilgi yoktur.

Âkif, kadere iman farz olduğunu belirterek anlayışını özetler: İnsana düşen bir sır olan kaderin mahiyetini araştırmak değil, kendine düşen vazifeyi yapmaktır, yani çalışmaktır. Kadere güvenip çalışmamak, herhangi bir işin sebebine yapışmamak, tedbir almayı kadere mani saymak câiz değildir. Allah her şeyi bir takım sebeplere bağlamıştır. Her insanın rızıkını yaratmış ancak, o rızık ele geçmesi için “aramayı” şart koşturmuştur. ²⁸² “Şüphesiz rızık veren, o pek çetin kuvvet sahibi Allah’ın kendisidir. ²⁸³ Fakat bu rızka ulaşmak onu aramaya bağlıdır. Allah etan ne istersen ve neye göre çalışırsan onu verir. İslamiyet ne emretmektedir, yapılan nedir:

*“Çalış” dedikçe Şeriat, çalışmadın durdun,
Onun hesabına birçok hurâfe uydurdun,
Sonunda bir de “Tevekkül” sokuşturup araya
Zavallı dini çevirdin onunla maskaraya. ²⁸⁴*

İslam âleminin geriliğine sebep olan bir düşünce de bu yanlış “tevekkül” anlayışıdır. Bunun İslami tevekkül anlayışı ile ilgisi yoktur. İslamiyette tevekkül: hareketlerini tabii (İlâhî) Kanunlara uydurduktan sonra Allah’a güvenmek ve emniyet ederek neticeyi beklemektir. İnsan evvela elinden geldiği kadar çalışacak, kendine

²⁸⁰ Halil ASLANGİL, **İslam’da Çalışmanın Önemi**, Med Yay., Ank. 1962, s. 1

²⁸¹ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 26.

²⁸² A. Hamdi AKSEKİ, **İslam Dini**, Diyanet İşleri Bşk. Yayını , Ankara, 1977, s. 98.

²⁸³ **Kur’an-ı Kerim**, Ez-zariyet: 58.

²⁸⁴ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 268

düşen vazifeleri yapacak, bütün maddi sebepleri hazırlayacak, ondan sonra sadece Allah'a güvenip dayanacak, neticeyi ondan bekleyecektir. Zaten insan için bundan sonra yapılacak iş, tutulacak yol da yoktur. Çünkü iş artık kendi gücünün dışına çıkmıştır.²⁸⁵ Kısaca, teşebbüs ve azimden sonra, o işte, Allah'ın inayetine sığınıp, güvenmek demektir. Tevekkül, atalet demek değildir, teşebbüs ve azmetmeden tevekkül yoktur.²⁸⁶ En veciz deyimle: "Bir kere azmettin mi artık, Allah'a güvenip dayan (tevekkül et)"²⁸⁷

M. Âkif, kader ve tevekkül konusundaki görüşlerini iyice anlatabilmek için misaller verir. Bunların birinde, İslamiyet'in ilk yıllarında geçen bir vak'ayı anlatır: Hz. Ömer ordusuyla Surg'a gelir. Şehirde veba hastalığı olduğunu haber alır, geri döner. Ebu Ubeyde, Hz. Ömer'e:

"Kaderden mi kaçırıyorsun" diye sorar. Hz. Ömer "Doğrudur" der:

Şu var ki kaderullahtan kaçarken biz,

Koşup öbür kaderullahı doğru gitmedeyiz!"²⁸⁸

Böylece, göz göre göre vebalı yere girmenin, yok yere telef olmanın kader değil, düşüncesizlik olduğu, şartları değerlendirip ona göre davranmanın uygun olacağı vurgulanıyor. Zaten "kaza ve kadere inanmak, insanı körü körüne hadiselerin akışına kendini kaptırması ve kurtuluş çaresini aramaması demek değildir."²⁸⁹

Kader ve tevekkül konusundaki görüşlerini barizleştirmek için sıraladığı örneklerden biri de şudur:

Adamın biri, ormanda kötürüm bir tilkinin nasıl karnını doyurduğuna şahit olur: Arslan bir ceylan yakalamıştır, tilkinin yattığı yere yakinen bir yerde karnını doyurur artığıyla da tilki rızıklanır. Bunu gören avcı: "Cenab-ı Hak ne kadar merhametli, tilkinin bile rızıkını ayağına getiriyor. İnsan niye çalışmalı ki, . . . Gidip yatmalı, tevekkül etmeli" diye düşünür. Bir mağaraya gidip, yatar ve rızıkını bekler...

Birinci gün bakınır: yok bir gelir, ne gider,

İkinci gün basar açlık, erir erir süzülür,

Üçüncü gün uyuşuk bir sinek olur, büzülür"²⁹⁰

²⁸⁵ A. Lutfi Kazancı, **İslâm'da İrade Kaza ve Kader**, Doğru Yay. İst. 1966, s. 49.

²⁸⁶ A. Himmet BERKİ, **250 Hadis**, Sığ Yay. Ankara, 1979, s. 50.

²⁸⁷ **Kur'an-ı Kerim**, Ali İmran, 159. ayet.

²⁸⁸ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 270.

²⁸⁹ A. Hamdi AKSEKİ, **a.g.e.**, s. 98.

²⁹⁰ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 56.

*Açlık ve çaresizlik içinde uykuya dalacakken bir sesle irkilir:
Dolaş da yırtıcı arslan kesil behey miskin
Niçin yatıp kötürüm tilki olmak istersin?
Elin kolun tutuyorken çalış, kazanmaya bak,
Ki artığınla geçinsin senin gibi bir yatalak²⁹¹*

Âkif'e göre; kendini "kötürüm tilki" yerine koyup mağarada yatarak rızkını bekleyen adamın anlayışı İslam'ın rızk ve tevekkül anlayışıyla bağdaşmaz. Çünkü "Rızkı veren, o pek çetin, kuvvet sahibi Allah'ın kendisidir"²⁹² Fakat bu rızka ulaşmak, onu aramaya, çalışmaya bağlıdır.

Çalışma gücü varken, bir mağarada rızk beklemek, tevekkül değil, kendini açlığa mahkûm etmektir. Zaten İslam âleminin gerilik sebeplerinin biri de "tevekkülün" böyle anlaşılmasıdır. "Muhakkak ki biz insanları güçlüklerle karşılaşmak ve onları yenmek için yarattık"²⁹³ ayetini bilmeyen, anlamayan Müslüman kendini kötürüm tilki yerine koymakla hata etmektedir.

"...Onları affet, onlara mağfiret dile, iş hakkında anlara danış, fakat karar verdin mi Allah'a güven..."²⁹⁴ âyetini hatırlatan Âkif'e göre düstûr: "Danış, karar ver, azmet sonra tevekkül et" dir. Tevekkülün böyle anlaşıldığı devirlerde "Bir avuç Arab'ın satveti" dünyayı kuşatmış, Hicaz'dan Çin'e Çin Seddi'nden İspanya eteklerine kadar İslamiyet yayılmıştır.

İslam âlemi ne zaman ki "kendini" kötürüm tilki" yerine koymaya başlamış, çarpık bir kader ve tevekkül anlayışına kapılmış, çalışmamış, işte o zaman her günü yeni bir felaketle karşılaşmıştır. Tembelliğin neticesi olarak, vatan toprakları elimizden çıkmış, ecdadımızın mezarları ayaklar altına düşmüştür. Batı'nın karşısında her alanda geri kalan, zillete düşen gafil Müslüman'ın yine de tek dileği, neye mal olursa olsun hayatta kalabilmektir:

Vatanın, namusunu feda ederek yaşamak, şerefli bir mazisi olan bir millet için zillet demektir:

*Meramın lineyebilme, fena değil bu karar,
Fakat hayat için elem, hayatı istihkar,
Hayat odur ki bahası hür olsun,*

²⁹¹ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 456.

²⁹² Kur'anı Kerim, Zâriyat: 58.

²⁹³ Kur'an-ı Kerim, Kıyamet Süresi, 4. ayet

²⁹⁴ Kuran-ı Kerim, Al-i İmran Süresi, 159. ayet

*Senin hayat-ı sefilin: bahayı namusun*²⁹⁵

Miskinliğin kucağında yüzyıllardır uyuyan bu cemiyet, milletler sahnesinde, artık itibarını kaybetmiştir. Avrupa devletlerinden yardım umarak, merhamet dilenerek “bu ömr-i derbederi” sürdürmenin ne zevki var? Millet çalışıp, azmedip bu düşkünlükten kurtulacağı yerde, bu durumu değişmez kader kabul etmekte “ucunda ölüm yoksa” her mezellele razı olmaktadır:

*Mezelletin o kadar yar-ı canısın ki yazık,
“Ucunda ölüm yoksa” her belaya göğsün açık...
Dilenci mevkii milletlerin içinde yerin,
Ne zevki var bana anlat bu ömr-i derbederin*²⁹⁶

Çocuklarının maişetiyle ilgilenmeyen, düşmanlarının ayak seslerini “Başkent”inde duyduğu halde utanmayan, içinde bulunduğu “namüsâit ahval ve Şerâti” değiştirmek, iyileştirmek için hiç bir çaba göstermeyerek, her şeyi Allah’a havale edip doğru kahvehaneye koşan duygusuz insanları Âkif aç bir dille hicveder:

*Demek ki her şeyin Allah... Yanaşman, ırgadın O,
Çoluk çocuk ona aid: Lalan, bacın, dadın O,
Vekilharcın T, kâhyan, müdir-i veznen O...
Tabib-i âile, eczacı... Hepsi hâsılı O...*²⁹⁷

Âkif, bu çarpık düşünceli, saygısız insanlara sorar:

*Peki her şeyin O’da, sen nedin; der:
Ya sen nedin? Mütevekkil Yutulmaz artık bu
Biraz da saygı gerektir... Ne saygısızlık bu
Hudayı kendine kul yaptı, kendi oldu Huda
Utanmadan da tevekkül bu cürete. , . Ha. ?*²⁹⁸

Allah’ı bütün işlerini yapmaya memur etmek, adeta kendini Allah seviyesine yükseltip O’nu kendine kul telakki etmek saygısızlığında bulunan insanların fiili, Âkif’e göre aslında “şirk”tir. Bu sefil insanlara göre sanki Kur’an kendileri için değil de Allah için inmiş, Onun sorumluluklarını bildirmektedir.

²⁹⁵ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 267

²⁹⁶ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 267

²⁹⁷ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 268.

²⁹⁸ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 268.

İslam âleminin içinde bulunduğu geri durumun meydana gelmesinde bu yanlış kader, tevekkül ve çalışma anlayışının rolü çok büyüktür.

Âkif'e göre bu geri kalmışlıktan, cahillikten ve her türlü zilletten kurtuluş çaremiz İslami dosdoğru anlamak ve onun emrettiği gibi çalışmaktır.

İslamiyet her vesile ile çalışmayı teşvik etmiştir: “Çalışmalar için ne güzel nimetler, ne üstün mükafatlar vardır”.²⁹⁹ Erkek olsun, kadın olsun çalışan hiçbir kimsenin emeğini boş etmem”³⁰⁰ mealindeki ayetler; “Dünya için hiç ölmeyecekmiş gibi, ahiret için de yarın ölecekmiş gibi çalış”!, “En hayırlınız, ne dünyayı ahireti ve ne de ahiretini dünyası için teketmeyip her ikisi için de çalışanınızdır”, “iki günü birbirine eşit olan aldanmıştır.”³⁰¹ hadisleri dinimizin çalışmaya ne kadar önem verdiğini gösterir.

Peygamberimiz bir savaştan dönüyorlardı, Kendisini karşılayan Ashab'dan birinin elini tuttuğu sırada, O'nun çalışmaktan ellerinin nasır bağladığını görünce “işte, cehennemde yanmayacak el bu eldir” buyurdular.³⁰²

Âkif'e göre canla taşla çalışmaktan başka çare yoktur:

Çalışmak... Başka yol yok, hem nasıl, canlarla başlarla

*Alınlar terlesin, derhal iner mev'ud olan rahmet...*³⁰³

“Bugün bir hezimet söz konusuysa, bunun sonu ölmek değildir” diyen Âkif kurtuluşumuzdan ümitlidir. Onun da tek şartı vardır, gayret ve çalışmak... Daha önce bizim gibi kötü durumlara düşenler olmuştur. Fakat çalışarak kurtulmuşlardır; bizim de en başta yapmamız gerek şey çalışmaktır.

Sonuç olarak:

Bekayı hak tanıyan, sa'yi bir vazife bilir

*Çalış, Çalış ki bekaa, Sa'y olursa hak edilir...*³⁰⁴

diyene Âkif'e göre yaşamayı, bekayı bir hak olarak kabul edenler, çalışmayı da vazife olarak kabullenmelidirler. Çünkü sürekli varoluş ancak çalışmakla mümkündür. Bu ilahi kanuna kâinatta her şey uyar ve çalışır. Biz de tembelliğin adını kader ve tevekkül koymadan, dinimizi dosdoğru anlayarak el birliğiyle ve gayretle çalışırsak bu gerilikten ve cehaletten, bunların sonucu musab olduğumuz itibarsızlıktan ve zilletten kurtulabiliriz.

²⁹⁹ **Kur'an-ı Kerim**, Ali İmran Süresi ayet: 135-194.

³⁰⁰ **Kur'an-ı Kerim**, Ali İmran Süresi ayet: 135-194.

³⁰¹ Halil ASLANGİL, **a.g.e.**, s. 14.

³⁰² Halil ASLANGİL, **a. e.**, s. 16.

³⁰³ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 56.

³⁰⁴ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 253

3. 4. 1. 3. Ahlâk Bozukluğu

Mehmed Âkîf'e göre cemiyetin içinde bulunduğu en önemli meselelerinden biri de ahlak bozukluğudur. Bu, bir milletin toptan ölümü (mevt-i küllî) yok olması demektir. Millî rûh demek olan millî ahlâkın bozulması, bir cemiyet için en korkunç ölümdür. Âkîf bunu:

*Fakat ahlakın izmihlal en müthiş bir izmihlâl,
Ne millet kurtulur, ne milliyet, ne istiklal.
Oyuncak sanmayın, ahlak-ı milli rûh-i millidir
Onun iflâsı en korkunç ölümdür: Mevt-i küllidir.*³⁰⁵

beyitleriyle ifade eder.

Milletlerin yaşaması ahlaklarının sağlam ve yüksekliğiyledir, ölümleri ise ahlakın düşmesinden, bozulmasındandır; kısaca; Âkîf'in veciz mısraıyla: Kendi ahlakıyla bir millet ölür yahut yaşar...³⁰⁶

Âkîf, bizim milli ahlakımızın, İslam ahlaki Olduğunu belirtir. Onun hususiyetlerini de şu mısralarla özetler:

*Doğruluk, ahde vefa, va'de sadakat, şefkat,
Âcizin hakkın ilaya samimi gayret
En ufak şeyle kanat, çoğa kudret varken
Yine ifrat ile vermek, veren eller darken;
Kimsenin ırzına, namusuna yan bakmayarak
Yedi kat ellerin evladını kardeş tanımak...
“Öleceksin denilen noktada merdane sebat,
Yeri gelsin gülere oynayarak terk-i hayat
İhtirasat-ı husûsiyeyi söyletmeyerek
Nef'-i şahsîyi umununkine kurban etmek...”³⁰⁷*

Âkîf'e göre güzel ahlakın prensipleri şöyle sıralanabilir:

- a) Doğruluk,
- b) Sözünde durmak,
- c) Şefkat,

³⁰⁵ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 307

³⁰⁶ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 320

³⁰⁷ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 171

- ç) Adalet ve merhamet,
- d) Kanaat,
- e) Cömertlik,
- f) Namusluluk,
- g) Şecaat (Yeri ve zamanı geldiğinde ölebilme fedakârlığı)
- ğ) Cemiyetin menfaatini şahsi menfaatten üstün tutmak...

Bu vasıfları benimsemiş cemiyet ahlaklı cemiyet, bunları davranış haline getirmiş insan da ahlaklı insandır. İslami kaynaklar incelendiğinde, bunların, İslam topluluğunun vasıfları, gerçek Müslüman'ın, müminin sıfatları olduğu görülür. "İslam güzel ahlaktan ibarettir. "İçinizde en sevdiklerim ve kıyamet gününde bana en yakın olanlarınız, ahlaki en güzel olanlarınızdır. " Hadis-i şerifler sözlerimizi teyid eder mahiyettedir.³⁰⁸ İslam âleminde, iman, güzel ahlakın koruyucusu olmuştur. Müslümanlar, İslamiyet'e sarıldıkça insani ve ahlaki vasıfları yükselmiş, ilerlemişlerdir. Zamanla, İslamiyet'in faziletlerinden, ahlaki değerlerinden uzaklaşan cemiyetin ahlaki bozulmuş, rezillik almış yürümüştür. Müslümanlarda İslam'ın sadece adı kalmıştır. Şâirin,

O iman hüsn-i hukun en büyük hamisi olmuşken

Nemiz vardır fezailden, nemiz eksik rezailden

*Demek: İslam'ın ancak namı kalmış Müslümanlarda.*³⁰⁹

Ahlâken düşüş çeşitli şekillerde tezahür etmektedir ki bunların hiç birisi İslam'a ve Müslüman'a yakışma; Âkif mazum olarak bunları şöyle sıralar;

Zulme tapmak, adli tepmek, hakka hiç aldırmamak,

Kendi âsûdeyse, dünya yansa baş kaldırmamak

Ahdi nakzetmek, yalan sözden tahaşi etmemek

Kuvvetin meddahı olmak, aczi hiç söyletmemek

Mübtezel bir merasim: inhinalar yatmalar

Şaklabanlıklar, riyalar, muttasıl aldatmalar

Enseden aslan kesilmek, cepheden yaltak kedi,

*Müslümanlık bizden evvel böyle zillet görmedi.*³¹⁰

Bu zaafırları düşüklükleri şu şekilde maddeleştirebiliriz:

- a) Zulme tapmak, adaletsizlik, hak tanımamak
- b) Kendinden başkasını düşünmemek

³⁰⁸ A. Hamdi AKSEKİ, **a.g.e.**, s. 98.

³⁰⁹ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 323.

³¹⁰ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 323.

- c) Ahdi bozmak, sözünden dönmek
- ç) Yalancılık,
- d) Dalkavukluk,
- e) Riya
- f) Korkaklık...

Âkif bu davranışları gösteren cemiyetin ne İslamlıkla ne de insanlıkla ilgisi olabilir, görüşündedir. Bu fikrini,

*Müslümanlık nerde Bizden geçmiş insanlık bile...*³¹¹

mısrarıyla belirtir.

Bunların yanısıra, aldırmazlık, kötülöklere ve kötölere karşı koymama ahlâk seviyesizliğin belirtileridir:

En metin ahlakımız, yahut görüp aldırmamak,

Yıktı bin kalem namusu bizler uymadık

*“Susmak evladır” deyip sustuk. Sanırsın duymadık*³¹²

Bazıları menfaatine o kadar düşkündür ki alem yansa aldırmaz, ama şahsının bir tüyü incinse kıyametleri koparır:

Altı yüzbin can gider, milyonla iman eksilir,

Kimsele görmez gören sersem de Allah’tan bilir...

Sonra, şayed, şahsının incinse hatta bir tüyü:

*Yer yıkılmış zanneder seyreyleyen gümbürtüyü!*³¹³

Vatan toprakları birer birer düşman eline düşüp namus ayaklar altında çiğnenirken, vatan evladları vatan yolunda bölük bölük doğranırken, kötü durumuna oturup ağlayacağı yerde hâlâ gülebilen, payitahtından sarhoş naraları gelen, düşman burnunun uçundayken hâlâ boğaz kaydına düşen, şahsî menfaat ve ihtiraslarını her şeyin üstünde tutan... cemiyet artık ahlâksızlık batağına iyice saplanmış, fikrinde olan Âkif:

İrzımızdır çiğnenen, evladımızdır doğranan...

Hey sıkılmaz!. Ağlamazsan, bari gülmekten utan

"His" denen devletliden olsaydı halkın behresi:

Payittahtından bugün taşmazdı sarhoş narası...

....

³¹¹ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 321

³¹² M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 222

³¹³ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 222

*Burnumuzdan tuttu düşman, biz boğaz kaydındayız
 Bir bakın, hâlâ mı hâlâ ihtiras ardındayız
 Saygısızlık elverir... Bir parça olsun arlanın:
 Vakti çoktan geldi... Hem geçmektedir arlanmanın
 Davranın haykırmadan nakûs-i izmihlaliniz
 Zevka dalmak şöyle dursun, vaktiniz yok mateme
 Davranın zira gülünç olduk bütün âleme.³¹⁴*

mısralarında gerçeği haykırır.

Cemiyet öylesine “His”sizleşmiş, “Saygısızlık” o kadar artmış ve bozulmuş, insanlar ahlakî faziletlerden o kadar uzaklaşmışlardır ki, sadece şu dünyada nasıl olursa olsun biraz daha kalabilmek, kısaca yaşayabilmek için şerefini, şanını, vatanını, namusunu rahatça feda edebilmektedir. Şair böylelerine der ki:

*Meramın: ölmeyebilmek! Fena değil bu karar
 Fakat hayat için elzem hayatı istihkar
 Hayat odur ki nihayet bahası hûn olsun
 Senin hayat-ı sefilin baha-yı namusuna³¹⁵*

Bütün gayesi ölmeyebilmek olan bu insanlar, lâfa da gelince “Dünya fani, hayata meylim yok” gibi sözler ederler. Âkif bunlara şöyle der:

*... Çünkü bu fani hayata yok meylin.
 Hayata nerde görülmüş senin kadar sarılan?
 Zorun gebermemek ancak, ölümlü dünyada,
 Değil hakikati mevtin, hayali rüyada
 Dikilse karşına, hiç şüphe yok ödün patlar.
 Düşün: Hayata feda etmedik elinde nen var?
 Şeref mi, şan mı, şehamet mi, din mi, iman mı?
 Vatan mı, hiss-i hamîyyet mi hak mı, vicdan mı?...³¹⁶*

Ne pahasına olursa olsun yaşayabilmek için bütün kudsi kıymetlerini fedâ eden ve duygusuzluktan başka bir özelliği kalmayan bu topluluğu Âkif, murdar bir çehreye benzetir:

*Sanmayın şevk-ı şehadetle coşan bir kan var...
 Bizde leşten daha hissiz, daha kokmuş can var.*

³¹⁴ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 312 .

³¹⁵ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 267

³¹⁶ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 266

*Bakmayın hem tükürün çehre-i murdarımıza
Tükürün belki biraz duygu gelir arımıza³¹⁷
Duygusuzluk, bir hastalık, gibi cemiyeti sarmış...
Öyle bir hastalık ki, beden sağlam, fakat kişinin ruhu ölmüş...
Bu da hüsrânın, helakin en müthişi olsa gerek:*

*Duygusuz olmak kadar dünyada lâkin derd yok,
Öyle salgınmış ki mel'un: kurtulan bir ferd yok...
Kendi sağlam... Hissi ölmüş, ruhu ölmüş milletin,
İşte en korkuncu hüsrânın, helakin, haybetin³¹⁸.*

Gizli bir hastalık gibi cemiyeti içten içe kemiren bir ahlaksızlık türü: Dalkavukluk... Bu işin talimli ustaları: Dalkavuklar... İşbaşındakilerin çevresini dolduran sefil, edepsiz, rezil dalkavuklar onları şaşırtmakta doğru iş yapmalarına engel olmaktadırlar. İnsan "Hazret-i Ömer" de olsa bu kadar dalkavuğun ortasında birşey yapamaz:

Ne yaparsın? Ömer olsan yine halin müşkil...³¹⁹

çünkü bu ahlaksızların:

*Kimi idmanlı edepsiz, kimi talimli rezil.
Kiminin fitrata azâde haya kaydından
Kiminin iffeti ikbaline etten kalkan
O kumarbaz, bu haramı, şunu dersin ayyaş,
Sonra mecmuu müzevvir, mütebasbıs, kallaş...³²⁰*

Kendi menfaati ve "gelenin keyfi için" her türlü aşağılık hareketleri severek yapan bu dalkavukları Âkif şu mısralarla hicveder:

*Uğramaz doğru adam semtine, lakin heyhat
Gece gündüz seni ıdlale müvekkel haşarat
Kulağın hak söze artık ebediyyen hasret
Kustuğun herze: Ya hikmet, ya büyük bir nimet...
Yutan olmazsa dedin öyle mi? Beyhude merak;
Dalkavuklar onu hazmetmeye candan müştak.*

³¹⁷ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 199

³¹⁸ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 230

³¹⁹ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 420

³²⁰ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 420

*Geryirirsın herifin burnuna, oh der, ne nefis
 Aksırırsın, vay efendim, bu ne aheng-i selis.
 Tükürürsün o mülevves yüze "Hak tû" diyerek
 Sırtır sorma samimiyetimiz pek yüksek
 İçiyorsan sofu, sarhoş sana herkes saki.*³²¹

İş başına gelen kişi dindar biri ise, bu dalkavuk çevre, hemen dindar görünmek için ne gerekse yaparlar. “Ağzı Samed, midesi yüzlerce sanem dolu olan”³²² bu riyakârlar, yeri göğü “Kul hüvallahü ehad”³²³ zemzemesiyle inletirler:

*Sofusun farz edelim şimdi de boy boy teşbih...
 Dalkavuklar bütün insan kesilir, lâ-teşbih.
 Taylâsan, cüppe, kavuk, hırka, hep esbabı-ı riyâ
 Dış yüzünden Ömer'in devri muhitin güya. . ?*³²⁴

Fakat işbaşındaki insan, başka bir yere gittiğinde, dalkavuklar onun fikir, inanç ve amelleriyle alay ederler:

*Ah efendim, o ne hayvan, o nasıl merkepte
 En hayır-hahı idik, bizleri hatta tepti...
 Bu hayâ der, bu edeb der verir evhama vücud
 Bilmez aptal ki değil hiçbiri zaten mevcûd.
 Din, vatan aile, millet, ebediyyet, vicdan
 Sonra haysiyyet-i zâtiyye, şeref, şöhret, şan
 Daha bir hayli hurâfata herif olmuş esir.
 ...
 Herifin sofrada şampanyası hâlâ ayran,
 Barı yirminci asırdan sıkıl artık, hayvan,*³²⁵

Bir toplumu ifsat edecek kimi ahlâkî düşkünlüklerden toplum fertleri menfi etkilenmişlerdir. Edebiyat ve edipler de ahlakî düşkünlük salgınından kurtulamamıştır.

Edipler gayet bayağılaşmışlardır: Bir kısmı şiirlerini oğlan ve şarap edebiyatı ile doldurmakta, bir kısmı da Batı'nın birasına ve fuhşuna saplanıp kalmaktadır; Mesleksiz, mektepsiz ve mesnetsiz bu serseriler halkı irşad edemezler. Milletın mukaddesatına saygı duymayan bu insanlar, para için için herşeyi yapacak kadar da maddecidirler:

³²¹ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 420

³²² samed: Allah'ın sıfatlarından; sanem: Put

³²³ İhlâs Suresinin ilk âyeti: “De ki Allah tektir.”

³²⁴ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 421

³²⁵ a M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 421-422

*Udebanız hele gâyetle bayağı mahlûkat
 Halkı irşad edecek öyle mi bunlar? Heyhât!
 Kimi Garb'in yalınız fuhşuna hasbî simsar,
 Kimi İran malı der, köhne alır hurda satar.
 Eski divanlarımız dopdolu oğlanla şarap
 Biradan, fahişeden başka nedir şiir-i şebab.
 Serseri: Hiçbirinin mesleği yok meşrebi yok.
 Feylosof hepsi, Fakat pek çoğunun mektebi yok,
 Şimdi Allah'a söğer... Sonra biraz bol para ver,
 Hiç utanmaz Protestanlara zangoçluk eder.³²⁶*

Ahlâken oldukça düşük olan bu “ûdeba”nın ortaya koyduğu edebiyat, ya milleti uyuşturmakta veya onun en temiz hisleriyle çarpışmaktadır:

*Ne kaldı bir edebiyatımız mı? Va esefâ,
 Bırak ki ettiği yoktur bir ihtiyaca vefa.
 Ya ruh-ı milleti efsunluyor, uyuşturuyor.
 Ya sinelerdeki hislerle çarpışıp duruyor.
 Şarap kokar bütün eslâfm en temiz gazeli?³²⁷*

Birkaç hayâ yoksulu edip, ayakta kalması, yaşaması gerekli ne kadar önemli ve güzel kıymet varsa hepsini yıkmaya çalıştı, bittirmek istedi:

Muhitin üstüne meyhaneler kusan bu gedik Kapanmak üzere iken başka rahneler çıktı,

*Ayakta kalması lâzım ne varsa hep yıktı.
 Değil mi bir tükürük alna çarpacak tedip,
 Ne hükmü var" diye üç beş hayâ züğürdü edip
 Bitirmek istedi ahlakı, arı, namusu.³²⁸*

Milletin dertleriyle dertlenmeyen, dalkavukça sözleri nazmetmeyi şairlik sayan bu “şuara” edebiyata edebsizliği sokmuştur:

*Şuara dendi, mi birden bire oynar sinirim.
 İyi gün dostu herifler o ne yardakçı güruh
 O ne müstekreh adamlar, hani bakmak mekruh.
 Dalkavukluktaki idmanları sermayeleri...*

³²⁶ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 184

³²⁷ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 346

³²⁸ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 369

Onlar azdırdı evet... Başlıca pespayeleri...

...

Edebiyyata edepsizliği onlar soktu,

Yoksa din namina ahlâka taarruz yoktu

...

Bu cihan boş, yalnız bir rakı hak, bir de şarap,

*Kible: tezgâh başı, meyhaneci oğlan: mihrab.*³²⁹

Netice olarak, bütün müesseseleriyle, fertleriyle; bozulan, vefa duygusunu kaldıran, ahde hürmet etmeyen, emanete hıyanet eden, yalan söyleyen merhametsiz, duygusuz, süfli emeller peşine düşerek İslam dan uzaklaşan kısaca ahlaksızlık batağına gömülen cemiyetin artık istiklâli de tehlikededir:

Hayâ sıyrılmış inmiş, öyle yüzüzlük ki her yerde...

Ne çirkin yüzler örtermiş meğer bir incecik perde!

Vefa yok, ahde hürmet hiç, emanet lafzı bi medlul

Yalan rayiç, hıyanet mültezem her yerde, hak meçhul.

Yürekler merhametsiz, duygular süfli, emeller hâr,

Nazarlardan taşan ibadullahı istihkaar.

Beyinler ürperir, yâ Rab, ne korkunç inkılâb olmuş:

Ne din kalmış ne iman, din harab iman türab olmuş.

Mefahir kaynasın gitsin de, vicdanlar kesilsin lâl...

*Bu izmihlâl-i ahlâk yürürken durmaz istiklâl!*³³⁰

Durum ne kadar vahim, manzara ne kadar karanlık ve karışık olsa da Âkif ümitsiz değildir. Mesele ahlâksızlık ise çözümü ahlâkın yükselmesidir:

Sade bir sözdür fakat hikmetlerin en mücmeli:

*Bir halâs imkânı var: Ahlâkımız yükselmeli...*³³¹

3. 4. 1. 4. Aile İçi Çözülme ve Kadına Verilen Önem

Yaşadığı devrin meseleleriyle yakından ilgilenen, onları tespit ve teşhis eden, bunları şiirlerinde canlı tablolar halinde gözler önüne sererek hâl çareleri gösteren

³²⁹ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 369

³³⁰ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 456

³³¹ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 320

Mehmet Âkif-Şair olduğu kadar da bir fikir adamıdır. Onun üzerinde ısrarla durduğu, düşündüğü sosyal meselelerden biri de, dinin aile ve kadın konusundaki hükümlerinin yanlış anlaşılması ve yorumlanmasıyla ortaya çıkan ve çarpık bir zihniyetin mahsulü olan "Kadın ve aile" telâkkisidir. O cemiyetin temeli saydığı aile hayatına çok değer verir.

Âkif in en çok durduğu toplumsal tabaka ve kurumlardan birisi de kadınlar ve ailedir. Ona göre Osmanlının son dönemindeki çözülmeden kadın ve aile de nasibini almıştır. Ataletin göstergesi olan kahvehane ve meyhaneler aile hayatını aksatan temel unsurlardandır. Ayrıca toplumda cehaletin bir göstergesi olarak da kadın hor ve hakir görülmektedir

Mehmet Âkif'e göre mutluluk: ancak aile hayatında vardır. Aile hayatı dünyanın en zevkli hayatıdır. Mahalle kahvesi şiirinde bunu imrenilecek bir güzellikte tasvir eder: Sabahleyin, bir kazanç için evinden çıkar, çalışır, akşam eve döner, kemâl-i izzetle oturursun. Eşin, çocukların, anan, baban, kimin varsa senin etrafını sararlar. Evin bir cennet sarayı olur. Âkif bu güzel tabloyu çizdikten sonra sorar:

*İçinde bir his taşıyan kalb için bu zevk azmi?*³³²

Evde eş, can yoldaşı, çocuklar can, ana-baba sığılabilecek bir şefkat kucağı iken “feza kadar vâsi” bu “Seray-ı cenneti” bırakıp da kahveye koşanlara şöyle der:

Hayat-ı aile dünyada en safalı hayat!

*Fakat o âlemi bizler tanırmıyız, heyhat...*³³³

Âkif, mahalle kahvesini, “tembellik yuvası”, “milletin ölmeden gömüldüğü bir batakhane” olarak niteler. Şarkın bu bakılmayan müzmin yarası ve yurdun yüz karası olan yer, sürekli “milletin rûh-i gayretini emmektedir.”

Mahalle kahvesi Şark'ın harim-i kaatilidir,

Tamam o eski batakhaneler mukaabilidir.

*Zavallı ümmet-i merhume ölmeden gömülür...*³³⁴

Hayatlarını kahvelerde geçirenleri, kırlangıçlar bile ayıplar:

Tavanın pervazı altındaki toprak yuvadan

Bakıyor bunlara yan yan iki çift ince nazar...

"Ya sizin bir yuvanız yok mu diyor anlaşılan,

³³² M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 119

³³³ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 119

³³⁴ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 119

Dişi, erkek çalışan, yavrulu kırlangıçlar... ³³⁵

Aile müessesesinin bozuluş ve yıkılış sebeplerinden biri ve Âkîfe göre en önemlisi: İslâmiyet'in kadına ve aileye verdiği büyük değeri bilmemek, anlamamak ve yanlış anlayıp, yorumlamaktır. İslâm "kadınlara karşı daima nezâketle ve yumuşaklıkla muamelede bulunmayı emreder"³³⁶ Hadislerinde; Hazret-i Muhammed "Müminlerin imanca en kâmil olanları, ahlâkı güzel ve ailesine nezâketle muamele edenlerdir, sizin hayırlınız karısına hayırlı olandır"³³⁷. "Cennet annelerin ayakları altındadır." buyurmaktadır³³⁸. Peygamberimiz Veda Hutbesi'nde:

"İnsanlar! Kadınların haklarını gözetmenizi ve bu hususta Allah'tan korkmanızı tavsiye ederim. Siz kadınları Allah emaneti olarak aldınız, onların namuslarını ve iffetlerini, Allah adına söz vererek helâl edindiniz" sözleriyle konunun ne kadar hassas ve önemli olduğunu hatırlatır³³⁹.

Kadının yerinin, İslâmiyet'te bu kadar önemli ve büyük olmasına karşılık, cemiyetimizde erkeğin yanlış tutumunu anlamak güçtür. Onu, bir eşya derekesinde görüp biraz taşındıktan sonra atılacağını öne-sürenler, eşini adam yerine koymadığı için övünmeler sayılmayacak kadar çoktur.

Senin karı dediğin âdeta papuç gibidir,

Biraz vakit taşınır, sonradan değiştirilir. ³⁴⁰

veya;

Adam hesabına koymam bizim Köroğlu'nu ben... gibi hezeyanları İslâmiyet ile, onun kadın ve aile anlayışıyla izah etmek mümkün değildir.

Âkîf, bu yanlış zihniyeti, örneklerle gözler önüne serer. "Köse İmam" isimli manzum hikâyede, bedenen ve maddeten oldukça zayıf biri, tekrar evleneceğim diye ısrar eder. Karısı itiraz edecek olur. Buna kızan erkek karısını- insanlığa ve İslamlığa yakışmayacak bir hareketle- döver. Kadın, Köse İmam'a gelip dert döker, ondan yardım ister:

Ne kafam kaldı dayaktan ne gözüüm, hep şişti...

Karşı koysaydım eğer, mutlak işim bitmişti.

Ağladım, "Merhamet et, yapma" dedim. Kim dinler?

³³⁵ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 126

³³⁶ A. Hamdi Akseki, **İslâm Dini**, s. 263.

³³⁷ A. Hamdi Akseki, **a.e.**, s. 263.

³³⁸ Muhammed Sürûrî, **İslâm'da Boşanmaya Ait Hükümler**, Diyanet İş. Bşk. Yay.. Ank. 1992, s. 3.

³³⁹ Muhammed Sürûrî, **a.e.**, s. 15.

³⁴⁰ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 42

*Boşamakmış beni düinden beri efkârı meğer...*³⁴¹

Her işi kabul edip yapan, evi silip süpüren üç çocuk annesi bir kadının sokağa atılması mazur görülemez. Âkif, Köse İmam'ın diliyle bunu ayıplar. Bu hareketi yapan kişi çağrıldığında, Müslümanlıktan haberi olmadığı halde, şeriatın arkasına sığınır:

*...Ya şeriat ne için,
Bize evlenmeyi ta dörde kadar emretsin?
İki alsam ne çıkar sâye-i hürriyette
Boşamışsam canım ister boşarım elbette...
İşte meydanda Kitap, hem alır, hem boşarız...*³⁴²

Halk o kadar “Kitap” (Kur'an-ı Kerim) tan habersizdir ki, onun hilâfına işler yapıp yine de ona dayanmadadır. İslâmiyet gibi, hürriyeti de yanlış anladığı ortadadır.

Âkif, peygamberin “Bir boşanma oldu mu dünyada semalar titrer” hadisini hatırlatarak “hem alır hem boşarım” gibi sözlerin, fiillerin İslâmiyet’te yeri olmadığını belirtir.

*Müslümanlıkta Şeriat bunu emretmiş imiş...
"Hem alır hem boşarmış" Ne kadar sâde bir iş...
Karı taliki için bak ne diyor peygamber:
"Bir talâk oldu mu dünyada, semâlar titrer.
İki evlense ne varmış. Bu yenir herze midir?"*³⁴³

Bu yanlış uygulamalar, kötü zihniyetler neticesinde, aile zayıflamakta ve aile fertleri, bilhassa çocuklar perişan olmaktadır.

Âkif, “Meyhane” isimli manzum hikâyesinde, bir sarhoş'u ve onun perişan ailesini anlatır. Ailenin Babası varını yoğunlu satıp meyhanede içki içerek vaktini öldüren biridir. Kadın, el kapısında çalışmakta, çamaşırcılık yaparak çocuklarının karnını doyurmak için çırpınmaktadır. Fakat erkek eldekini, avuçtakini toplayıp içkiye vermektedir. Bu yüzden bütün aile perişandır. Fakat acıyı en çok çocuklar hissetmekte, bu perişanlıktan fazlaca pay almaktadırlar: Kızları büyümüş, evlenecek çağa gelmiş fakat adı "Sarhoşun Kızı"na çıktığı için kimse onu almak istemez. Bu durum kızı kahretmektedir. Okula devam etmekte olan "Oğul" okula gerekli para ödenmediği için kovulmuştur. Gerek kız, gerek oğlan, çocukların ikisi de babalarının günahlarının cezasını çekmektedir. Necip aslında çalışkan bir çocuktur:

³⁴¹ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 128.

³⁴² M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 128.

³⁴³ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 128.

*Demiş ki kalfa "sakiz aydır almalıım hele ben,
Ne haftalık ne de aylık. . Senin baban olacak
Kumarcı, oğlu için az yesin de tutsun bir uşak"³⁴⁴*

Sarhoş baba, aileyi sömürüp perişan ettiği yetmiyormuş gibi, uç gündür de eve gitmemiştir. Oğlan ısrarla babasını ister. Kadın, yanına komşularından birini alarak, meyhanelerde kocasını arar. Nihayet bir meyhanede onu bularak durumu acıklı bir dille anlatır. :

*Herif, şu halime bak, merhametli ol azıcık,
Bırak o zıkkımı içtiklerin yeter artık...*³⁴⁵

Orada bulunup bu acıklı duruma şahit olanlar "Sarhoş"a nasihat edecekleri yerde kadını tenkit ederler:

Bırak Köpoğlu kadın amma da çalçeneymiş ha... kadının ve çevresindekilerin sözlerini dinleyen “Koca”nın nihayet ağzı açılır ve şu “lânet-i ebedî” taşıp dökülür:

*Cehennem ol, seni hınzır orospu, git, boşsun...*³⁴⁶

Çocukları için her fedakârlığa katlanan, her türlü cefayı çeken kadın bu nankörlüğün karşısında düşüp bayılır. Yerli yersiz kullanılan ve bir ailenin kaderini tayin eden bu "boşsun" sözü, cahil halkın dilinde çok tehlikeli bir durum almıştır. “İslâm dini, ancak bu, o devrin önemli bir problemi zaruret zamanında boşanmanın yapılmasına müsaade etmiştir. Yani İslâm dininde boşanma en son çaredir.” Peygamberimiz “Allah katında en mefur helâl, kadını boşamaktır.” buyurmuştur³⁴⁷. Yine peygamberimizin “Kadınlarımızı ancak zina töhmetiyle boşayabirsiniz”³⁴⁸ sözü konunun önemini açıklıkla ortaya koymaktadır.

Ama dini bilmeyen, kitaptan sünnetten haberi olmayan avam “boşsun” sözüyle evler yıkmakta, çocukları ve kadınları perişan etmektedir.

Aile facialarına yol açan örneklerden birini de Âkif, “Âsım” da verir: Emekli paşalardan biri, sofracısı Rum dilberi Eleni ile evlenir. Onun hilelerine kanarak, bütün malını, mülkünü açığöz Rum dilberine vermeye kalkar. Bu hareketiyle eşini ve çocuklarını perişan eder:

*Kendi infakma muhtaç olan evlatlarının
Cümlesinden geçerek derdine bir pis karının...*

³⁴⁴ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 42.

³⁴⁵ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 43

³⁴⁶ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 43

³⁴⁷ Muhammed Sürûrî, **a.g.e.**, s. 4.

³⁴⁸ Muhammed Sürûrî, **a.e.**, s. 5.

*Heder etmekte bütün malini...*³⁴⁹

Mehmet Âkif, “Hakkın Sesleri”nde “Onlara: Yeryüzünde fesat çıkarmayın” denildiği zaman, “Biz ıslahtan başka bir şey yapmıyoruz.” derler. Gözünü aç, iyi bil ki; Onlar yok mu işte asıl müfsit onlardır. Lâkin farkında değiller.” âyetini açıklayan şiirinde, aile ve kadın konusunda inkılâp isteyen düşüncelere karşı çıkar. Âkife göre “Milletin, az çok, bir dini bir namusu var” bu “denî kundakçılar” onu da mahvetmek istiyorlar:

*Ey vatansız derbederler, ey deni kundakçılar,
Milletin, az çok, duran, bir dini bir namusu var.
Şimdi nevbet onların...*³⁵⁰

Gerçekten de “1908’lerde Türkiye’deki Türk kadınlığı büyük bir değişme geçiriyordu. Türk aile hukuku ve telâkkisi çöküntü içindeydi. Bu sosyal mesele, okumuşları, milletini sevenleri derin derin düşündürüyordu.

Bu meselelerle meşgul olan, bu konudaki düşüncelerini açıklayanlardan Ziyâ Gökalp: Aileyle ilgili dini kanunların kaldırılması yönünde düşünüyor, Milletin kanuni gücü dini kaidelerle sınırlanmamalıdır, diyordu. Ona göre" kendi kanunlarını kendisi yapmayan ve onları tanrının değişmez buyruğu sayan hiçbir devlet güçlü ve egemen olamaz. " Kadının eski Türk toplumlarında yerinin yüksek olduğunu incelemeleriyle ortaya koyan Gökalp, Türk ailesinin, hakiki mahiyetinin, İran, Bizans ve İslâm’dan gelen yabancı tesirler tarafından bozulduğunu ileri sürer. O’na göre: Tarihî-Millî Seciyeye dönmek, yeni şartlara cevap veren bir hukuki vaziyet hazırlamak artık bir zarurettir. Türk ailesi, asırlar içinde maruz kaldığı yabancı tesirleri atıp, kendi milli seciyesine dönmez, yeni yaşama şartları içindeki Türk kadınının istediği hukuk yeniliğine yer verilmezse hastalık artacaktır. Gökalp, kadınların kapalı tutulmasına ve peçe takmalarına çatar. Bunun ilkel bir gelenek olduğunu belirtir. Bunu devam ettirmenin, Türk kadınına yapılabilecek en büyük hakaret olarak niteler³⁵¹.

Bütün bu görüşler, ailede inkılâp isteyen düşüncelerdi. Âkif bunlara şiddetle karşı çıkıyor ve bunu "Çıplaklık inkılâbı" olarak isimlendiriyordu. Ona göre bu düşünceler “İslâm âlemini tarumar edecek” ti.

³⁴⁹ M. Â. ERSOY, *a.g.e.*, s. 400

³⁵⁰ M. Â. ERSOY, *a.g.e.*, s. 225

³⁵¹ Dr. Uriel HEYD, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, Kültür Bak. Yay, Ankara, 1979, s. 115.

Âkif, inkılâp adına, bugüne kadar pek çok şeyin yıkıldığını, hiç birinin de ıslah edilmediğini, fakat ciddiyet ve sebat olursa bunların tamirinin mümkün olduğunu belirten Âkif şöyle der: Şimdi yakılmayan tek bir şey kaldı: Aile... Fakat bu yıkılırsa “En kav'i kollarla bile kalkamaz”

Âkif kendi ailesinde hanımına karşı son derece şefkatle davranmıştır: Âkif, Berlin’de iken bir Alman kontesi onu Ziyâret ederek, kendisine Türk ailesi hakkında sorular sormuştur. Alman hanım, önce ona kaç hanımı olduğunu sormuş. Bir hanımı olduğunu öğrenince çok şaşırılmış. Daha, ; sonra- eşine nasıl davrandığını, onun sokağa çıkıp çıkamadığını sormuş. Âkif’in hanımının istediği zaman sokağa çıkabildiğini elenince ha daha da artmış. Bunun üzerine Âkif, hanıma şöyle, konuşmuş;

-Kontes Cenapları! Bizim kadınlarımızı kilit altında tuttuğumuza dair işittiklerinizi bir tarafa bırakın Siz onlara evlerinin yolunu öğretmek için bir çareniz varsa onu öğretin.³⁵²

Mehmet Âkif’in, kadın ve aile konusundaki görüşleri şöyle hülâsa edilebilir: İnsan Saadeti ancak evinde, aile fertlerinin arasında bulabilir. Kadın erkeğin ruh arkadaşı, hayat arkadaşısıdır. Kadını hor **görmek**, ona kötü muamelede bulunmak ne insanlığı ne de İslâmlığa yakışır, üstelik kadınlara iyi ve nazık davranmak dinimizin emirlerindendir. Cemiyeti ayakta tutan, yaşatan ailedir ve “aile inkılâbı” diye bir şey olamaz. Birçok şey inkılâb adına yıkılmıştır ama ciddi bir çalışmayla bunları tamir etmek mümkündür. Ama aile müessesesi bozulursa bütün İslâm dünyası tarumar olur.

3. 4. 1. 5. Eğitim Meselesi

İkinci Meşrutiyet’in ilânından sonra, Türkiye’de üzerinde en çok konuşulan, tartışılan mevzuların başında eğitim meselesi gelir. Bu meselenin ehemmiyeti, devrin bütün ileri gelenlerince, münevverlerince kabul edilmiştir. Karahisar mebusu Rıza Paşa, eğitimi “memleketin, milletin en büyük mesele-i hayatiyesi”³⁵³ olarak nitelerken, Müellif Sâti Bey Konferansında “Balkan felaketleri herkesin gözünü açtı. Yalnız ordunun kuvvetli bulunması kâfi olmayıp, memlekette eğitimin münteşir bulunmasının da lâzım olduğu kanaati herkeste hâsıl oldu”, demektedir. Mehmed Âkif ise “Eğitim, eğitim... Bizim için başka çare yok... Eğer yaşamak istersek, her şeyden evvel eğitime

³⁵² E. EDİP, **a.g.e.**, s. 439.

³⁵³ Osman ERGİN, **Türk Eğitim Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1977, C. 4, s. 1330.

sarılmalıyız. Dünya da eğitimle, din de eğitimle, ahreti de eğitimle... Hepsi, her şey eğitimle kaim”³⁵⁴ diyerek fikirlerini açıklıyordu.

Devrin eğitim manzarasına göz atıldığında görülen hep yokluklardır. Okul yoktur, öğretmen yoktur, eğitim sistemi ve felsefesi yoktur.

Eğitimin o zamanki perişanlığını devrin Eğitim Nazırlarından Nail Bey’in “Devr-i Sabıktan kalan teşkilât, içinde levha bulunmayan köhne bir çerçeveye benzer, matluba hizmet edemez” cümlesi çok güzel açıklar.

Bu bozuk ve karışık eğitimin kademelerinden geçerek hayata atılan insan hatalarla doludur. Çünkü devrin eğitim sistemi ferdi, şahsiyeti gelişmemiş, taklitçi ve ezberci olarak yetiştirmektedir.

Âkif “Kendim olmak istedim. Kimsenin taklitçisi olmayayım dedim. Fakat bizim memlekette yetişmiş olanlar için, bu ne güç bir şey Ya Rabbi...”³⁵⁵ diyerek bu gerçeği ortaya koyduktan sonra, bunun temellerini, sebeplerin, şöyle açıklar: “Mekteplerde bize verilen terbiye buna hiç müsait değildi. Bizim zamanımızda tabiat ders kitaplarını kim daha iyi ezberlerse» hocalar ona, on numara verirlerdi. Böyle bir terbiye almış olan bizler, kolay taklitten kurtulabilir miydik?”³⁵⁶

Âkif’e göre medrese bozulmuş, görevini yapamaz duruma gelmiştir. Bu eğitim yuvası artık, İbnü’r-Rüşd’leri, İbn-i Sinâ’ları, Gazâlî’leri Seyyid Râzi gibi alimleri yetiştirememektedir;

*Medresen var mı senin? Bence o çoktan yürüdü,
Haydi göster bakayım şimdi de İbn-ür-Rüşd’ün,
İbn-i Sina neye yok? Nerde Gazali görelim?
Hani Seyyid gibi, Razi gibi üç beş âlim?*³⁵⁷

Bu gün medreseden yetişip de âlim sayılanlar, eski büyük âlimlerin eserlerinin on şerhine bakıp da ancak kuru bir mânâ çıkarabilmektedirler. Oysa İslâm gibi, her zaman yeni, her zaman taze ve ilme rehberlik edecek kadar ileri bir dinin ihtiyaçlarını yediyüz yıllık eserlere bakarak karşılamak mümkün mü?

*En büyük fâzılınız: bunların asarından,
Belki on şerhe bakıp, bir kuru mânâ çıkaran.
Yediyüz yıllık eserlerle bu dinin hâlâ*

³⁵⁴ Mehmed Âkif ERSOY, *Mev’ize*, S 12, C. IX, s. 231.

³⁵⁵ M. Emin ERİŞİRGİL, *Mehmed Âkif, İslamcı Bir Şairin Romanı*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1986, s. 55

³⁵⁶ *a. e.*, s. 56

³⁵⁷ M. Â. ERSOY, *a.g.e.*, s. 417-418.

*İhtiyacâtını kaabil mi telafi? Asla...*³⁵⁸

Mesele: İlhamı doğrudan doğruya Kur'an'dan alarak, İslâm'ı asrın idrakine söyletmektir. Bu büyük dâva, fakat lâf ile olmaz, ilim ister. Bu gün koca ilmiyyeyi araşan, zevk-i fikhîsi bütün, fikri açık, ruhu nezih üç tane fakih bulamazsın, der:

*Doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhamı,
Asrın idrâkine söyletmeliyiz İslâmı,
Kuru dâva ile olmaz bu, fakat ilm ister,
Ben bu kudrette adam görmüyorum, sen göster,
Koca ilmiyyeyi aktar da, bul üç tane fakih;
Zevk-i fikhîsi bütün, fikri açık, ruhu nezih,
Sayısız hâdise var ortada, tatbik edecek,
Hani bir tane "usul" âlimi, yahu, bir tek?*³⁵⁹

Âkif, yalnız medreseleri değil mektepleri de tenkit eder. Millet milyonlar harcayarak birçok yüksekokul kurmuştur; Tıbbiyye, Mülkiyye, Bahriyye, Baytar, Ziraat, Mühendishane... Fakat bu okulları bitirenlerin memleket ihtiyaçlarına cevap veremedikleri görülmektedir. Âkif haklı olarak harcanan milyonlara rağmen "Bunlar ne yetiştirdi ki" diye sorar. Denizle ilgili bir işimiz olduğunda doğru İngiliz'e koşarız. Bir yıkık köprü için Belçika'dan eleman isteriz. Kendi bütçemizin hesabını çıkaracak maliyecimiz bile yoktur:

*Bir alay mekteb-i âli denilen yerler var;
Sorunuz bunlara millet ne verir? Milyonlar.
Şu ne? Mülkiyye, Bu? Tıbbiyye. Bu? Bahriyye. O ne?
O mu? Baytar. Bu? Zira'at. Şu? Mühendishane.
Çok güzel hiçbiri hakkında sözüm yok, yalnız
Ne yetiştirdi ki şunlar acaba? Anlatınız.
İşimiz düştü mü tersaneye yahut denize,
Mutlaka âdetimizdir koşarız İngiliz'e.
Bir yıkık köprü için Belçika'dan kalfa gelir,
Hekimin hazıkı bilmem nereden celbedilir?
Meselâ bütçe hesâbâtını yoktur çıkaran*³⁶⁰

³⁵⁸ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 418

³⁵⁹ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 48

³⁶⁰ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 52

Gerek Medrese'den gerekse "Mekteb-i Âli"lerden işe yarar adam çıkmayısı Âkif'i daha çok düşündürür, ayrıntılara girmesine sebep olur. Ona göre bu durumun birkaç sebebi vardır.

Bunlardan en önemlisi ilimlerin değersizliği ve geriliğidir. Asrın ilimleri İslâm âleminde tam olarak bilinmemekte, öğretilenler ise ne bu dünya için geçerlidir ne de ukbâ için...

Sayırsız medrese var gerçi Buhara'da bugün...

Okunandan ne haber? On para etmez fenler,

*Ne bu dünyada soran var, ne de ukbâda geçer.*³⁶¹

Bunca "Mekteb-i Âli"lere rağmen asrımızda geçen fenlere, bilgilere vâkif olan bir tek adam yetiştirememişizdir:

Asr-ı hazırda geçen fenlere sahip denecek,

*Bir adam var mı yetişmiş, içinizden, bir tek?*³⁶²

İlmin kıymeti, onun ameli kıymetine bağlıdır. Eğer ilim sadece nazariyyatta kalıyorsa ameli hiçbir faydası yok ise ona harcanan ömre yazıktır. Halen mütefennin tanınan üç beş kişi de taklidden başka bir şey yapmıyorlar:

Nazariyata boğularak taklid ile yetinen, mesâisini bir gayeye vardıramayan, paye-i tahkike yükselemeyen kişiler mütefennin değil, ancak yarım fen adamları olabilirler:

Mütefennin tanınan üç kişinin kıymeti de

Münhasır anlamadan, dinlemeden taklide.

Kim mesâisini bir gayeye vardi, hani?

Gösterin pâye-i tahkike teali edeni?

Nazariyyâta boğulmakla geçen önce yazık;

*Amelî' kıymetidir, kıymeti ilmin artık...*³⁶³

Muasır ilimleri elde edebilmek için önce onu samimiyetle istemek, sonra mütemadiyen çalışmak ve ilim uğrunda sıkıntılara katlanmak gerekir. Bunlar olmadan ilim elde edilemez:

Hulâsa, hepsi çalışmak, yorulmak isteyecek.

Fakat çalışmak için önce şart olan: istek.

O yoksa hangi vesileyle biz ilerleyelim?

*Sıkıntısız mütefennin, üzüntüsüz alim... ?*³⁶⁴

³⁶¹ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 169

³⁶² M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 183

³⁶³ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 184

İlimde ilerlemenin diğer bir gereği de, ihtisasa ve vazife taksimine önem vermektir. Herkes her işe karışırsa kurtuluş mümkün değildir. Ortaya biri çıkıyor: sabah felsefeci, ikindiüstü fakih, akşam edip, yarın tarihçi, öbür gün siyasetçi, bir başka gün müçtehid... koltuğunda on karpuz taşır gibi bütün ilimlerde kendini "âlim" sayan ilim adamlarına sahip bir milletin "selâmet-i millîye"sinin, mümkün olmadığını bildiren Âkif şöyle der:

*Sokarsa burnunu herkes düşünmeden her işe,
Kalır selâmet-i milliyyemiz öbür gelişe,
Neden vezâif-i taksime hiç yanaşmıyoruz?
Öbür gelişte de mümkün değil selâmetimiz...*³⁶⁵

Bir ilmin, bir işin ileri gelenleri kimlerse ortaya çıkmalıdır. Ne var, ne yok bilinmelidir. Yoksa "Bukalemun fitratında züppelerin" elinde perişan olmak kaçınılana

*İşin recülleri kimlerse, çıksın orta yere;
Ne var, ne yok... Bilelim hiç değilse bir kerre
Sabahleyin mütefelsif, ikindiüstü fakih;
Sular karardı mı pek yosma bir edib-i nezih...
Hulâsa bukelemon fitratında züppelerin. Elinde maskara olduk...*³⁶⁶

Âkif eğitimin taklitçi, ezberci, tekrarçı yarım bilgili insanlar yetiştirmesinin yanısıra; terbiye ettiği fertlerin ahlâk ve seciyesini de bozduğunu söyler. Birkaç yıl okuyarak bir iki söz öğrenenler, bu yarım bilgilerini hemen kötüye kullanarak "Bu dîni nasıl yıkmalı" diye düşünürler:

*Sivrilen züppelerin hepsi beş on söz beller,
Düşünür "Dîni nasıl yıkmalı" bunlarla diye.*³⁶⁷

Edipler ise iyice bayağılaşmışlardır. Bunların bu haliyle halkı irşâ-detmeleri mümkün değildir. Kimi Batı'nın fuhşuna kendini kaptırmış, kimi de köhne alır, hurda satar:

*Udebânız hele gayretle bayağı mahlukât...
Halkı irşad edecek öyle mi bunlar? Heyhat...
Kimi yalnız Garb'ın fuhşuna hasbî simsar;
Kimi" İran malı" der köhne alır, hurda satar.*³⁶⁸

³⁶⁴ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 276

³⁶⁵ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 278

³⁶⁶ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 287

³⁶⁷ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 184

Değerli teşhis ve tespitleriyle devrin eğitiminin ıslahında büyük emekleri bulunan Ziyâ Gökâlp de bu eğitimin ferdin ahlâk ve seciyesini bozduğu konusunda Âkîf'le aynı görüşü paylaşmaktadır. Nitekim terbiye ve tedrisin millileştirilmesi için 1333(1917) senesi içinde toplanan İttihad ve Terakki Kongresi'ne vermiş olduğu layihada şu dikkate değer mütalaalarda bulunmuştur:

Türkiye'yi diğer ülkelerden ayıran husus bir hal vardır. Başka milletlerde en seciyeli ve haklı kimseler tahsilde en Ziyâde ileri gitmiş fertler arasından çıktığı halde, bizde, ekseriyetle bunun aksi vaki oluyor. Türkiye'de vatani için en muzır adamlar medrese yahut mektepten nasip alanlardır. İlmi Meşrûyetten beri gördüğümüz birçok vak'alar bu paradoksal hakikati teyid etmektedir. Bu vakalardan çıkan netice şudur:

“Türkiye'de medrese ve mektep terbiye ettiği fertlerin ahlak ve seciyesini bozuyor”³⁶⁹

Ziyâ Gökâlp'a göre bunun bir tek sebebi vardır “Bu sebep, diğer milletlerin eğitimi milli bir mahiyette olduğu halde bizim eğitimimizin kozmopolit bir halde bulunmasıdır”³⁷⁰ Hâlbuki eğitimin amacı şüphesiz ferdin ahlak ve seciyesini bozmak değil “Eğitimin amacı milli fertler yetiştirmektir. Milli fertler yetiştirmek ise, doğrudan doğruya millet yapmak demektir. Mademki şahsiyetin kaynağı kültürdür, o halde bir fert ne kadar millileşirse o kadar çok şahsiyet kazanmış olur.”³⁷¹

Meclis-i Mebusan'da Eğitim Nezareti Bütçesi görüşülürken (1917) Basra Mebusu Hilmi Bey de “Millî fertler'in yetiştirilemediğinden şikâyet eder. Ona göre Tanzimatçıların yaptığı inkılâp Garb taklidi ve yukarıdan aşağıyadır. Bundan dolayı terbiye hataları bulunduğu, bu hataların sonucunda üç ayrı insan tipi yetiştirdiğini belirtir. Bunlardan birincisi Batı tefekkürüne mağlub olarak kültürüne dinine düşman olmuş, yabancılaşmış Batı muaasıplarıdır. İkincisi İslâm'la garb medeniyetinin bağda yamayacağını söyleyen cahil medrese mutaasıplarıdır.

Üçüncü grubu: Hakikî mektep ve medrese görmüş münevver tabaka teşkil ediyor ki onlar diyanet-i İslâmiyet'in hiç bir vakitte mani-i terakki olmayıp, belki âmir-i terakki" bulunduğu ve medeniyetle ulûm ve funûn ne kadar terakki ederse, hakayik-i

³⁶⁸ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 184

³⁶⁹ O. ERGİN, a.g.e., s. 1350.

³⁷⁰ O. ERGİN, a.g.e., s. 1352

³⁷¹ Orhan TÜRKDOĞAN, *Ziyâ Gökâlp Sosyolojisinde Bazı Kavramların Değerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 224.

İslâmiye de o nisbette hikmet-i celile-i İslâmiye'nin anlaşılacağına kanaat eden zevattır.

372

Bütün bu açıklamalardan anlaşıldığı gibi, Eğitim, devletin bütün ileri gelenleri, düşünürleri, âlim ve şairlerinin önemi üzerinde görüş birliğine vardıkları ve bir an önce çözümünü istedikleri devrin en hayati sosyal meselesidir. Mehmed Âkif'in: "Bizi kurtaracak yegâne çâre, geçende söylemiştim, eğitimidir. Eğitim-i sahîhadır, eğitim-i hakikiyedir."³⁷³ sözleri o devir Türk aydınının ortak sesi gibidir. Meselede görüş birliğine varan yetkililer, aydınlar çözümünde farklı şeyler söylerler, değişik teklifler getirirler. Bir şeyler yapmanın zamanı gelmiş ve geçmektedir. Fakat nereden başlamak gerekir? İşte tartışılan nokta budur...

İkinci Meşrutiyet devrinde, eğitime yaptığı büyük hizmetleriyle bilinen Eğitim Nazırı Emrullah Efendiye göre Eğitim Tuba ağacına benzer. Eğitim tarihine "Tuba Ağacı Nazariyesi" diye geçen bu görüşe göre, işe, tedrisat-ı âliyeden başlamak gerekir. Eğitimci yazar ve Darulmuallimin müdürü Sati Bey ise aksi görüştedir. Ona göre ise "Tahsil-i âli tahsili tâliye, Talî de tahsil-i ibtidâiye istinad eder. Hiçbir derece-i tahsil altın dakine istinat etmeden yükselsemez"³⁷⁴

Bu sebeple de işe ilköğretimden başlamak gerekir.

Mehmed Âkife göre de işe ilköğretimden başlamak gereklidir.

Demek ki atmalıyız ilme doğru ilk adımı,

*Mahalle mektebidir işte en birinci adım.*³⁷⁵

Bazımıza gelen her şey cehalettedir. Bu derde mektepsiz çare bulunmaz. "Bütün içtimaiyyun arıyorlar, tarıyorlar, bizim inhitatımız, inkirazımızı hep irfansızlığımızda, ilimsizliğimizde buluyorlar"³⁷⁶

Derdin başı cehâletse, çaresi de mekteptir:

Felâketin başı, hiç şüphe yok, cehaletimiz,

*Bu derde çare bulunmaz, ne olsa, mektepsiz*³⁷⁷

Aslında bugünkü duruma bakıp da ümitsizliğe düşmemek gerekir. Çünkü bizim başımıza gelenler, vaktiyle "bir büyük millet"in daha başına gelmişti. Muharebeyi kaybederek esaret altına düşmüşlerdi. Akıl sahiplerinden meydana gelen bir heyet uzun

³⁷² O. ERGİN, **a.g.e.**, s. 1362

³⁷³ Mehmet Âkif, **Mev'ize**, C. IX, S.232, s. 393

³⁷⁴ O. ERGİN, **a.g.e.**, s. 1276

³⁷⁵ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 281.

³⁷⁶ M. Â. ERSOY, **Sebilürreşad**, CIX, S. 231, s. 395.

³⁷⁷ **a. g. m.**, s. 281.

uzun düşündü: Ne yapalım da milletimizi yükseltelim, kurtaralım diye... Herkes fikrini bir bir söyler. Kimi siyasetle kurtaralım, kimi ordumuzu güçlendirelim der. Bazıları şiddetle donanmaya ihtiyacımız var derken kimi ilim, kimi sanat öğrenmeyi teklif eder. Her kafadan ayrı bir ses çıkarken onları dinlemekte olan ihtiyar söz alır:

*“Mahalle mektebi lâzım” demiş nihayette,
Zavallının sözü pek anlaşılmamış ilkin;
“Bunak” diyen bile olmuş düşünmeden, lâkin
Herif bu söz ne demektir, güzelce şerh etmiş,
Sonunda: “kuvvetimiz şüphesiz, ilerlemeli,
Fakat düşünmeli her şeyde önceden temeli.”³⁷⁸*

O ihtiyar adam der ki “Efradı arasında ilköğretim yaygınlaşmamış bir milletin ne ordusu, ne donanması, ne ticareti, ne de serveti olur.”

*“Taammüm etmesi lâzım maârifin mutlak:
Okuryazarsa ahalî, ne var yapılmayacak”³⁷⁹.*

Gerçekten de bu haklı görüş kabul görmüş, neticede ortaya güçlü Almanya çıkmış ve Fransız ordusunu Sedan’da teslim almıştır.

Âkif ilköğretimin önemini bu örnekle anlattıktan sonra, Fatih Kürsüsü’ndeki vaizin diliyle:

Mahalle mektebi lazım, düşünmeyin artık³⁸⁰

sözüyle görüşünü bildirir. Ona göre mahalle mektebi olsaydı bu cehalet olmayacaktı ve bu cehalet olmayınca da başımıza bunca felâket gelmeyecekti. Zamanın ilim zamanı olmasına rağmen hâlâ Müslüman unsurların elinde kitap yoktur, çünkü okuma-yazma bilmezler:

*Ne Kürd elifbeyi sökmüş, ne Türk okur, ne Arap,
Ne Çerke’in, ne Laz’ın var bakın elinde kitap.”³⁸¹*

Unutulmaması, ihmâl edilmemesi gereken önemli bir husus da şudur: Mahalle mektebi açmakla iş bitmez. Çünkü diğer önemli bir unsur da öğretmendir. Muallim ordusu derken ortaya çekirge orduları çıkarsa zarar çok büyük olur.

³⁷⁸ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 280

³⁷⁹ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 280

³⁸⁰ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 281

³⁸¹ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 281

Muallim ordusu derken, çekirge orduları

*Çıkarsa ortaya artık hesabedin zararı*³⁸²

diyen Âkif bir muallimde bulunması gerekli meziyetleri sıralar: Ona göre muallim her şeyden önce imanlı olmalıdır. Sonra edebli, liyakatli ve vicdanlı olmalıdır. Bu dört fazilet olmadan bir kişi muallim olamaz. Çünkü muallimlik büyük vazifedir:

“Mualimim” diyen olmak gerekir imanlı,

Edebli, sonra liyakatli, sonra vicdanlı.

*Bu dördü olmadan olmaz: Vazife çünkü büyük.*³⁸³

Bu vasıfları taşımayan bir öğretmenin halk tarafından nasıl kovulduğunu şair, bir hikâye ile Âsım'da dile getirir: Olay, Konya'ya bağlı bir nahiyede geçmektedir. Hocazâde, Konya'dayken çevreyi gezmek ister. Bir nahiyede, halkın öğretmeni kovduğunu öğrenir. Camide va'zederken sözü öğretmen kovmaya getirerek, köylüyü ayıplar. Fakat gece ev sahibinden öğrendiğine göre okulu yaptıran köylüdür. Hükûmetten öğretmen isterler. Hükûmet de kovdukları adamı gönderir:

Bize lâzım iki şey var: Biri mektep biri yol.

Neye Türk'ün canı yangın neye millet geridir;

Anladık biz bunu, az çok senelerden beridir.

...

Para bizden, hoca sizden deyiverdik... O zaman

*Çıkagelmez mi bu soysuz, aman Allahıra aman...*³⁸⁴

diyen ev sahibi köylü adına konuşmakta, vaazdeki ayıplamaları kabul etmemektedir:

Sen oğul, ezbere çaldın bize akşam, karayı...

*Görmeliydin o muallim denilen maskarayı.*³⁸⁵

Çünkü, öğretmen davranışlarıyla halktan ayrılmıştır:

*Geberir cami'e girmez, ne oruç var, ne namaz,*³⁸⁶

Temizlikten uzaktır, her haliyle pistir:

Gusül abdestini Allah bilir amma tanımaz.

Yelde izler bırakır gezdi mi bir çiğ kokusu;

*Ebenin teknesi ömründe pisin gördüğü su.*³⁸⁷

³⁸² M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 281

³⁸³ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 281

³⁸⁴ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 396

³⁸⁵ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 396

³⁸⁶ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 396

³⁸⁷ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 396

En basittinden ellerini bile yıkamayan, tırnaklarını kesmeyen bu “öğretmen” ayıplanmaktan, azarlanmaktan da anlamamaktadır. Tertemiz yerlere kirli ayakkabılarıyla girmekten, sağı solu çamurlandırmaktan da çekinmemektedir. Köylü onun pisliğinden artık bıkmıştır:

Yağlı yer, çeşmeye gitmez; su döker el yıkamaz;

Hele tırnakları bir kazma gibi, insan bakamaz,

Ne ayıptır desen anlar, ne tükürsen utanır.

Tertemiz yerlere kipkirli potinlerle dalar,

*Kaldırımdan daha berbad olur artık odalar.*³⁸⁸

Köylüyü tiksindiren kötü alışkanlıklarının yanısıra bu “öğretmen” çok da kötü huyludur. Halkı küçümsediği için onlarla selâmlaşmak ihtiyacını duymamaktadır. Selâm vermediği gibi almaz da...

Huyu dersen bir adamcıl ki sokulmaz adama...

Bari bir parça alışsaydı ya, son son, adama,

Yola gelmez şehrin soysuzu, yoktur kolayı.

Yanılıp hoş-beş eden oldu mu tanımaz da ayı.

...

Bir selâm ver be herif, ağzın aşınmaz ya... Hayır,

*Ne bilir vermeyi hayvan, ne'de sen versen alır.*³⁸⁹

Halk, bütün kış titreyerek, odunsuz yatarak, evlâtlarını cahil bırakmamak için bin bir fedakârlıkla yaptığı bu okulu kapatmak pahasına, ayık gezdiği vâki olmayan bu kötü huylu öğretmeni köyden kovar. Köylüyü temsilen konuşan ev sahibi:

İlmi yuttursa hayır yok bu musibetlerden...

*Bırakın oğlumu, cahilliğe razıyım ben,*³⁹⁰

demek zorunda kalmıştır. Demek ki Âkif'in bir öğretmende bulunmasını şart gördüğü; iman, edep, liyâkat ve vicdan o kişide yoksa bu öğretmen ilim vereceği yerde, ilimden nefret ettirerek cehaletin yaygınlaşmasına sebep olmaktadır. Âkif• in "vazife büyük" demesi bundandır.

Mehmet Âkif'e göre, eğitimin bir hatası da yetişmekte olan gençlere ümitsizlik aşılayarak onları ye'se düşürmektir. Âkif şöyle diyor: “Acaba biz Müslümanlar niçin bu hale düştük?” Bunun illetini ben şöyle görüyorum:

³⁸⁸ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 397

³⁸⁹ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 397

³⁹⁰ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 397

Doğduğumuz günden itibaren babalarımıza, analarımıza, hocalarımıza, siyâsîlerimize, ediplerimize, şairlerimize, muharirlerimize bize istikbal için ümit verecek bir şey söylemediler. Ben çocukluğumdan beri:

“- Biz yaşamayız. Avrupalılar terakki eylemiş. Siz çok fena günler göreceksiniz, nakaratından başka bir şey işitmedim.”³⁹¹

Bu dünyada ümitsiz yaşamak imkânsızdır. Daha okuldayken ümitleri kırılanların ürkek olmaları normaldir. İstikbal, karanlık gösterilerek kazanılamaz:

*Zerk etmediler kalbime bir damla ümid,
Hoca dünyada yaşanmaz, yaşamaktan nevmid.
Daha mektepte çocuktuk bizi yıldırır hayat,
Oysa hiç korku nedir bilmeyecektik, heyhat.
Neslim ürkekmiş, evet, yoktu ki ürkütmeyeni;
"Yürü oğlum" diye teşci edecek yerde beni
Diktiler karşıma bir kapkara müstakbel ki,
Öyle korkunç olamaz hortlasa devler belki...³⁹²*

Körpe beyinlerde ümidin yok edilmesini Âkif şu veciz mısra ile verir: “Ye’si ezber bilirim, azmi yüzünden tanımam”³⁹³. Sebebini de bildirir: “Okutan böyle okutmuştu...”³⁹⁴

Eğer bugün o kötü gösterilen istikbal gelip çatmışsa, o kötü gösterilen günler gerçek olmuşsa vebal gençliğin değil, o yanlış eğitimi verenlerindir.

Yandık ecdadımızın nârına, hâlâ yanarım...³⁹⁵

İki-üç senedir gençliğin hissi ölmüş, fikri bozulmuş, azmi felç olmuştur. Dışarıdan tam gibi görünür, yaklaşıncı “yarım” olduğunu görürsün ki sebebi hep bu ümitsizlik aşısıdır:

Çünkü “*Biçarenin atisine imanı harab*”³⁹⁶ edilmiştir.

Gençliğe ümitsizlik verileceğine, bir ışık gösterilebilseydi istikbal daha iyi olabilirdi:

*Bir ışık gösteren olsaydı eğer tek bir ışık
Biz o zulmetleri bin parça edip çıkmıştık.³⁹⁷*

³⁹¹ Mehmed Âkif ERSOY, **Kuran-ı Kerim'den Âyetler**, Nakışlar Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 21.

³⁹² M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 408.

³⁹³ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 408

³⁹⁴ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 408

³⁹⁵ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 409

³⁹⁶ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 409

³⁹⁷ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 409

Eğer telkin-i ümid etselerdi, muhakkak ki bu din yeryüzüne daha çok yayılmış, Hakk'ın sesi dalâlin sesini çoktan boğmuştu: Ye'si tekfir eden imânıma olsun ki yemin, Biz telkin-i ümid etmediler, yoksa bu din, Yine dünyaya yaymıştı yeşil gölgesini; Yine Hakkın sesi boğmuştu dalâlin sesini.³⁹⁸

Ümitsizlik batağına dalarak, azmini, yaşanır iradesini kaybeden insanlara bakıp:

“Müslümanlık bu değil, biz yolumuzdan saptık”³⁹⁹

diyen Âkif bir gerçeği ifâde etmektedir. Çünkü İslâmiyet’te Allah’ın yardımından ümid kesilmez. Kur’an-ı Kerim:

“Oğullarım, gidiniz, Yusuf’la kardeşini araştırınız. Sakın Allah’ın inayetinden ümidinizi kesmeyiniz. Zira şunu iyi biliniz ki kâfirlerden başkası Allah’ın inayetinden ümidini kesmez”⁴⁰⁰ demektedir. Bundan dolayı Âkif, geleceği karanlık görerek azmi bırakmanın en alçak ölüm olduğunu, dünyada imanı olan birinin, böyle alçak bir ölüme razı olmayacağını bildirir:

Âtiyi karanlık görerek azmi bırakmak...

Alçak bir ölüm varsa, eminim, budur ancak.

Dünyada inanmam, hani görsem de gözümle,

*İmânı olan kimse gebermez bu ölümle.*⁴⁰¹

Âkif, “Vatan tehlikeydeymiş, batıyormuş” gibi sözlerle milletin ümidini yıkanları "Baykuş" olarak niteler ve der ki:

Sahipsiz olan memleketin batması haktır,

*Sen sahip olursan bu vatan batmayacaktır.*⁴⁰²

Henüz vakit geçmiş değildir, millete ümit verilirse kurtarılabilir. Önemli olan azmindeki zincirleri kırmak, azme ve ümide sarılmaktır:

Şimdi kurtarmak için azmedelim kurtarıyoruz,

*Verelim gel de şunun kalbine bir canlı ümid.*⁴⁰³

Safahât’ın altıncı kitabı olan Âsım’da eğitimle ilgili görüşlerini daha da billurlaştıran Mehmed Âkif’e göre, bu memleket ancak eğitimle kurtulabilir. Yoksa

³⁹⁸ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 409

³⁹⁹ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 409

⁴⁰⁰ Kur’an-ı Kerim

⁴⁰¹ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 209

⁴⁰² M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 210

⁴⁰³ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 410

adam dövmekle, Bab-ı Âli basmakla, acele inkılablarla kurtuluş mümkün değildir. Bu görüşünü Âsım'da, Cemaleddin Afgânî ile Muhammed Abdu'nun konuşmalarıyla açıklar:

*“Mısır'ın en muhteşem üstadı Muhammed Abduh,
Konuşurken neye dairse Cemaleddin'le;
Der ki tilmizine Afgan'lı*

- Muhammed dinle,

İnkılâb istiyorum, başka değil, hem çabucak...⁴⁰⁴

Muhammed Abduh bu “çabucak İnkılâb”a karşı çıkarak “Sudan’a gidelim, Urban’da medrese açalım, yeni bir nesil yetiştirelim, âlem-i İslâma birçok Cemâleddin’er gönderelim” der, Cemâleddin :

“Fakat bu yirmi yıl ister ki kolay görmüyorum...

Yirmi günlük işe bak sen ...” deyince Abdu:

- “Kulunuz ma'zurum”⁴⁰⁵

cevabıyla bu fikri benimsemediğini bildirir.

Bu muhaverenin sonunda Âkif fikrini söyler:

İnkılab istiyorum ben de, fakat Abdu gibi...

Yoksa ellerde kör âlet efeler tertibi,

Bâbîâli'leri basmak, adam asmakla değil.⁴⁰⁶

Âkif, bütün kötülükleri, düzensizlikleri, ahlâksızlıkları, temiz yüreği, güçlü imanı ve sağlam bileği ile halledeceğini zanneden Âsım'a, bunun için:

Gezmeyin ortada oğlum, sokulun bir sapaya,

Varsa imkânı yarın avdet edin Avrupa'ya...⁴⁰⁷

diyerek onun gidip, savaş dolayısıyla yarıda kalmış olan tahsilini tamamlamasını söyler. Çünkü gençliğin vazifesi; Batı'nın ilmini, marifetini memlekete getirmektir. Kurtuluşun çaresi budur.

Bir memleketin ikbâli için iki şeye ihtiyaç bulunduğunu belirten Âkif bunları şöyle sıralar:

Ma'rifet ve fazîlet...

Çünkü milletin ikbâli için, evlâdım,

⁴⁰⁴ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 441

⁴⁰⁵ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 441

⁴⁰⁶ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 441

⁴⁰⁷ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 441

*Ma'rifet, bir de fazilet... iki kudret lâzım.*⁴⁰⁸

İlim, bilgi, teknik, ustalık ve hüner demek olan ma'rifet halkı mutlu edecek bütün imkânları sağlar. Yüksek hasletler, iyi huy ve güzel ahlâk demek olan fazilet ise, marifetle elde edilen güzel imkânların, memleketin hayırlı yollarda yükselmesine kullandırmaya vesile olur:

*Eğitimet ilkin ahâliye saadet verecek,
Bütün esbabı taşır; sonra fazilet gelerek,
O birikmiş duran esbabı alır, memleketin
Hayr-ı ilâsına tahsis ile sarf etmek için.*⁴⁰⁹

Eğer bir ümmette marifet kudreti yoksa, o ümmet yalnız faziletle yükselmez. Asabına, ibtidâiliğe mahsus olan âvâre bir sükûn çöker. Böylece kendisi de durumundan hoşnud bir hüviyete girer. Şu andaki şeref kırıcı hüsrânımız da aslında bu yüzdendir. Çünkü biz has^mı^mızın sahip olduğu fen şevketinden yani ma'rifetten mahrumuz:

*Ma'rifet kudreti olmazsa bir ümmette eğer,
Tek fazilette teali edemez, za'fa düşer,
İptidâiliğe mahsûs olan, âvâre sükûn,
Çöker asabına. Artık o da bundan memnun.*⁴¹⁰

Bir millet, eğer ma'rifete sahip olmuş da faziletten yoksun ise, bu bütün insanlık için sonsuz bir felâket demektir. Sadece maddeye dayanan terakki, insanlığı mahveder. Bu öyle bir musibettir ki vebaya rahmet okutur.

*Ma'rifet farz edelim var da, fazilet mefkud...
Bir felaket ki cemaatler için, nâ-mahdûd.
Beşerin ruhuna tesmîm edecek karha budur;
Ne musibettir o, taunlara rahmet okutur.*⁴¹¹

Bizim atalarımız, büyük faziletlerle kendini donatmış, fazilet timsali kişilerden meydana geliyordu. Ne yazık ki bu fazilet, son üç asrın devamlı ilerleyen ilmiyle birleşip onunla gitmedi. İlmin gerisinde kaldığı için-, de asabına çöken ibtidâi sükûn ile günden güne cehalet denen batağa battı.

⁴⁰⁸ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 442

⁴⁰⁹ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 442

⁴¹⁰ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 442

⁴¹¹ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 442

Nihayet, bu ilimsizliği ile ilmen ilerlemiş olan, kudret-i marifeti elinde bulunduran Batı'nın emriyle yatıp kalkmaya mecbur oldu; bu haliyle Doğu bugün hem ma'rifetten hem de faziletten yoksundur:

*Bizler, edvâr-ı faziletleri cidden parlak,
Bir büyük milletin evlâdınız, oğlum, ancak:
O fazilet son üç asrın yürüyen ilmiyle,
Birleşip gitmedi; battıkça da ümmet cehle,
Bünyevî kudreti günden güne mefluç olarak
Bir düşüş düştü ki: davransa da sarsak sarsak,
Garbın emriyle yatıp kalkmaya artık mahkûm
Çünkü hâkim yaşatan şevket-i fenden mahrum*

...

*Ma'rifetten de Cüda Şark Faziletten de*⁴¹²

Fakat bu durumdan fazla endişeye kapılmamak gerekir. Çünkü milletimizin ruhunun derinliklerinde, kökleri çok uzak geçmişlere uzanan faziletler mevcuttur. Bir ağaca benzeyen milletin fazilet denen kökleri hiç kurumayan bir mübarek su ile beslenir ki bu "Din-i mübin"dir. Mademki ağacın kökleri derindedir, sağlamdır, müteselli olmak gerek; çünkü

*O, bakarsın, yine üstündeki edvarı yarar,
Yükselir fışkırıp âfâk-ı perişanımıza;
Yine bin vaha serer kavrulan imanımıza.*⁴¹³

Yeniden faziletlerle donanmanın bizim için fazla zor olmayacağını belirten M. Âkif, güç olanın ilmî yani marifeti elde etmek olduğunu söyler ki eğitimin asıl vazifesi de budur. Çünkü

*“Yazık hâlâ biz,
Dünkü ilmin bile bigânesiyiz, cahiliyiz.”*⁴¹⁴

Hâlbuki Batı bugün, atom kudretiyle uğraşüyor. Bugün binlerce kafa, binlerce emek vererek bu güce ulaşma çabasındadır. Ona ulaştılar mı artık yeryüzü değişecektir. Çünkü bir damla kömürden sonsuz enerji elde edeceklerdir.

*“Yarının ilmi nedir, hâlbuki? Gayet müthiş:
“Maddenin kudret-i zerriyesi” uğraştığı iş.*

⁴¹² M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 442

⁴¹³ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 443

⁴¹⁴ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 443

*Onu bir buldu mu artık bu zemin: başka zemin,
Çünkü bir damla kömürden edecektir temin,
Öyle milyonla değil, na-mûtenâhî kudret...”⁴¹⁵*

İşte bu gücü elde edebilmek için de Batı’ya gitmek çalışıp öğrenmek gerekir. Âsım’a Almanya’ya gitmesini söyler:

“Nerdesin hey gidi Berlin” diyerek yollanınız,⁴¹⁶

Orada, Garb’ın ilmini öğreniniz, çalışıp, didinin giden üç yüz senelik ilmi tez elden edinin ve fen diyarından sızan o nâmütenahî pınarı hem için, hem de yurda getirin der:

*Aynı menbâları ihya için artık burada
Kafanız işlesin oğlum, kanal olsun arada.⁴¹⁷*

Eğitim konusunda Âkif’in önemli bir görüşü de şudur: Ta’lim ve terbiye için, halkı cehaletten kurtarmak için, daha doğrusu bekamızı sağlayacak nesli yetiştirmek ve kurtarmak için hiçbir masraftan çekinmemeliyiz. Her türlü emeği sarfetmeliyiz. Çünkü eğitim uzun vadeli bir yatırımdır. Yapacağımız masrafların bir kısmı ve belki çoğu boşa gidebilir diye vazgeçmemeliyiz. Çünkü az kişi de faydalansa yeterlidir:

*Şu var ki savrulan efkârı toplayıp okuyan,
Velev pek az kişi olsun zuhur eder mutlak,
Bizim de gayemiz ancak o nesli kurtarmak.⁴¹⁸*

Âkif, bu düşüncelerini, Âsım’da, Hüseyin Kazır Bey’in dilinden nakleder. Ona göre tabiattaki bitkiler nesillerini devam ettirmek için, tabiatın sinesine her bahar milyonlarca tohum serper. Çünkü bilir ki bu tohumların bir çoğu mahvolacaktır. Geriye çok azı da kalsa onlar nesli devam ettireceklerdir. Milyarlarca tohum atıyor diye tabiata müsrif diyemeyiz. İşte tabiat bu hareketiyle bize örnek oluyor:

*Diyor ki gayeniz uğruna bezledin emeği
Düşünmeyin hele hiçbir zaman esirgemeyi...⁴¹⁹*

İşte bunun için faydalı eserler biner biner bastırılarak halka dağıtılmalıdır. Okuyan az da olsa fayda büyüktür.

Netice olarak Mehmed Âkif, memleketin, ezberci, tekrarcı ve taklitçi olmayan, ferdin ahlâk ve seciyesini bozmayan, ona ümitsizlik ve ye’s aşılamayan, asrın ilimlerini

⁴¹⁵ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 444

⁴¹⁶ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 444

⁴¹⁷ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 443

⁴¹⁸ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 413

⁴¹⁹ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 412

öğrenirken kendi millî ve manevî kıymetlerine de hürmet etmeyi bilen, kafasını bilgiyle, kalbini imânla donatmış, sağlam fikirli, sağlam vücutlu insanlar yetiştirebilecek bir eğitime; imanlı, edepli, liyâkatli, vicdanlı, menfaatperest olmayan ve haksızlıklar karşısında susmayan muallimlere ihtiyaç olduğu görüşündedir.

3. 4. 1. 6. Medeniyet ve Çağdaşlaşma

Şair olduğu kadar da gerçek bir dindar, maneviyatçı, geleneğe bağlı, ileri görüşlü ve kültürlü bir fikir adamı olan Mehmed Âkif'in, üzerinde çok durduğu, düşündüğü konulardan biri de medeniyet, çağdaşlaşma ve yenileşme meselesidir.

“O dönem, İslâm ve Doğu dünyası için inhitatın, çöküşün en karanlık noktasıdır. Avrupa veya Batı için de o dönem üstünlüğün, kudretin, sömürgeciliğin bir nevi en yüksek noktasıdır. Bu tablo o kadar nettir ki Doğu milletlerinin pek çok aydını artık Batı'yı taklit etmekten başka bir yol kalmadığına inanmaktadır.”⁴²⁰

Âkif'in bu beseleye bakışı, teşhis ve teşhiri diğerlerinden farklıdır. Mehmed Âkif'e göre “Avrupalıların ilimleri, irfanları, medeniyetteki, sanayideki telakileri inkar olunur şey değildir”.⁴²¹ Batı'nın ilim, teknik ve metodunun alınmasının zarureti üzerinde durur. Çünkü artık bunlar olmadan yaşamak mümkün değildir. Zaten umm ve tekniğin milliyeti de yoktur:

*Alınız ilmini Garb'ın alınız san'atini;
Veriniz hem de mesainize son sür'atini;
Çünkü kaabil değil artık yaşamak bunlarsız;
Çünkü milliyeti yok san'atin, ilmin; yalnız.*⁴²²

Âkif, Şark'ın zaafıların, çöküş sebeplerini çok iyi bilmektedir. Şark'ın bu zaafılardan arınması, kendini felaketlere sürükleyen hataları gidermesi ve çağdaş ilmi zihniyete sahip olması lâzımdır.⁴²³ Ona göre: "Batı dünyasından yalnız teknik alınmalı, sermayeci toplumun ahlâk ve âdetleri yurda sokulmamalıdır." ⁴²⁴Âkif, "Doğu'nun Batı'laşarak değil, doğu'nun kendini yenileyerek kurtulacağına inanır."⁴²⁵

⁴²⁰Taha AKYOL, “Doğu ve Batı karşısında Mehmed Âkif” **Türk Edebiyatı**, Mart,1984, S.125 s. 61.

⁴²¹ Mehmed Âkif ERSOY, “Nasrullah Kürsüsünde”, **Sebilürreşad**, C.XVIII, S. 464, s. 250.

⁴²² M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 187.

⁴²³ Taha AKYOL, “Doğu ve Batı Karşısında Mehmed Âkif”, **Türk Edebiyatı**, S. 125 Mart, 1984, s. 61.

⁴²⁴ Abdurrahman CERRAHOĞLU, **Bir İslâm Reformatörü Mehmed Âkif**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1964, s. 76.

⁴²⁵ T. AKYOL, **a.m.**, s. 62.

İlerlemek, dünya milletleri arasında şerefli yerimizi alabilmek için rehber "Millî Ruh" olmalıdır. Bizi ileri götürecek formülü başka uzak diyarlarda aramağa gerek yoktur. Çünkü başkalarını taklit her zaman faydalı olmaz. Yükselmek azminde olan bir millet, kendine lâzım olan formülü yine kendisi bulur:

*...Sırr-ı terakkinizi siz.
Başka yerlerde taharriye heveslenmeyiniz.
Onu kendinde bulur yükselecek bir millet;
Çünkü her noktada taklid ile sökmez hareket;⁴²⁶*

Batı'yı körükörüne taklid ederek bir yere varılamaz. Bu türlü yeniliklerden de bir hayır beklenemez;

*Ne yapsa Avrupa, bizlere aslolan hareket;
"O halde biz dahi yaptık" deyip hemen taklid.
Bu türlü bir yenilikten ne hayr edersin ümid?⁴²⁷*

Mehmed Âkif, milleti bir ağaca benzetir. O köküyle, dalıyla, çiçeğiyle bir bütündür. Eğer ağaç hastalanmışsa baltayla onu kökünden devirmeğe gerek yoktur. Baltayla devrilen bir ağacın tekrar yaşaması gelişmesi zordur. Hastalığı iyi teşhis edilmeli, bakarken bilhassa köküne iyi bakmalı, aşı gerekiyorsa yine kendinden bir aşı vurmalıdır. O zaman ağaç gelişir taze çiçeklerle bezenmiş bir geline benzer. Millet de böyledir. Yabancı unsurları kabul etmez. Onun sinesine balta vurup yerlere sermek, ölüme mahkûm etmektir. ;

İşte dert, işte deva, bende ne var, bir tebliğ..."⁴²⁸ diyen Âkif meseleyi ve çözümünü bir örnekle ortaya koyar.

İlerleme, medenileşme yolunda her milletin takib edeceği yol başkadır. Başka bir milletin izinde yürümek, onu taklid etmek çok kere helak edici olur. Aydınlar "Millî ruh"a uygun "Millî yol"u göstermeli, halk da bu ışığı takib ederek yükselmelidir.

*Ruhudur çünkü karanlıkta elinden yedecek
Yolcu şaşkın mı kı dursun, mütemadi gidecek.⁴²⁹*

Âkif, Batı'dan istifade konusunda örnek Japonları gösterir. Batı medeniyeti Japonya'ya sadece ilmiyle, tekniğiyle girmiştir. Maskaralıklar lüzumsuzluklar, kapıdan

⁴²⁶ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 187

⁴²⁷ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 245

⁴²⁸ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 180

⁴²⁹ M. Â. ERSOY, a.g.e., s.185

kovulmuştur. “Garb”ın eşyası eğer kıymeti haizse kabul edilmiş, moda şeklinde gelenler gümrükte çürümeye terkedilmiştir.

*Medeniyet girebilmiş yalnız fenniyle...
O da sahiplerinin lâhik olan izniyle,
Dikilip sahile binlerce basiret iman
Ne kadar maskaralık varsa kovmuş kapıdan
Garbın eşyası eğer kıymeti haizse yürür,
Moda şeklinde gelen seyyie gümrükte çürür.*⁴³⁰

Japonlar’dan sonra muasırlaşma konusunda Âkif’in beğendiği bir yol da Kind Gençlerinin takib ettiği yoldur. Hind Gençleri gidip İngiltere’de çağdaş bilgileri öğrenirler, müsbet ilim tahsil ederler ama Batı’nın yaşayışını kültürünü körükörüne taklit etmezler. Onların milliyet duyguları sağlamdır:

*Hele hayra kalır insan yetişen gençler de;
Bunların birçoğu tahsil eder İngiltere’de;
Sonra dindaşlarının ruhu olur, kalbi olur...*⁴³¹

Millî kültüründen uzaklaşmadan Batı ilmini alan gençlerden öyle âlimler yetişmiştir ki huzurunda Garb eğilir. Bunlar maymun gibi taklide özenmek bilmezler. Çok da azimlidirler, önlerine ölüm çıksa dönmezler. Batı’nın uzun tırnağını, içkisini, fuhşunu almadan da çağdaşlaşabileceğini isbat etmişlerdir;

*Garb’ın almışsa herif, ilmini almış yalnız,
Bakıyorsun: Eli sanatlı fakat tırnaksız;
Fuhşu yok, içkisi yok, himmeti yüksek, gözütok;
Şer’i masuma olan hürmeti bizlerden çok!*⁴³²

Görülüyor ki Âkif çağdaş bir müslüman gencin; Batı’nın ilmini öğrenmiş taklit yoluna sapmamış, milliyet duygularını kaybetmemiş, çalışkan, azimli tok gözlü ve dine hürmetli olmasını istiyor.

“İçtimaî, edebî her meselede Garb’ı taklit etmek fikrinde olan Türk münevveri, Âkife göre yanılmaktadır. Onlar daha da ileri giderek:

*Bir de din kaydını kaldırmalı, zira o belâ,
Bütün erbab-ı terakkimize engel hâlâ.*⁴³³

⁴³⁰ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 185

⁴³¹ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 172

⁴³² M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 182

⁴³³ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 167

diyerek, dine karşı çıkmaktadırlar. Bu tür bir düşünce medenileşme değil, kendi cemiyetine ve kültürüne yabancılaşma hâlidir. “Haydi gidin Fen getirin” diye Avrupa’ya gönderilenlerden bazıları kendi dinine ve kültürüne yabancı hatta düşman olarak dönmüşlerdir.

Bir selamet yolu varmış...

O da neymiş, mutlak, Dini kökten kazımak...

Sonra, evet Ruslaşmak O zaman iş bitecekmış...⁴³⁴

Mütefekkirlerimiz aslında İslâm’ı anlayamamışlardır. Onlar İslamiyet’in asrın ilimleriyle bağdaşamayacağı fikrindedirler. Hatta onlar Avrupa’yı tek mil kâfir sanıyorlar, bizi dindar görürlerse barbar diyeceklerinden çekiniyorlar:

Mütefekkirleriniz anlaşılan pek korkak

Yahut ahmak... ikisinden bilmem hangisidir?

Sanıyorlar ki bütün Avrupa tek mil kâfir.

Mütedeyyin görünürsek, diyecekler: barbar

“Libri pansör” geçinirsek, değişir belki nazar...⁴³⁵

Âkif, Avrupalılara Amerikalılara dinsiz demenin doru olmadığını, onların bizden daha dindar olduklarını, pazar günleri kiliselerin hıncahınç dolduğunu, hatta cumartesi gününden ihtiyaçlarını temin etmeyenlerin pazar günü aç kalacaklarını belirtir. Bunu karşılık bizim diyarda cuma namazı kılınırken sarhoş naraları, tavla şakırtıları duymanın olağan işlerden olduğunu söyler.⁴³⁶

Onun için “Libri pansör” geçinerek, kendi değerlerimize düşmanca tavırlar alarak "Batılı"nın bakış açısını değiştirenleyiz. Çünkü Batılılar Türk ve Müslüman’a hep kökleşmiş bir haçlı taassubunun penceresinden bakmışlardır. Âkif, bu konuda örnekler verir:

I.Dünya Harbi'nde, Filistin cephesinin bozulup Kudüs'ün İngilizlerin eline düşmesi mütefikimiz olmasına rağmen Alman milletini sevince gark etmiştir.⁴³⁷

“Doğar doğmaz beşikte, biraz büyüyünce eşikte kulakları dinî millî telkinlerle dolan” Batılıların nazarına Müslümanlık vahşetten, Müslümanlarsa vahşilerden başka bir şey değildir. Asırlar öncesinden yerleşmiş olan bu yanlış düşünceler onların hakkı ve

⁴³⁴ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 186

⁴³⁵ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 186

⁴³⁶ Mehmed Âkif ERSOY, “Nusrullah Kürsüsünde”, **Sebilürreşad**, C:XVIII, S.464, s. 250,

⁴³⁷ M. Â. ERSOY, **a.m.**, s. 251

hakikati görmelerine engeldir. Bunlardan dolayı Âkif, koyu taassubun Batı da olduğunu söyler.⁴³⁸

Âkif e göre "Avrupalıların, ilimleri, irfanları, medeniyetteki, sanayideki terakkileri inkâr olunur şey değildir. Ancak insaniyetlerini, insanlara karşı olan muamelelerini kendilerinin maddiyattaki bu terakkileriyle ölçmek katiyen doğru değildir. Heriflerin ilimlerini, fenlerini almalı. Fakat kendilerine asla inanmamalı, asla kapılmamalıdır."⁴³⁹

Âkif, Batı'yı değerlendirirken oldukça gerçekçidir. Onun ilim ve teknikte ileri olduğunu kabul ederken, bir başka yönüne, sömürücülüğüne de dikkat çekmektedir."Onun için Batı, kendimize yanı Şark dünyasına davranışıyla değerlendirilmelidir."⁴⁴⁰

Âkif sömürgecilği teşhis ve teşrih eden bir çağ adamıdır. Zira Âkif'in yaşadığı çağ, sömürgecilik çağıdır. Onun Batı'ya bakışı, Batı'nın sömürgeci özelliğini görmek»göstermek, onun darbeleri karşısında birlik ve mücadele fikrini telkin etmektir.⁴⁴¹

İstiklâl Marşı'nda yer alan:

"Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar"

hükmü, sömürgecilik gerçeğini görerek bu yönüyle çağdaşlarından ayrılan, ona karşı mücadeleyi millî ve cihanşümül plânda başlatan Âkif'in, medeniyete değil, medeniyet adına sergilenen Batı vahşiliğine karşı olan şiddetli tepkisidir. Çanakkale'de hayâsızca saldıran, yırtıcı, duygusuz sırtlan kümelerinin temsil ettiği değerler medeniyet diye adlandırılmaz. Bu vahşiliğe düşmanlık, medeniyete düşmanlık şeklinde yorumlanamaz.

Ne hayasızca tahaşşud ki ufuklar kapalı

Nerde - gösterdiği vahşetle bu bir Avrupalı

Dedirir - yırtıcı, his yoksulu, sırtlan kümesi

*Varsa gelmiş, açılıp mahpesi, yahut kafesi*⁴⁴²

Âkif medeniyetin vahşi tezahürüne medeniyet adına dipçiklerle kafa ezmeye, göz çıkarmaya, vatanına savunmaktan başka suçu olmayan insanlara zulmetmeye karşıdır:

Azıcık kurcala toprakları, seyret ne çıkar

Dipçik altında ezilmiş, paralanmış kafalar;

⁴³⁸ M. Â. ERSOY, **a.g.m.**, s. 251

⁴³⁹ M. Â. ERSOY, **a.g.m.**, s. 251

⁴⁴⁰ T. AKYOL, **a.g.m.**, s. 63.

⁴⁴¹ T. AKYOL, **a.g.m.**, s. 63.

⁴⁴² M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 425,

*Bereden reng-i hüviyetleri uçmuş yüzler;
Kim bilir hangi şenâetle oyulmuş gözler;
"Medeniyet " denilen vahşete lanetler eder.⁴⁴³*

Türk ve Müslüman'a tarih boyunca düşmanlık göstermiş olan Batılı bize hiç bir zaman dost olmamıştır. Âkîfe göre "onların bizden istedikleri ne filân vilâyet, ne de filân sancaktır. Doğrudan doğruya başımızdır, boynumuzdur, hayatımızdır, varlığımızdır, devletimizdir, dinimizdir, imanımızdır."⁴⁴⁴

Türk'ün hayatına kasteden ehl-i salibin hayâsız yüzüne tükürmek gerekir.

Onların vicdanları maskeli sözleri güvenilirmezdir:

*Tükürük. Ehl-i sâlibin o hayasız yüzüne
Tükürün onların asla güvenilirmez sözüne;
"Medeniyet" denilen maskara mahluku görün
Tükürün maskeli vicdanına asrın tükürün...⁴⁴⁵*

Eserlerinde insanlığı, hümanizmi anlatan medenîlik gösterileri yapan Batılı aydının vicdanı, Anadolu'da işlenen cinayetlerin acısını duymamış, duymazlıktan gelmeyi tercih etmiştir. Ehl-i Salibin gözünde bu milletin tek ve affedilmez suçu Türk ve Müslüman oluşudur. Bundan dolayı ona yapılan her zulüm haklı görüldü, mukaddes bilindi, adına medeniyet denilerek alkışlandı:

*Hüdâyı tanımak rahmetiyle suçlu olan.
Şu hânumanı yıkık üç yüz elli milyon can,
Nedense, mevta olurken biner biner mahkûm
Çıkıp da etmedi bir ser, bu hükme karşı hücum
Nedense duymadı Garb'ın o hisli vicdanı,
Hurûşu sine-i asarı inleyen bu kanı;
Nedense arşa kadar yükselen enin-i beşer
Sizin semâlara akseyledikçe oldu heder;
Nedense vahdet-i İslâm'ı tarumar edeli,
Büyük tanındı, mukaddes bilindi zulmün eli.⁴⁴⁶*

Zulüm kim tarafından yapılırsa yapılsın, yeter ki Türk ve Müslüman'a yapılsın, hoş görülebilir zihniyeti, İslâm düşmanlığı Avrupa'da hakimdir.

⁴⁴³ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 190.

⁴⁴⁴ M. Â. ERSOY, **a.g.m.**, s. 464

⁴⁴⁵ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 199.

⁴⁴⁶ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s.342

Bu yüzden “Medenî Avrupa”, binlerce Müslüman Rusya’nın zulmü altında inlerken yine sesini çıkarmamış, ilgisiz kalmıştır:

*O zaman Rusya'da yaman bir tazyik
Zulmü sevdirmek için var mı başka tarik ?
Düşünen her kafanın mutlak ezilmektir sonu
Medenî Avrupa bilmem niye görmezdi bunu.⁴⁴⁷*

Görülüyor ki Âkif çağının bütün durumlarını bilen, meselelerle yakından ilgili, onlara doğru teşhis koyan bir mütefekkindir.0, Milletimizin her sahada en ileri seviyede olmasını, asırların verdiği uykudan silkinip kalkmasını, yirminci yüzyılın ilim, fen, sanat yüksekliğine erişmesini herkesten fazla isteyen bir şairdir.⁴⁴⁸

Kısaca Mehmed Âkif, Batı’nın ilim, teknik ve sanatta ileri olduğunu belirterek bunları tezelden almanın gereği üzerinde durur “Çünkü kaabil değil yaşamak bunlarsız ” diyerek meselenin önemini ortaya koyar. Bunun yanında Batı’nın kokmuş değerlerine şiddetle hücum eder ve de reddeder”. Bu bakımdan Ziyâ Gökâlp’in “Bizim için muasırlaşmak demek, Avrupalılar gibi zırhlılar, otomobiller, uçaklar yapıp kullanabilmek demektir, muasırlaşmak şekilce ve yaşayışça Avrupalılara benzemek değildir. Ne zaman bilgiler ve sanayi malzemeleri aktarmak ve satın almak için Avrupalılara muhtaç olmaz hâle geldiğimizi görürsek o zaman muasırlaşmış olduğumuzu anlarız.⁴⁴⁹ ” görüşü ile büyük benzerlik gösterir. İkisi de ilim ve teknik almanın lüzumu, şekli ve yaşayışça ilgili unsurların alınmasının gereksizliği üzerinde ısrarladururlar.

3. 4. 1. 7. Kahvehaneler, Evler, Sokaklar, Trenler ve Oteller

Mehmed Âkif, şiirlerinde, bazan “İslâm’ın o gürbüz o civan unsuru”⁴⁵⁰ diye yücelttiği, “Ezelden beri hür yaşamış”⁴⁵¹ “bir “kahraman ırk”⁴⁵²ın adı olarak, bazen de bütün Müslümanlar mânâsı da kullandığı⁴⁵³ Türkün, her sahada en ileri seviyede olmasını, cehaletin ve tembelliğin verdiği ataletten miskinlikten ve pislikten arınarak,

⁴⁴⁷ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 164

⁴⁴⁸ Faruk Kadri TİMURTAŞ, **Mehmed Âkif ve Cemiyetimiz**, Akçağ Yay., Ankara, 2006, s. 5.

⁴⁴⁹ Ziyâ Gökâlp, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, Türk Kültür Yayınevi, İstanbul, 1974, s.12.

⁴⁵⁰ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 381.

⁴⁵¹ İstiklâl Marşı.

⁴⁵² İstiklâl Marşı.

⁴⁵³ “Neye Türk’ün canı yangın, neye millet geridir.

Anladık biz bunu, az çok, senelerden beridir” (Safâhât, s. 396)

İslâm'ın ahlâk ve faziletiyle birlikte, yirminci yüzyılın san'at ve ma'rifetini birleştirip yükselmesini isteyen, bu hususu sık sık dile getiren bir şairdir.

Medeniyetin maddî cephesiyle de yakından alâkadar olan Âkif, 1914'te, Harbiye Nezâreti'ne bağlı Teşkilât-ı Mahsûsa Cemiyeti'nin temsilcisi olarak gittiği Berlin'de, Batı'nın medenî üstünlüğünü yakından görme fırsatını bulur. Bu seyahat, bizim maddî sahadaki ihmâllerimizi, geriliğini ve yaralarımızı daha iyi görmesine ve değerlendirmesine vesile olur. 5 Mart 1331'de bitirdiği "Berlin Hatıraları" isimli uzun şiirinde, Almanya ile memleketimizi, otellerin, şimendiferin, sokakların, kahvehanelerin durumları bakımından karşılaştırır, büyük farkı alaylı bir dille ortaya koyar.

Şair, önce otellerimizin kötü durumları üzerinde durur, onları bütün çirkinlikleriyle gözler Önüne serer, Avrupa'dakilerle karşılaştırır. Otellerimiz -ki aslı handır- ismen batılılaşsa da, şimdi ne doğulu ne de batılı sayılamayacak kadar düzensizdir:

Kütükte mahlası han, sinni lâ-akal yetmiş.

Zavallı âhir-i ömründe irtidâd etmiş:

...

Şu varki midesi ilhâdı etmemiş temsil

*Ne Müslüman, ne Frenk öyle bir vücud-ı sefil...*⁴⁵⁴

Otellerinizin en göze çarpan tarafı, pisliğidir. Banyo, tuvalet gibi en zaruri ihtiyaçları karşılayacak birimleri bile olmayan oteller beline kadar çamur içindedir:

Yıkanma yok, tuvalet yoklasın belinde çamur:

*Eteklerinden inerken kabuk tutar yağmur.*⁴⁵⁵

Güneşlensin diye pencerelerden sarkıtılan nemli yatak ve çarşafların esas rengi kirden dolayı fark edilemez; beyaz çarşaflar-bit artıklarından-benekli basmaya dönmüşlerdir:

Benek benek yayılıp kehle intibââtı,

*Benekli basmaya donmuş o çarşafın suratı.*⁴⁵⁶

Masaların üstünde hiç de eksik olmayan, günlerdir beklemekten içi yosunla dolmuş kırık sürahilerdeki sular karın doyuracak hale gelmiştir:

⁴⁵⁴ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 330.

⁴⁵⁵ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 330

⁴⁵⁶ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 330

*Kırık sürahide bekler yosunlu bir mayi,
 Ki derd-i cû'a gelir üç yemek kadar nâfi:
 Bir ekmek yeri dolmazmış, olmadan iki su;
 Bunun beş ekmek olur belki bir kadeh dolusu.⁴⁵⁷*

Berlin'deki oteller, bizimkilerin aksine güzel, temiz ve düzenlidir. Sokakta kar da yağsa içeri bahar kadar sıcak, dışarı karanlık da olsa içeri gün ortası kadar aydınlıktır:

*Meğer oteller olurmuş, saray kadar mâmûr.
 Adam girer de yaşarmış içinde, mest-i huzûr.*

...

*Sokakta kar yağadursun, odanda faal-ı bahar,
 Dışarda leyle-i yeldâ, içeride nısf-ı nahâr.⁴⁵⁸*

Çeşmelerinden sıcak ve soğuk suları sürekli akan otel tertemizdir, zeminin temizliğine bakan, buradan kimseler geçmemiş zanneder:

*Gürül gürül akıyor çeşmeler, temiz mi temiz;
 Soğuk da isteseniz var, sıcak da isteseniz.
 Gıcır gıcır ötüyor ortalık titizlikten
 Sanırsınız ki zeminde olmamış gezinen,⁴⁵⁹*

Bizim otellerin ortak ve devamlı misafirlerinden olan bit, pire ve tahtakurusuna veya bunların artıklarına, bu otellerde rastlamak mümkün değildir:

*Ne kehle var o mübarek döşekte hiç, ne pire;
 Kaşınma hissi muattal bu itibâra göre...
 Unuttum ismini... Bir sırnaşık böcek vardı...*

...

*O hemşerim, sanırım çoktan inmemiş buraya
 Bucak bucak aradım, olsa rast gelirdim ya.⁴⁶⁰*

İki ayrı medeniyeti temsil eden, farklı mekânlardaki aynı tür kurumlar olan otelleri karşılaştırarak birinin ileriliğini öbürünün geriliğini ortaya koyan Âkif; aynı durumun şimendiferlerde de mevcut olduğunu izah eder.

İstanbul'da toplu taşıma vasıtası iken, gayr-i muslimlerin elinde, toplu işkence âleti haline gelen şimendiferlerde halka esir muamelesi yapılmaktadır:

⁴⁵⁷ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 330

⁴⁵⁸ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 335

⁴⁵⁹ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 333

⁴⁶⁰ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 331

*Samatya Lordu müfettiş, Tatavla Kontu müdir,
Zavallı milletin efradı orta yerde esir...*⁴⁶¹

Her türlü düzensizliğin, gürültünün, kavganın bulunduğu şimendifer aynı zamanda pistir. Âkif'in

*İtiş kakış olağan şey, döğüş sövüş de caba*⁴⁶²

diye öz olarak tasvir ettiği şimendifer halkın halledilmesi gereken bir meselesidir.

Berlin'deki şimendiferi Âkif, İstanbul'dakiyle karşılaştırılamayacak kadar temiz ve düzenli bulur. O bizim yürümeye niyeti olmayan şimendiferin yerine, burada "hemen binip uçuyorsun"⁴⁶³ Çok hızlı gittiği için zamandan tasarruf sağladığı, gürültüsüz olduğu, lokantası ve emre hazır yatakları olduğu İçin Âkif bunları çok beğenir.

Mehmed Âkif'in şiirlerinde sokak tasvirlerinin önemli bir yeri vardır. "Maskaralıklarımızı maskara etmek" anlayışının tesiriyle, biraz da mübalağalı bir dille anlatılmışlardır. Meselâ Küfe'de tasvir edilen sokaklarda "yüzme bilmeyerek" gezilemez, Çünkü "adım başına derin bir bubayre dalgalanır" çok da karanlık olan bu sokaklarda yürüyebilmek için "bir elde kandil, diğer elde iskandil" olmalı. Ancak önün adaysa basıp yok denize atlayarak" gezilebilir:

*Bizim mahalle de İstanbul'un kenarı demek:
Sokaklarında gezilmez ki yüzme bilmeyerek
Adım başına derin bir buhayre dalgalanır.
Sular karardı mı artık gelen gelir dayanır.
Bir elde elmalı kandil, bir elde iskandil,
Selâmetin yolu insan için bu, başka değil!*⁴⁶⁴

Seyfi Baba nanzumesindeki sokaklar artık, sandalla yüzülebilecek göllere dönüşmüştür:

*Sormayın derdini bitmez mi o taşlar giderek,
Düştü artık bize göllerde pekâlâ yüzmek.
Yakamazlar saçarak her taraftan fenerim,
Çifte sandal yüzüyorduk, o yüzer ben yüzerim.*

⁴⁶¹ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 331

⁴⁶² M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 331

⁴⁶³ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 331

⁴⁶⁴ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s.24

*Çok mu yüzdük bilmem, toprağı bulduk neyse*⁴⁶⁵

Bizim sokaklarımızın mevsimi ikidir; kuraklığın tozu ve toprağın yaz olduğu, çamurdan da kış olduğu anlaşılır:

*Fusûlî derde çıkarmaz bizim sokaklarımız
Kurak, çamur... iki mevsim tanır ayaklarımız.
Müneccimin, bereket versin, eski takvimi
Haber verir bize, mevsim, şehirde gelmiş mi?*⁴⁶⁶

“Kuyu” tabiriyle anlattığı sokaklarımızın bir özelliği de geç aydınlanıp erken kararmasıdır.

*Bizim sokakları tahmin İçin deyin ki: Kuyu...
Doğar şehirde güneş, yükselir minare boyu,
İdâre kandili karşımda göz kırpar hâlâ
Gurup ikindiye bulmaz, leyâl hep yeldâ.*⁴⁶⁷

M.Âkif Berlin Hatıraları'nda sokakları “Zamane şiirine” benzetir. Ona göre ikisinin de başlangıcı ve sonu karanlıktır:

*Zamane şiirine benzer zemin-i tertibi:
Zalâm içinde mehâdisi, müntehası gibi.*⁴⁶⁸

Bizim sokaklarımızda yürürken adımlar, düşünülerek atılmalı yoksa düşmek an meselesidir:

*Ne var mı? Ağzını açmış ki bir yaman uçurura,
Dalarsa “cub” diye insan çıkar mı bilmiyorum.*⁴⁶⁹

Sokakların kenarında yer alan evler ise, harabe görünüşleriyle tam bir çirkinlik manzarası arz ederler. Kimileri güç belâ ayakta durabilmektedirler:

*Ayakta durmaya elbirliğiyle gayret eden,
Lisân-ı hâl ile amma rükû'a niyyet eden,
O salharde harap evlerin saçaklarına
Sığınmış öyle giderken, (...)*⁴⁷⁰

⁴⁶⁵ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 68-69

⁴⁶⁶ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 68-69

⁴⁶⁷ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 86.

⁴⁶⁸ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 322

⁴⁶⁹ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 322

⁴⁷⁰ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 24.

Sıvasızlığıyla daha bir çirkinleşen bu evler bir fenerin kırık-dökük ışıklarında yürekler acısı bir hâl almaktadır:

Görünen hep pis, eski, harap evler...

.... Meselâ karşıdaki

Sahilin, başbaşa vermiş, düşünen, pis, eski

Ağlamış yüzlü, sakil evleri durdukça, sizin

İçinizden acı şeyler geçecek hep...(...)⁴⁷¹

Bizim evlerimizin ve sokaklarımızın bu perişanlığına, pisliğine karşılık; Berlin'deki sokaklar çok geniş ve yürüyerek kat edilemeyecek kadar uzundur. Bu yüzden de bazen yerin altında ve üstünde giden harika ulaşım vasıtaları geliştirmişler:

Sokak dedikleri neymiş? Fezâ-yı bî-pâyan.

Ki tayyedilmesinin yoktur ihtimali yayan

Demek, vesâit-i nakliyye namı tahtında

Havada, yerde, yerin çok zamanlar altında

Uçup duran o havârik, bir ihtiyac-ı şedid.

Piyade harcı bu? Hâsâ bu imtidad-ı medid.⁴⁷²

Orada, sokakların zemini pırıl pırıl, tertemizdir. Bizim sokakların çamuruna, o kirli görüntüsüne tesadüf etmek mümkün değildir. Fakat Âkîfe göre bu fark, iki insan tipinin anlayış ayrılığından doğmaktadır. Batılı insan-burada Alman-çalışmasıyla tabiatın her şartında temizlemeyi, temiz tutmayı başarabilmektedir ki bu da azimden ileri gelir, Biz de ise böyle bir çalışma yoktur. Âkîf yine nasıl olsa kirlenecek diye sokaklarını temizlemeyen halkın düşüncesini; “Nasıl olsa tekrar kirlenecek, gömleğimi niye yıkayayım, Allah bizi devamlı gömlek sabunlayın diye mi gönderdi” diyerek pis oluşuna mazeret uyduran miskin “Kalender” in durumuna benzetir⁴⁷³.

M. Âkîf'in üzerinde durduğu bir konu da “şark'ın bakılmayan yarası” kahvehanelerdir. Yurdumuzdaki kahvehanelerle Avrupadakileri karşılaştırır. Daha önceki şiirlerinde de sözünü ettiği bizim kahvehaneler pislik yuvası halindedir. Adeta ahır gibidir. Tek farkı ahırda yemlik vardır, kahvede bulunmaz:

Çamurlu bir kapı, üstünde bir değirmi delik;

Önünde tahta mı, toprak mı? Sorma pis bir eşik.

⁴⁷¹ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 155.

⁴⁷² M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 334

⁴⁷³ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 335

Şu gördüğün yer için her ne söyleyen caiz:

*Ahırla farkı: o yemliklidir, bu yemliksiz.*⁴⁷⁴

Sadece bina olarak kahvenin dışı, içi değil, masaları, oyun kağıtları, diğer oyun araçlarının hepsi kirlidir:

Oturmadan içi yağ bağlamış bodur masanın,

Yayılmış üstüne birçok kağıt ki, oynayanın

Elinde yağlı meşin zanneder görünce adam.

*Ya tavlanın kiri? Kaabil değildir, anlatamam.*⁴⁷⁵

Raflar, raflardaki malzemeler geriliğin bütün çirkinliği ile ortaya çıktığı bir vitrin gibidir:

Birinci katta sülük beslenen büyük kavanoz;

Onun yanında, kan almak için, beş on boynuz.

*İkinci katta bütün kerpetenler, usturalar...*⁴⁷⁶

Bütün bu âletler göstermektedir ki kahveci, bu pis yerde kan alma, diş çekme gibi mutlak bir temizlik ve ihtisas gerektiren meslekleri de icra etmektedir. Tabii ki sonuç insan hayatına mal olmaktadır. Çekip de bir ipe dizerek sergilediği her diş aslında bir mezarı temsil etmektedir:

Çekerken etli kemiklerle ayrılıp çeneden,

Sonunda bir ipe, boy boy onar onar dizilen,

Şu kazma dişleri, sen mahya belledinse değil;

*Birer mezara işaret düşün ki her kandili.*⁴⁷⁷

Âkif, “milletin ruh-i gayretini emen” bu sefalet yuvalarının artık kapanması gerektiğini söyler:

Mahalle kahvesi hâla niçin kapanmamalı,

*Kapansın, elverir artık bu perde pek kanlı.*⁴⁷⁸

Pislik ve düzensizlik bakımından kahveleri aratmayan “Meyhane”er de ayrı bir sefalet yuvasıdır. İçerisine giren o iğreti hayata hemen karışan, sallanarak çıkan İse dünya İşlerine yabancı bir serseri halini alan, içinden ve kenarından sufliyet rüzgârları esen bu virane” yi Âkif şöyle tasvir eder:

⁴⁷⁴ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 120

⁴⁷⁵ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 121

⁴⁷⁶ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 121

⁴⁷⁷ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 121

⁴⁷⁸ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 120

*Basık tavanlı, karanlık, sefil bir dükkân;
İçinde bir masa yahut civar tabutluktan
Atılma çok Ölü görmüş acıklı bir teneşiri
Yanında hurdası çıkmış bir eski püskü sedir.
Sakat, bacaksız on, onbeş hasırlı iskemle,
Kırık dökük şişeler, bir de çinko tepsiyle,
Beş on kadeh, iki Uç tepsi... Sonra tezgâhlık
Eden yan Üstüne devrilme kirli bir sandık.⁴⁷⁹*

Sönük sönük yanan isli bir lambanın ölü ışıkları altında, utanma duyguları, artık şaraplar gibi zemine dökülen, ümid ve arzuları kırık bir kadeh gibi çöp tenekesine atılan insanlar... Tam bir sefalet manzarası..,⁴⁸⁰

Bu çirkin manzaralardan bir an gözlerimizi ayırıp, Berlin'in ışıklığı, tertemiz kahvelerine baktığımızda gözlerimiz kamaşıyor, "hayret" ler içinde kalıyoruz:

*Bu kahve... Öyle mi? Lâkin hakikatten hayreti
Feza içinde feza... Bir harım-i nûrânîr.
Ki asûmân-ı kerîminde bin güneş manzûr.⁴⁸¹*

Bu güzel görünüş, bu ışıklar, tertemiz manzara şairi de etkilemiş, "gözlerini kamaştırmış"tır. Bunu itiraf etmekte, mahzur görmez:

*Neden böbürleneyim, ben de öyle oldumdu;
Ziyânın ölçüsü aklımda, çünkü bir mumdu.
Bizim hesap ile milyonlar oynuyor arada...
...
Gözüm kamaştı bidayette, döndü durdu başım,
Rezil olurdun eğer, olmasaydı arkadaşım.⁴⁸²*

Safahât'ın ilk kitabından itibaren şiirlerinde, ev, sokak gibi her gün içinde yaşadığımız, kullanmak zorunda olduğumuz, kahvehane ve meyhane gibi sosyal sefâlet ve atalet yerlerinin; şimendifer gibi ulaşım vasıtalarının pisliği ve düzensizliği Üzerinde ısrarla duran M. Âkif Berlin Seyahati vesilesiyle aynı tür yer ve vasıtaların Batıdaki durumları hakkında bilgi sahibi olur ve karşılaştırma imkânını bulur. Onların, ne kadar

⁴⁷⁹ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 59.

⁴⁸⁰ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 39-40

⁴⁸¹ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 336.

⁴⁸² M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 337.

ileri, temiz ve düzenli olduğunu görerek "Medeniyet'in in bu yönüyle de bizde tezahür etmesi gerektiği düşüncesini vermeye çalışır.

M. Âkif, eserlerinde toplumdaki yapısal hastalıklar üzerinde çokça durmaktadır. Çünkü sosyal statik ile sosyal dinamik birbirini derinden etkileyen faktörlerdir. Ona göre, kültürün manevi unsurlarındaki çöküntüler, kültürün maddi boyutuna da yansıtacaktır.

O, Safahât'da geçen "Hasta" isimli manzumesinde öksüz bir talebenin fiziki tipolojisini gözler önüne sermektedir.⁴⁸³ "Âsım" da bir köy düğününden hareketle, sosyoloji açısından büyük önem taşıyan tipoloji ve karşılaştırmalar yapmaktadır.

Burada insanlar ve pehlivanların fiziki yapılarını tasvir eden Âkif, onlarla kırk elli yıl öncekileri kıyaslamaktadır. Ayrıca köylerdeki tabii çevre ve hayvanların durumu üzerinde duran Âkif, yine bunları otuz kırk yıl öncesiyle kıyaslamakta ve köyün sosyal yapı açısından hangi boyutta değiştiğini gözler önüne sermektedir.⁴⁸⁴

Âkif, belediyeçilik açısından da önem taşıyan tespitler yapmaktadır. İstanbul'un yollarını, evlerini tarihi eserlerini ve ormanlarını yapısal açıdan tahlil etmektedir.⁴⁸⁵ Âkif, bu yaklaşımlarıyla toplum hayatını; maddi ve manevi unsurlarıyla birlikte ele almıştır.

O, bir adım daha ileri giderek kendi memleketindeki alt yapı hizmetleri ile Almanya'daki hizmetleri karşılaştırmıştır. Böylece kendine göre, ülkenin alt yapı hizmetleri açısından durumunu tespit etmeye çalışmıştır.⁴⁸⁶ O, yapmış olduğu karşılaştırmada bağımsız değişken olarak otel, tren ve sokak gibi unsurları ele almıştır.

Tüm bunlara Safahât'tan toplu olarak bakarsak şöyle görünür⁴⁸⁷:

Bizdeki Otel

Zavallı (otel) ahır-ı ömründe irtidad etmiş;

Şu var ki midesi ilhadi etmemiş temsil!

Ne Müslüman, ne frenk, öyle bir vücut-i sefil.

Yıkanma yok, tuvalet yok! Yazın belinde çamur;

Eteklerinden inerken kabuk tutar yağmur!

⁴⁸³ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 11-12.

⁴⁸⁴ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 340-341-342-343-3 46-347.

⁴⁸⁵ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 20-60-141-213-210- 208.

⁴⁸⁶ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 287-288-290-291-288-289-291-289-290-291-292.

⁴⁸⁷ Ahmet Faruk KILIÇ, **Millî Yürek Mehmet Âkif Ersoy'un Din ve Toplum Anlayışı**, Değişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 153.

O nemli yorganı sallandırıp da pencereden!

Yatak takımları şayanı merhamet cidden:

Kadife haline geçmiş patiskadan yastık...

Ne istihale geçirmiş hesab edin artık⁴⁸⁸

Bizdeki Tren

Şimendüfer dediniz... Buldum işte örneğini:

Üşenmeden çevirip nazenin tekerleğini,

-Yakınsa bindiğiniz noktadan noktadan eğer kasaba-

Kader musa'ade ettikçe işleyen araba.

"Bilet mahalli" midir ismi pek de bilmiyorum,

Basık tavanlı, rutubetli, isli bir bodrum,

Ayakta esneyen avare yolcularla dolu.

Biletçi nerde mi? Kumpanyanın o nazlı kulu

Vera-yi perdeden etmez ki halka doğru nîgah...

Ne var telaş edecek? Beklesin ibadullah!...

Açıldı perde nihayet, şu var ki cendereye

Kısılmak istemiyorsan sokulma pencereye!

İtiş kakış olağan şey, dövüş sövüş de caba!

- Biletçi mösyö, tren kaçta kalkacak acaba⁴⁸⁹

Bizdeki Sokak

Sokak deyin mesela... Şimdi baktığım lügate

Müracaat yine lazım mı? Lakin elbette.

Evet, o bir helezondur ki kutru altı karış;

Ya tulü? Bilmiyorum, her ne söylesem yanlış.

...

Peki! Ne yapmalı çarpılmak istemezsen eğer?

Tekin değil mi nedir, pek acaibimsi bu yer?

Dilinde Besmele olsun, elinde Sure-i Nur,

Kesende sade mühür... Kimse çarpamaz...

⁴⁸⁸ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 287.

⁴⁸⁹ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 288.

Destur! Birinci hatve selamet... İkinci hatve tamam...

Üçüncü hatveyi lakin düşünmeden atamam...

Ne var mı? Ağzını açmış ki bir yaman uçurum,

Dalarsa "cub" diye insan, çıkar mı bilmiyorum⁴⁹⁰

Bizdeki durumu ana hatlarıyla ortaya koyduktan sonra, bunları Almanya'dakilerle karşılaştırmaktadır. Ona göre, arada büyük uçurumlar vardır:

Otel meğer o değilmiş, şimendüfer de keza...

Sokak mı benziyen az çok? Aman canım, hâşâ⁴⁹¹

Onlardaki Otel

Meğer oteller olurmuş saray kadar mamur.

Adam girer de yaşarmış içinde, mest-i huzur.

Beş altı yüz odanın her birinde pufla yatak...

Nasib olursa eğer, hiç düşünme yatmana bak!

Sokakta kar yağadursun, odanda fasl-ı bahar,

Dışarıda leyle-iyelda, içerde nısf-ı nehar!

Gürül gürül akıyor çeşmeler, temiz mi temiz;

Soğuk da isteseniz var, sıcak da isteseniz⁴⁹²

Onlardaki Tren

Şimendüfer de meğer başka türlü bir şeymiş:

Hemen binip uçuyorsun... Aman bayıldığım iş!

Mesafe kaydı, mekan kaydı bilmiyor insan;

Dakikanın boyu: Saat Ne ihtisar-ı zaman!

...

Kavurma zenbili yüklenmek i'tiyadı da yok...

Nedir kağıttaki, peynir mi? Açma koynuna sok...

Lokanta keyfine amade, istedikçe yanaş!...

Lisan da istemiyor: Bir işaret et, anlaş.

Yok öyle heybeye dirsek verip umızganmak;

Ya taksa emre müheyya içerde... Hem ne yatak!⁴⁹³

⁴⁹⁰ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 290.

⁴⁹¹ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 290.

⁴⁹² M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 291.

Onlardaki Sokak

*Sokak dedikleri neymiş? Feza-yı bî-payan,
 Ki tayyedilmesinin yoktur ihtimali yayan.
 Şu var ki: Düştüğü yerden çamurlanıp kalkmaz...
 Çamur bu beldede adet değil ne kış, ne de yaz.
 Geçende haylice karyağdı Berim'in içine;
 Bıcık bıcık olacakken takır takırdı yine!
 Merak edip soru verdim, "bırakmayız" dediler!
 -Bırakmayın, güzel amma yağar durursa eğer?
 "Bırakmayız!" sözü aynen tekerrür etmez mi?
 Evet, bu sözde nü mayan heri Herin azmi.
 Bizim diyarda biraz kar düşünce zor kalkar.
 Mahalle halkı nihayet kalırsa pek muztar,
 "Lodos duasına çıkmak gerek... "denir, çıkılır:
 Çamur yığınları peyda olur ki mühliktir...
 "Aman don olsa...." deriz... Şüphe yok, temizliktir,
 Donun kırılması varmış, düşünme artık onu:
 Yağar, erir, buz olur... Neyse, yaz değil mi sonu ⁴⁹⁴*

3. 4. 1. 8. Doğa ve Ormanlar

Millî servetlerinizin en önde gelenlerinden biri de şüphesiz "cennet vatanımızı" benzeyen ormanlarımızdır. İnsanın beşikten mezara kadar ihtiyaç duyduğu, memleketin sosyal, kültürel ve ekonomik yönden kalkınmasında, yurdun iklim, toprak ve su düzeninin sağlanmasında son derece önemli bir unsur olan ağaç, dolayısıyla orman İslâmiyet'te üzerinde çok durulan konudur.

İslâm'da ağaç dikmek, onu yetiştirmek büyük sevaplara nail olmaya vesiledir. "Bir kimse bir ağaç dikerse, Allah o kimse için diktiği ağacın meyvesi (ve yaprağı) kadar manevi ecir ve sevap yazar."⁴⁹⁵ ve "Bir kimse bir meyva ağacı dikse de onun meyvesinden insan veya hayvan yahut kuş vesâir mahlûkattan biri yese o kimse için

⁴⁹³ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 291.

⁴⁹⁴ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 292.

⁴⁹⁵ El-Hac Cemal EĞRETLİ, **Bin Beş Yüz Hadis Tercümesi**, Demir Kitabevi, İstanbul, 1981, s. 229.

sadaka sevabı yazılır.”⁴⁹⁶ diyen Hazreti Muhammed “Kıyamet kopacağı zaman bile, elinizde bir fidan bulunuyorsa, onu hemen diki.”⁴⁹⁷ sözleriyle konunun ne kadar ehemmiyetli, ihmal edilemez ve hassas olduğunu belirtir. Yine Hazreti Muhammed'in bir hadisine göre, insan öldükten sonra bile, ağacın gölgesinden ve meyvesinden faydalanıldıkça onu yetiştirene sevap yazılır, Allah katında derecesi yükselmeye devam eder.⁴⁹⁸

Kur'an-ı Kerim'de de ağaca, bağ bahçe ve yeşillığe önem verildiği görülür. Öyle ki ağaç anlamındaki “Şecer” den 26, meyve anlamındaki “fâkihe” den ve “semer”den 38, bahçe anlamındaki “Cennet”ten 147, aynı anlamdaki “Firdevs”ten 2, hurma ve hurmalık anlamındaki “nahîl” den 20, nar anlamındaki “rummân” dan 3, üzüm anlamındaki “ineb” ve “a'nâb”tan 11, zeytinden 6 yerde söz edilmiştir. Bunların dışında, Kur'an-ı Kerim'de geçen başka ağaç ve meyve cinsleri vardır.”⁴⁹⁹

Ağaç, İslamiyet'ten önceki Türk inancına göre de çok değerli ve kutsaldır. “İnsanlığın yaratılışı hakkındaki Türk düşüncesine göre Tanrı, yeryüzündeki dokuz insan cinsini, bu insanlardan önce yarattığı dokuz dallı bir ağacın gölgesinde barındırmıştır. Önce yerden dokuz dallı ağacı yükseltmiş, sonra da her dalın altında bu günkü insanlığın ilk atalarından birini yaratarak bu dokuz insana ağaç gölgesinde barınmayı bir yaratılış bilgisi halinde vermiştir.”⁵⁰⁰ Eski Türk destanlarında “Anne ağaç” ortak motifine rastlanır. Bu motif varlığını İslâmî Türk Menkıbelerinde, destanlarında ve şiirinde de korur. Osman Gazi'nin rüyasında gördüğü, Asya'yı ve Avrupa'yı gölgeleyen ağaç, ileride kurulacak olan Cihanşümül Türk devletinin müjdesidir.

Yûnus Emre'nin ilahilerindeki cennet tasvirlerinde yeşillik ve ağaç hâkimdir:

Altundandır direkleri

Gümüştendir yaprakları

Uzandıkça budakları

Biter Allah deyu deyu...⁵⁰¹

...

⁴⁹⁶ E. C. EĞRETLİ, **a.g.e.**, s. 229.

⁴⁹⁷ E. C. EĞRETLİ, **a.g.e.**, s. 229.

⁴⁹⁸ E. C. EĞRETLİ, **a.g.e.**, s. 147.

⁴⁹⁹ Hamdi MERT, **İslâmiyet'te Ağaca verilen Önem**, Ankara 1982, s. 19.

⁵⁰⁰ Nihad Sami BANARLI, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1987, C.1 s.

31.

⁵⁰¹ **Yûnus Emre Divanı**, (Haz. Prof. Dr. Faruk Timurtaş), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980, s. 255.

Dede Korkut Hikâyeleri'nde yer alan,

Ağaç ağaç isem sana arlanma ağaç
Mekke ile Medine'nin kapusu ağaç...

Musa kelimin asası ağaç...⁵⁰²

diye başlayan soylama Türk'ün ağaca duyduğu sevginin, saygının en canlı ifadelerindendir.

Aynı duyguları XVI, asır saz şairi Pir Sultan Abdal'ın:

Öt benim sarı tamburum
Senin aslın ağaçtandır.
Ağaç dersem gönüllenme
Kırmızı gül ağaçtandır...⁵⁰³

dörtlüğüyle başlayan şiirinde de buluruz.

Demek ki ağaç Türk düşüncesinde, İslâmiyet'ten evvel de, Müslüman olduktan sonrada sevgili, mukaddes ve övülmeye lâyık idi.

Allah'ın mü'minlere vadettiği cennet, bahçe anlamındadır ve cennetle ilgili tasvirlerin ortak özelliği hepsinde mutlaka ağacın gölgeğinin yer almasıdır. Yani cennet "yeşil"dir. "Dünya Cenneti" deyimi de zaten ormanı bol, yeşillik alanlar için kullanılır.

Bu bakımdan M. Âkif'in, şiirlerinde vatanınızı bir cennet olarak nitelediği görülür:

İstiklâl Marşımızda yer alan:

Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki fedâ

...

Verme, dünyaları alsan da, bu cennet vatanı

mısraları bu düşüncenin ifâdeleridir.

Vatanımızı cennetleştiren ağaçların, ormanın günden güne yok edilmesi Mehmed Âkif'i endişelendirir. Fatih Kürsüsü'nde isimli Safahât'ın ikinci Kitabı'nda bu meseleyi de ele alır, alaycı bir dille insanımızın yaptıklarını anlatır.:

Bu günden Ormanı göster kılâğı baltasına.

Temizleyip çıkıversin, bırakmasın yarına...

diyerek ağaç kesmeyi yok etmeyi pek hevesli olanların eksikliğini de söyler:

⁵⁰² Orhan Şaik GÖKYAY, **Dede Korkut Hikâyeleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1976, s. 36-37.

⁵⁰³ Nihad Sami BANARLI, **a.g.e.**, s. 176.

- *Biraz da dikmeyi öğrenseler...*⁵⁰⁴

Ağaç kesmeyi tabî ilimmiş gibi öğrenip hemen tatbik eden, devamlı kesen, fakat yerine bir tane bile dikmeyen insan, artık ilmini tatbika, yani kesip yok etmeye devam edemeyecektir. Çünkü bütün ormanlar yok olmak üzeredir:

- *Ne var ki kalmadı tatbiki için müsait yer*⁵⁰⁵

Bir zamanlar, eteklerinde geyik saklanacak kadar gür olan orman, bugün tavşan barındıramaz hâle gelmiştir. Sırtı güneş nedir bilmeyen o yemyeşil dağlar, ağacı kesilerek kayalara dönüştürülmüştür. Çünkü toprağı yerinde tutan yeşil bitki örtüşüdür. Bu örtüden mahrum kalan toprak, yağmur sularıyla akıp gider. Ormanı yok etmekle insan, kurulu nizamı bozmakta kendi kendinin felâketini hazırlamaktadır:

*Eteklerinde zığın saklı bildiğin orman,
Bugün barındıramaz hâle geldi bir tavşan
O sırtı hiçte güneş bilmeyen yeşil dağlar,
Yığın yığın kayalardır, seraplar çağlar,*⁵⁰⁶

Âkif'e göre, ormanı yok etmeye böyle devam edersek, bir zamanlar "Metâ-ı mebzul" olan odunu, Avrupa'dan istemek zorunda kalabiliriz.

İslâmiyet'ten önceki ve sonraki Türk tefekkürün de inanç sisteminde her zaman önemli ve kutsal bir yeri olan ağacın gereksiz ve plânsız kesilmesi, "cennet vatan"ımızı süsleyen ormanların yok edilmesi M.Âkif'in şiirlerinde, sosyal bir mesele olarak ele alınır. Kesilen ağacın yerine dikmeyi öğrenmediğimiz re gereksiz kesmeyi bırakmadığımız takdirde, bu meselenin ileride bizi sıkıntıya sokacağı, yeşil alanların taşlığa döneceği vatanın güzelliğini kaybedeceği önemle vurgulanır.

3. 4. 1. 9. İstibdat ve Özgürlük

"Sanat kollarından, öncelikle edebiyat, siyasî, sosyal ve kültürel hayatın bir aynasıdır."⁵⁰⁷ sözü, belki en çok "Safahât" için doğrudur. Çünkü "Safahât, adetâ muayyer bir nokta-i nazardan tasvir edilen bir manzum romana benzer"⁵⁰⁸. Bu manzum romanın şairi içinde "Türk edebiyatında onun kadar içinde yaşadığı devri bütün

⁵⁰⁴ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 239

⁵⁰⁵ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 240

⁵⁰⁶ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 240

⁵⁰⁷ Sadık TURAL, **Osmanlı İmparatorluğunun Son Yıllarında (1908-1920) Edebiyatımızda Türkçülük Akımı** (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1978, s. V.

⁵⁰⁸ Mehmet KAPLAN, **Şiir Tahlilleri I, Tanzimat'tan Cumhuriyete**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1994, s. V.

teferruatı ile gören ve gösteren başka bir şair yoktur, denilebilir”⁵⁰⁹ Onun şiirlerinde üzerinde ısrarla durduğu, mahiyeti üzerinde uzun uzun düşünüp fikirler beyan ettiği önemli bir sosyal mesele de istibdad ve hürriyettir.

Şiirleri, Âkif in, istibdat düşmanı ve hürriyet taraftarı olduğunu göstermektedir. İran hükümdarı Mehmed Ali Şah'ın Tahran'da Mebuslar Meclisi'ni topa tutması üzerine yazdığı "Acem Şahı" adlı şiirinde, Şah'a seslenerek: “Artık bu istibdada nihayet ver ki istikbâl karanlık derler ama bunun gizli yanı yok, harekâtının sonu izmihlal olacaktır.” diyerek adalet isteyen bir kavmi vurmanın galibiyet sayılamayacağını söyler:

*Bu müthiş velvelen İran'ı daim inletir sanma,
“Muzaffersin” diyen sesler bütün hâindir, aldanma
Zafer-yâh olduğun kimdir? Düşün bir kerre, millet mi?
Adalet isteyen bir kavmi vurmak galibiyet mi?
...
Emin ol bunca mazlumnun yüreklerden kopan ahi,
Tepende indirir, elbette bir gün lânetullahı.
Bu istibdada artık bir nihayet ver ki; istikbal,
Karanlık derler amma işte pek meydanda: izmihlâl⁵¹⁰.*

Rusya’da yaşayan Türklere yapılan zulüm, öldürmeler, işkenceler, şiddet hareketleri şairin isyanına yol açar. Âkif’e göre bu şiddetler hürriyet düşüncesini ortadan kaldıramaz. İnsanlar zamanla zulme alışır. Bu aşağılık gurûhu, kafa kesmekle, beyin ezmekle fikr-i hürriyet ölür zannediyor:

*Bilmiyorlar ki bu şiddetlerin olmaz hükmü:
Göz yılar önce, fakat sonra kanıksar ölümü.
Sanıyorlar kafa kesmekle, beyin ezmekle,
Fikr-i hürriyet ölür. Hey gidi şaşkın hezele⁵¹¹.*

Şiddet kullanarak hürriyet fikrini öldüreceklerini sananlar yanılmaktadırlar. Çünkü ilâhi bir kanundur ki hiçbir masumun kanı dünyada heder olmaz. Bu öldürülen insanların yerini yarın daha kuvvetlileri alacaktır.

*Daha kuvvetleniyor kanla sulanmış toprak;
Ekilen gövdelerin hepsi yarın fişkırarak,
Hangi masumun olur hûnu bu dünyâd a heder?*

⁵⁰⁹ M. KAPLAN, *a.g.e.*, s. 174

⁵¹⁰ M. Â. ERSOY, *a.g.e.*, s. 84.

⁵¹¹ M. Â. ERSOY, *a.g.e.*, s. 164.

*Yoksa kaanûn-ı ilâhîyi de yırtar mı beşer?*⁵¹²

Âkif; hürriyetin ilânından sonra kaleme aldığı “istibdad” isimli şiirinde:

Yıkıldın, gittin amma ey mülevves deyr-i istibdad,

*Bırakın milletin kalbinde çıkmaz bir mülevves yad.*⁵¹³

mısralarıyla hatırladığı "istibdad"ı o devrin baskısını zulmünü canlı tablolar halinde ortaya koyar:

Şair çok sıcak bir gecede, evde oturmaktan sıkılır, biraz nefes alırım düşüncesiyle dışarı çıkar. Elinde “*Odur cihanda benim varsa o yoksa mutemedim*”⁵¹⁴ dediği sopası olduğu halde evlerden gelen tuhaf konuşmaları, ud seslerini, Kur'an nağmelerini dinleyerek ilerlerken acı bir çılgılık duyar. Uzayan bu çılgılıkla birlikte Kur'an sesi kesilir, mumlar kısılır, insanlar sağa sola kaçışmaya başlar... Şair merak eder, o acı çılgılığın geldiği eve yavaş yavaş sokulur. Gördüğü manzara dehşet vericidir; Beş on kişi bir zavallının ellerine yapışmış onu yerlerde sürüklemekte, eziyet etmekteler... Fakirin eşi olduğu anlaşılan kadın “bırakın, etmeyin” diye onlara yalvarıyor. “Büyük oğlunun askerde öldüğünü, küçüğünün de Yemen’de sürgünde olduğunu söyleyerek onların merhamet duygularını uyandırmak istiyor. Üstelik kocasının sakat, hasta ve suçsuz olduğunu belirterek onun sürüklenmemesi için yalvarıyor. Fakat aldığı cevap tehdit dolu bir küfürdür.”

-Kadın çekil, döverim ha, Sokulma, haydi defol.

*- Herif bırak diyorum... Durdu işte bak nefesi...*⁵¹⁵

Askerlerin başındaki “Paşa” kadının bu direnişine, askerlerin onu haklamamalarına kızmıştır:

- Ne dırlanıp duruyor? Susturun canım şu pisi.

Demez miyim size ben her zaman ki “dağdağasız”.

*Yapın. Eşek gibi siz hiç lâf anlamaz mısınız?*⁵¹⁶

Âkif : “Bittiği yerde cenazeler çıkan” bu “korkuluk” görünüşlü Paşa’nın tasvirini yapar:

Paşa mı? Nerde Paşa?

Şu korkuluk gibi dimdik duran herif mi? paşa.

Tasavvur et: iki arşın kazık kadar bir boy,

⁵¹² M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 165.

⁵¹³ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 85.

⁵¹⁴ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 87.

⁵¹⁵ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 88.

⁵¹⁶ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 88.

Getir de üstüne kalkpaklı bir kemik kafa koy.

Ocak süpürgesi şeklinde bir sakal yaparak,

"Senin bu işte yüzün al" O yüzüze tak;

...

Budak delikleri tarzında aç da çifte oyuk,

Büyükçe bakla kadar alnının az altına sok.

...

Bıyık o kırdaki yetişmiş diken yemişli çalı;

Ağız da in gibi asla görünmüyor, kapalı...⁵¹⁷

Kadın çaresiz bir şekilde eli kamçılı paşaya döner, çıkışır:

- Kuzum, nasıl paşasın, görmüyor musun?

Kocamı, sürükleyip duruyorlar.

Paşa'nın cevabı şiddetlidir:

- Defol kadın, adamı

Vurunca Öldürürüm ha. Benim şakam yoktur⁵¹⁸.

Kadın yalvarmalarının faydasız olduğunu gererek onlara beddua eder. Zaten elinden yapacak başka şey de gelmemektedir:

- Sürüm sürüm sürünün tez zamanda alçaklar,

Ya sen zebâni kıyafetli, gulyabanî paşa,

İlahî yumru başın bir geleydi sivri taş.

Yılan bakışlı şebek, bir bakın şunun gözüne,

Kazık boyundan utan... Tu herif senin yüzüne...⁵¹⁹

Müstebitlerin işkence ve hakaretleri kadar, komşuların bu elim olay karşısındaki nemelazımcı hareketleri de kılını gönülden yaralamıştır. Hâlbuki onlar susmakla, saklanmakla, kurtulamayacaklardır. Bugün bu evi harabeden belâ, yarın onları da bulacaktır.

Görevliler, Paşa'nın emriyle, kocasını canlı bir cenaze, gibi omuzlarına alıp götürürken kadın, sessiz yuvasında düşüp bayılır.

Bu acı manzara karşısındaki hissiyatını:

Benim de bitti nihayet tahammülüm, tâbım;

⁵¹⁷ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 89.

⁵¹⁸ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 89

⁵¹⁹ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. s.90

Boşandı seyl-i dümuum, boşandı a'sâbım.

Utandım ağlayarak, ağladım utanmayarak,⁵²⁰

mısralarıyla dile getiren şair, bir şey yapamamanın utancıyla ağlayarak evine döner. Sabaha kadar o fecî olayı unutamaz. Korkunç istibdadın yarattığı elîm hadiseler gözlerinin Önüne gelir, babasız kalan binlerce yetimin acı feryatları beyninde öter.

Şair bu acının, bu baskının hep böyle gitmeyeceğini, işte Arnavutluk'ta gürleyen top seslerinin İstanbul'a kadar geldiğini söylüyor:

Arnavutluk'ta gürleyen toplar

Geliyor işte payitahta kadar.⁵²¹

Bunlar hürriyetin ilânını bildiren top sesleridir. Bilindiği gibi “Binbaşı Enver ile Edirne posta ve telgraf baş memuru Talat’ın da üye bulundukları Selanik Cemiyeti 1908 Temmuz başlarında Makedonya’da ayaklandı. Cemiyet daha sonra 21 Temmuz’da 1876 Kanun-i Esasî’nin yeniden tatbikata konmasını bir telgrafla II. Abdülhâmit’ten talep etti. Bunun üzerine Padişah, 2 Temmuz 1908’de, otuz bir yıl önce yürürlükten kaldırdığı meşrûtiyeti tekrar ilân etmeye razı oldu.”⁵²²

“Osmanlı İmparatorluğu halkı istibdat idaresinin sona erişini büyük sevinçle karşıladı”⁵²³ Bu sevincin akisleri “Safahât”ta da görülür. Âkif, “Hürriyet” isimli şiirinde hürriyet” heyecanı ile bayram yapan “bir alay etfâl”in sevincine katılır. Onları çok tabîî tavırlarına bakarak “bunlar sanki ezelden ahrar” der:

Her çocuk bir kocaman bayrak edinmiş geliyor:

“Yaşasın” sesleri eflake kadar yükseliyor.

Görerek yapma değil hem, ne tabîî etvar,

Şu yumurcakilere bak: Sanki ezelden ahrâr,

- Bağırın haydi çocuklar...

- Yaşasın hürriyet.⁵²⁴

Daha dün sessizliği ile bir mezarlığı andıran milletin bugün dalga dalga sokaklarda heyecanını yatıştırması Âkif’i gururlandırır.

Bir mezarlık gibi dalgın yatıyorken, daha dün

⁵²⁰ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 91

⁵²¹ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 91

⁵²² Ercüment KURAN, **Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri**, Türk Dünyası El Kitabı, TKAE Yayınları:45, Ankara, 1976, s. 1012.

⁵²³ E. KURAN, **a.g.e.**, s. 1012.

⁵²⁴ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 93

*Şu sokaklarda, bugün dalgalanan ruhu görün*⁵²⁵.

Hürriyetin ilânına çok sevinen şair; bunu “Allah”ın gizli kudret elinin bir ihsanı ve anlayışı darmadağın eden bir esrarı olarak kabul ederek hislerini, Süleyraaniye Kürsüsünde, Vaiz’e şu mısralarla söyler:

*Bu ne şahın işi Ya Rab, ne sipahin kârı,
Bu senin kudretinin havsala-çak esrarı...
Yurdumun gülmeyen evlâdını artık güldür,
Ağladım sonra çocuklar gibi hüüngür hüüngür...*⁵²⁶

Hürriyet sevinciyle halinin Kevser içmiş sofuyu andırdığını söyleyen şair, ruhundaki zulmetleri kovmuş ve ye'sden, ümitsizlikten kurtulmuştur:

*Ben de ruhumdaki zulmetleri artık koğdum,
En büyük hasmım olan ye'si nihayet boğdum.*⁵²⁷

“Devlet’in itibarını ve otoritesini sarsa sarsa gelen, gerek içte gerekse dışta hiçbir müsamahası olmayan yıkıcı muhâlefet, Meşrutiyetin ikinci defa ilanı ile şuursuz bir heyecan iklimine girer halkı da bu havaya sokar”⁵²⁸ Hürriyetle birlikte “Herkes daha fazla huzur ve selâmete kavuşacağını ummuştu. Aksine olarak herkesin huzursuzluğu arttı, kendisini eskisinden daha fazla fenalığa uğramış buldu. Çünkü herkes cür'etini arttırmış, başkalarının hakkına hiç çekinmeden tecavüz etmeye başlamıştı”⁵²⁹. Böylece 1908 Meşrutiyeti ihtirasları başıboş bırakmış, cemiyet korkunç bir anarşiye sürüklenmişti...” İhtilâl zamanlarına ait taşkınlıklar, kanun ve düzen fikrini altüst ediyordu.

Kısaca, hürriyet havasıyla gelen galeyan mantığı ortadan kaldırmış, zihinleri bulandırmıştı. Kimse yaptığının farkında değildir. Bu sarhoşluk içinde bütün İstanbul; çarşı pazar hürriyet naraları ile çalkalanmaktadır:

*Bir de İstanbul'a geldim ki: bütün çarşı, pazar
Naradan çalkalanıyor; Öyle ya... Hürriyet var,
Galeyan geldi mi mantık savuşurmuş., .
Doğru: Vardı aklından o gün her kimi gördümse zoru.
Kimse farkında değil, anlaşılan yaptığının,*

⁵²⁵ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 93

⁵²⁶ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 174

⁵²⁷ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 175 .

⁵²⁸ Sadık TURAL, a.g.e., s. 7

⁵²⁹ Said Halim Paşa, **Buhranlarımız**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 52.

*Kafalar tütsülü hülya ile gözler kızgın...*⁵³⁰

“Hürriyet aslında yüksek bir değerdir. Zira o insanın aşağı bir seviyeden yukarı bir seviyeye çıkması demektir. Hakîkî hürriyet, aklî ve ahlakî nizamla çatışmaz. İnsanı aşağı seviyeye düşüren bir harekete hürriyet adı verilemez.”⁵³¹ Halkta görülen bu şuursuzlukların taşkınlıkların hakiki hürriyetle bir alâkası yoktur. Görünen odur ki sanki zincirlerinden boşanan deliler tımarhaneyi yıkarak ortaya dökülmüşlerdir. Yediden yetmişine ahâli, ellerinde bayraklarla zurnaların peşine takılmıştır:

*Zurnalar şehrin ahâlisini takmış peşine;
Yedisinden tutarak tâ dayanın yetmişine,
Eli bayraklı alaylar yürüyor dört keçeli,
En ağır başlısının bir zili eksik, belli.*⁵³²

Her taşın başında "dilli düdük" misâli bir hatip çıkmış konuşuyor. çevresinde toplanmış yüzlerce kişi de onu alkışlamaktadır. Bu insanlar, gayet şuursuzca kim ne söylerse hemen alkışlamaya hazırдын ötüyor her taşın üstünde bir dilli düdük, Dinliyor, kaplamış etrafını yüzlerce hödük, Kim ne söylerse hemen eîvurup alkışlanacak.

- Yaşasın,
- Kim yaşasın?
- Ömrü olan.
- Şak, şak, şak,⁵³³

“Bütün memleketin üzerinde sanki bir cinnet rüzgarı esmektedir.”⁵³⁴ Şehir Çamlıbel'e dönmüştür: Hükümet memurları işi bırakarak daireleri boşaltmış, sanayi, eğitim, alış, veriş felce uğramış, “zevk-i hürriyeti onlar daha çok anlamalı”⁵³⁵ diye mektepler tatil edilerek çocuklar sokaklara salıverilmiş, zorla ilim Öğretmek de istibdattır diye öğrenciler ebediyyen azâd edilmiştir. Hocalar her yanda nutuk söylerken öğrenciler sahneden sahneye koşmaktadırlar:

*Ne devairde hükümet, ne ahâli de bir iş
Ne sanayi, ne eğitim, ne alış var, ne veriş,
İlmi tazyik ile ta'lim, o da bir istibdâd...*

⁵³⁰ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 177

⁵³¹ Kaplan, Mehmet, Şiir Tahlilleri I, Tanzimat'tan Cumhuriyete, İst., 1978, s. 175

⁵³² M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 177

⁵³³ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 177

⁵³⁴ Said Halim Paşa a.g.e., s. 52

⁵³⁵ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 176

*Haydi, öyleyse çocuklar, ebediyyen âzâd.*⁵³⁶

Kör çıbanın patlaması gibi, açılan ağızlarda etrafa zararlı niyetler dağılmaktadır. Ahlâksızlık almış yürümüş, eskiden kaside yazan edipler, şimdi dalkavuk devri değil diye birbirlerine ana-avrat küfretmektedirler. Hürriyet havasını hâinâne faaliyetleri için müsait bulan ve çeşitli adlarla çıkan gazeteler, memleketi bölücü, parçalayıcı fikirlerini bol bol serpmektedir:

*Kör çıban neşterin altında nasıl patlarsa,
Hep ağızlar deşilip, kimde ne cevher varsa,
Saçıyor ortaya...*

*Türlü adlarla çıkan namütenahi gazete
Ayrılık tohumunu bol bol atıyor memlekete.*⁵³⁷

Hürriyet adına yapılan konuşmalarda bol bol dine saldırılıyor, fakat dinleyenler bunu “Hürriyet-i vicdan” sanarak alkışlıyor.

Hürriyet’in şuursuzca hareketler bütünü olmadığını bilen Âkif:

*Şüphesiz yıktı o hülyaları meşhudatım...*⁵³⁸

diyerek hayal kırıklığına uğradığını belirtmektedir. Çünkü “Hürriyet engelsiz hareket demek değildir; bilakis şuur ve irade ile engellenmiş hareket demektir”⁵³⁹.

Âkif, bu içtimaî sarhoşluğun bir galeyan olduğunu, yakında her-şeyin düzeleceğini ümid eder. Fakat her geçen gün onu hayal kırıklığına uğrattır; Oysa vatanın böyle başıbozukluklara tahammülü yoktur: İyi lâkin ne kadar beklemiş olsan işler, Eskisinden daha berbâd, iyileşmek ne gezer,

*Vatanın takati yoktur yeniden ihmâle:
Doludizgin gidiyor baksana izmihlale.*⁵⁴⁰

“Memlekette hürriyet sarhoşluğu devam ederken 5 Ekim 1908'de Bulgaristan istiklâlini, birkaç gün sonra Avusturya Bosna-Hersek'i, Yunanistan Girit'i topraklarına kattığını ilân eder. Bu sırada seçimler yapılır. Azınlıkların hâkim olduğu meclis, 17 Aralık 1908'de açılır Mebuslar ve halk “Yaşasın Meşrutiyet” sesleri içindedir”

⁵³⁶ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 177

⁵³⁷ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 177

⁵³⁸ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 177

⁵³⁹ NurettinTopçu, a.g.e., s. 99

⁵⁴⁰ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 177

Âkif, “II. Meşrutiyetten sonra İttihad ve Terakki Cemiyeti’ne girer”⁵⁴¹ Yapılanları, memleketin adım adım kötüye gittiğini görerek üzülyordu. Bu durum Onun cemiyet’ten ayrılmasına yol açar. Çünkü Meşrutiyet’in ilanıla ortaya çıkan yeni durum, eski devri hem iktisâdi, refah hem de hürriyet bakımından arattırır şekle girmiştir. İstense de “Devr-i Sabık” artık geri döndürülemez. Memleketin hâli perişandır. Millet beş parasızdır. Hastalık, bit, sefalet her tarafı sarmıştır:

*Devr-i Sabık" mı dedin elindeyse, çevir,
Ensesinden tutup eyyamı da gelsin o devir.
Milletin beş parasız onda, emin ol, yedisi,
Gündüzün aç dolaşır, akşamları kırk ev kedisi,
...
Hastalık, kehle, sefalet saradursun, kol-kolu
Sade siz seyre bakın...*⁵⁴²

Memleketin bu kötü manzarası karşısında “Yıkılan yurda” cennet diyemeyeceğini söyleyen Âkif “Millet adalet dilenirken müsterih olmanın imkânı var mı?” diye sorar. Dillere dolanan “Yaşasın” macunu da artık işe yaramamaktadır:

*Yıkılan yurduma cennet diyemem, ma'zurum;
Hani ma'mûre? Harabeye benim neydi zorum?
Heybe sırtında adalet dilenirken millet,
Müsterih olmanın imkânı mı var, insaf et?*⁵⁴³

Milletin evladı bu derece kötü durumdayken “Hürriyeti aldık” diye türkü söylemenin anlamsız olduğunu belirtir.

Devrin önemli bir meselesi de bu bozuklukları görüp gösterenlere, ihtar edenlere hemen “Mürteci” damgası vurulmasıdır.

*Kimse söyletmiyor artık bizi bak sen derde,
“Mürteci” damgası var şimdi bütün ellerde,
Bir fenalık görerek, yapma desen alnına ta,
İniyor hattı celîsiyle Hamidî Tuğra*⁵⁴⁴.

⁵⁴¹ Kenan AKYÜZ, **Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi**, İnkılap Kitabevi, Ankara, 1970, s.534

⁵⁴² M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 405

⁵⁴³ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 399

⁵⁴⁴ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 130

Âkif, mürtecilik eğer, haksızlığa başkaldırma, istiklâlâ aşık olmak, kimsesize yardım etmek, mazlumu sevmek ise “mürteciim hamdolsun” der ve isyanını şu mısralarla ortaya koyar:

*Zulmü alkışlayamam, zâlimi asla sevemem;
Gelenin keyfî için geçmişe kalkıp sövemem.*

...

*Uçbuçuk soysuzun ardında zağarlık yapamam
Hele hak namına haksızlığa ölsem tapamam...*

*Kanayan bir yara gördüm mü yanar tâ ciğerim.
Onu dindirmek için kamçı yerim, çifte yerim,
Adam aldırma da geç git diyemem, aldırırım:
Çiğnerim çiğnenirim hakkı tutar kaldırım.
Zalimin hasmıyım amma severim mazlumu...
İrtica'm şu sizin lehçede mânası bu mu?⁵⁴⁵*

Her türlü zulme başkaldıran, doğru bildiği değerlere “mürteci” damgasını yeme ihtimâline rağmen sahip çıkan Âkif; cemiyetin bir vurdumduymazlık içinde olmasını, memleketin her gün biraz daha kötüye gittiğini görmemesini içine sindirememektedir. Milletin bu kötü gidiş karşısında hissizliğini “Âsım”da bir “Kır Ağası” fıkrasıyla hicveder:

Ramazanın sıcak bir mevsime rastladığı bir yıl, Kır Ağası oruç tutamayacağını anlayınca “Ya sefer” deyip atına atlar, köy köy gezer. Günde üç-dört öğün yemeğe ilâve olarak bir de sahur yemeğine katılmaktadır. İşte böyle çok yediği bir gecede, bir rüya görür. Acele birini buldurarak yorumlamasını ister. Rüyasında bir hayvana binmiştir ki ne olduğunu bilemez:

*Katır mı desem? Eşek mi desem
Öküz mü desem? İnek mi desem?⁵⁴⁶*

*Bir yerden geçer, nasıl bir yer olduğunu hatırlayamaz:
Yokuş mu desem? İniş mi desem?
Uzun mu desem? Geniş mi desem?⁵⁴⁷*

⁵⁴⁵ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 400

⁵⁴⁶ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 387

İlerde bir karaltı görür:

Ağaç mı desem? Kütük mü desem?

*Duvar mı desem? Höyük mü desem?*⁵⁴⁸

...

Karşısına biri dikilir ki onu da tanıyamaz;

Babam mı desem? Kızım mı desem?

*Hâsım mı desem? Hısım mı desem?*⁵⁴⁹

sonunda dayanamaz yorum yapan Hoca der ki,

Uzatma sen buluyorsun belânı Allah'tan...

Bu elde bir, yalnız pek seçilmiyor ne zaman...

Bugün mü desem? Yarın mı desem?

*Uzak mı desem? Yakın mı desem?*⁵⁵⁰

Âkife göre milletin durumu da aynı “Kır Ağası”nın rüyasına benzemektedir;

Herifin halini gördün ya, bugün millet de,

*Aynı meslekte, o fitratte o mahiyette*⁵⁵¹.

Millet de bindiği mahlûku bilmemekte hangi tarafa gittiğinden bigâne, fikirsiz, duygusuz bir vaziyettedir;

Tanımaz bindiği mahlûku sürer körü körüne;

Tanımaz gittiği yer hangi taraf, gördüğü ne?

Fikri yok, duygusu yok sanki yürür bir kötürüm...

Bu da sağlıksa eğer, benee müraccahtır ölüm.

Uç beyinsiz kafanın şevkine şaşkın gibi ram,

*Kırbaç altında bütün gün, ne tezallüm ne kıyam.*⁵⁵²

Mehmed Âkife güre hürriyetin yolu “adam”lıktan geçer. Eğer “adam”san ebediyyen hürsün demektir;

Nasihatim sana: Herzeyle iştigâli bırak,

⁵⁴⁷ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 387

⁵⁴⁸ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 388

⁵⁴⁹ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 388

⁵⁵⁰ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 388

⁵⁵¹ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 389

⁵⁵² M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 390

*Adamlığın yolu nerdeyse bu da girmeye bak,
Adam mısın? ebediyyen, cihanda hürsün gez;
Yular takılıp seni bir kimsecik sürükleyemez.*⁵⁵³

Nasıl “Sadece bir bal deyivermekle ağız tanlanmaz”⁵⁵⁴sa hürriyet demekle de hürriyete sahip olunamaz. Eğer adam değilsen semere gönüllüsün demektir:

*“Adam değil misin oğlum, gönüllüsün semere;”*⁵⁵⁵

diyen Âkif bir fıkra ile fikrini açıklar:

Yükten canı yanan eşekler semerci ustaya inkisar ederler. Bir gün usta ölür. Yerine acemi biri gelir. Eşeklerin sırtları kabaca yontulmuş semerlerden hep yara bere içinde kalır. Giden semerciyi ararlar ama iş işten geçmiştir artık:

*Giden semerciyi, derler, bulur muyuz şimdi?
Ya böyle kalfa değil, basbayağı muallimdi...
Nasıl da kadrini vaktiyle bilmedik, tuhaf iş;
Semer değilmiş o rahmetlinin ki devletmiş...*⁵⁵⁶

Hürriyete sahip olabilmek için “adam” olmanın yanı sıra hürriyeti hazmedecek seviyede bulunmak da gerekir. Eskiden "saye-i şahane" ile söze başlayıp her türlü kötülüğü yapan insanlar gibi şimdi de "sâye-i hürriyette" diyerek her fenalığı yapmaya kendini yetkili görenler türemiştir:

Netice olarak Âkif'e göre insan, ancak hürriyete, hakka sahip oldukça insandır.⁵⁵⁷ Fakat sadece hürriyeti ilân etmekle, “Yaşasın hürriyet” diye alkışlamakla bir şey çıkmaz. Ona lâayık olmak, fikr-i hürriyeti halka hazmettirmek gerekir. Biz adam olamazsak değiş

*Sâde hürriyeti ilan ile bir şey çıkmaz;
Fikr-i hürriyeti hazm ettiriniz halka biraz.*⁵⁵⁸

⁵⁵³ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 403.

⁵⁵⁴ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 400.

⁵⁵⁵ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 403.

⁵⁵⁶ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 403.

⁵⁵⁷ Tansel, Fevziye Abdullah, Mehmed Âkif Ersoy, İstanbul, 1973 s, 87

⁵⁵⁸ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 130.

3. 4. 1. 10. Kavmiyetçilik

Mehmet Âkif'in, en çok tartışılan, birbiriyle taban tabana zıt fikirler ileri sürülen hususiyetlerinden biri O'nun Milliyetçilik anlayışı ve kavmiyetçilik meselesine dair görüşleridir.

Milliyetçilik, mensup olduğu milletin ilerlemesi ve yükselmesini, millî hüviyetini kaybetmeden üstün bir seviyeye gelmesini istemek ve bunun için bütün varlığı ile çalışmaktır, tarifinin ışığında Mehmed Âkif'in şiirlerine bakarsak, O'nun gerçek bir Türk milliyetçisi ve büyük bir vatansever olduğunu görürüz. Cemiyetimizdeki çöküntü ve geriliği derin bir ızdırapla gören, onları en açık şekilde dile getiren, bunun sebeplerini arayan, yükselmek ve ilerlemek için tedbirler, çareler düşünen, bütün ömrünü bu “gaye” için ve hiçbir karşılık beklemeden tüketen Mehmed Âkif'e yakışabilecek vasıf “Milliyetçi”dir⁵⁵⁹.

Âkif'in milliyetçiliğinin unsurları;

- a) Tarih Şuuru
- b) Vatan Aşkı
- c) Muhafazakârlık
- d) Millet Sevgisidir.

Millî tarihimize, mefahirimize sahip çıkan Âkif, bu ulu geçmişi hasretle anar:

Hani binlerce mefahirdi, senin her adımın?

Hani sinende yarıp geçtiği yol, “Yıldırım” an?

Hani asker? Hani kalbinde yatan “Şah-ı şehid”?

*Ah o kurban-ı zafer nerde bugün? Nerde o îd?*⁵⁶⁰

Âkif, tarih şuurunun verdiği katiyetle, şanlı bir geçmişin sahibi milleti kendi şahsında ifade ederek;

Ben ezelden beridir, hür yaşadım, hur yaşarım

Hangi çılgın bana zincir vuracakmış şaşarım,

Kükremiş sel gibiyim: bendimi çiğner aşarım.

*Yırtarım dağları enginlere sığmam taşarım*⁵⁶¹

diyen şair, kelimenin tam anlamıyla milliyetçidir.

⁵⁵⁹ F. K. TİMURTAŞ, a.g.e., s. 17.

⁵⁶⁰ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 203.

⁵⁶¹ İstiklal Marşı, 3, Kıt'a.

Âkif'in milliyetçiliğini besleyen kaynaklardan biri de vatan aşkıdır. Üzerinde yaşadığımız yer sadece bir toprak değil, Enbiya yurdudur, “Şüheda burcu”dur. Bir yıkık türbesinin üstüne Mevlâ titrer, çünkü dışı “bir nesl-i kerimin” hatırası, içi “milyonlarca şehidin ecsadı”dır. Bu toprak öyle bir “meşbu-ı şehâdet”tir ki fışkıran otları sıkılsa kan çıkacaktır:

*Enbiya yurdu bu toprak, şüheda burcu bu yer;
Bir yıkık türbesinin üstüne mevlâ titreri
Dışı baştanbaşa bir nesl-i kerîmin yâdı;
İçi boydan boya milyonla şehid ecsadı.
Öyle meşbu-ı şehâdet ki bu öksüz toprak
Fışkıran otları bir sıkısa adam kan çıkacak!*⁵⁶²

altında binlerce Şehidin kefensiz yattığı bu cennet vatan, candan, canandan çok daha kıymetlidir.

Âkif'in milliyetçiliğinin unsurlarından biri de muhafazakârlıktır. Muhafazakârlık, millî, değerlerde, dinde, ahlâkta, ekonomide, siyasette bütün sosyal hareketler sahasında, o hareketlerin dayandığı temellerin muhafazası demektir. Milleti bütün maddî ve manevî varlığıyla ele alan onları canla başla korumaya çalışan Âkif şuurlu bir muhafazakârdır. Vatana, dine, dile, tarihe ahlâka hep bu açılardan bakar, olayları bu gözle yorumlar. Muhafazakârlık, 31 Mart Olayı'ndan sonra “irtica” adıyla anılmaya, kötülenmeye çalışıldığı zamanlar bile Âkif, iyi ve doğru olanları sıralar, “irtica” bu ise “evet ben mürteciim” der;

*Zulmü alkışlayamam, zalimi asla sevemem;
Gelenin keyfî için geçmişe kalkıp sövemem
Biri ecdadıma saldırdı mı, hatta, boğarım
Çiğnerim, çiğnerim, hakkı tutar kaldırıram.
Zalimin hasmıyım ama severim mazlumu...
İrtica'n şu sizin lehçede mânâsı bu mu?*⁵⁶³

Dinle ilgisiz bir milliyetçilik tasavvur edemeyen, din ile milliyeti kaynaşmış, birbirinden ayrılmaz telâkki eden Âkif, Türkçülük cereyanına muhaliftir.

⁵⁶² M. Âkif ERSOY, a.g.e., s.302.

⁵⁶³ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 400

Kavmiyet cereyanı diye adlandırdığı, Çerkezlik, Kürdlük, Araplık, Arnavutluk, Türklük gibi görüşlerin birliği bozacağına inanmaktadır. Hemen belirtelim ki bir şahsı veya fikri kendi zamanı ve içtimaî şartları dâhilinde tetkik etmek gerekir.

Tarihî ve içtimaî zaruret, imparatorluğa, muhtelif kavimlerden insanları toplamıştı. Bunların memleketleriyle beraber imparatorluk dışına atılmaları, menfaatimiz icabı değildi ve akıllı bir hareket olamazdı. Âkîfe göre; birbirinden farkı bu kadar kavmi aynı milliyetin altında tutan İslâm'dır. Kavmiyetçilik, kavmini ileri sürmek devleti temelinden yıkar:

Birbirinden müteferrik bu kadar akvamı.

Aynı Milliyetin altında tutan islâmı,

Temelinden yıkacak zelzele kavmiyettir.

Bunu bir lâhza unutmak ebedi haybettir.

*Arnavutluk, Araplıkla bu millet yürümez;*⁵⁶⁴

Âkîfe göre: Kavmiyetçiliğin sebep olduğu tefrika yüzünden yabancılar memleketi ele geçirmek üzeredirler, atalarımız "Kale içinden alınır" diyerek gerçeği açıklamış olmalarına rağmen duyan yok... Millet sanki sağır. İslâm devletleri tek tek mahvedilmekte, aynı siyasetle her tarafa girmektedirler.

Bir millet kendi içinden parçalanmadan, düşman onun vatanına giremez. Bu kavmiyetçilik fikri sonunda Arnavutluk, Fas, Tunus, Cezayir gibi İslâm memleketleri elden çıkmış, şimdi de İran'ı bölüşmektedirler.

Kısaca, tefrika belasıyla zebun olan Müslüman devletini medenî Avrupa üç lokma edip yutmak üzeredir. Bu gidişle, cemiyet uyanmazsa, sonumuz felâkettir, Çan'ın sesi kulaklarda pek müthiş ötecektir. Âkîf;

Ey cemaat, yeter Allah için olsun, uyanın'...

*Sesi pek müthiş öter sonra kulaklarda çanın*⁵⁶⁵

beyitiyle halkı uyanmağa davet eder.

Âkîfe göre, İslâm ümmetini meydana getiren, Arab'ın, Türk'ün, Laz'ın, Çerkez'in, Kürd'ün, Acem'in birbirine üstünlüğü diye birşey olamaz. Kavmini ileri sürmek onun üstünlüğünü savunmak "küfr olur" Bunun sonunda tek tek gibi görünse de aslında bütün İslâm âlemi zarar görmektedir.

⁵⁶⁴ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 400

⁵⁶⁵ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 178

Âkif “iddiayı kavmiyet” derdiyle yola çıkan “üç beyinsiz kafanın derdine üç milyon halkın” nasıl doğrandığını, Arnavutluk misaliyle açıklar⁵⁶⁶. Arnavutluk’un mahvına sebep olanları lanetler. Başkımcılar denilen kavmiyetçi gürhün tahrikleriyle Arnavutlar, önce Osmanlı’ya karşı ayaklanmışlar, sonra da Hırvat ve Sırlara mağlûp olarak perişan duruma düşmüşlerdir: Binlerce insan odun kıyar gibi doğranmıştır. Yemyeşil Kosova siyaha bürünmüş, Pirzerin, İpek ve Yakova şehirleri mahşer meydanına dönmüştür. Ne bir yaşındaki masuma, ne de seksenindeki mazluma acıyan vardır.

O, baltalarla kesiktir, bu süngülerle delik...

*Öbek Öbek duruyor, pıptı pıhtı kanla kemik.*⁵⁶⁷

Görülen bütün manzara sayısı yüzelli bini bulan yıkık duvarlardır. Âkif Baskıncılara sorar:

Siz, ey bu yangını ihzar eden beş altı sefil ,

Ki ettiniz bizi Hırvat'la, Sırb'a karşı rezil...

Neden Hilâfet" e Kur'an'la bağlı Arnavud'u

*Ayırdınız da hanbettiniz bütün yurdu*⁵⁶⁸.

Niçin, Hilâfet’e Kur'an'la bağlı Arnavutluk'u ayırıp da harabettiniz? Âkif Kavmiyetçiliğin, çıkar yol olmadığını şu sözlerle ortaya koyar.

Nasılmış, anlayınız iddiâ-yı kavmiyeti

*Ne yolda mahvoluyormuş, bakın ki bir milleti*⁵⁶⁹

Âkif’e göre Arnavutların acıklı durumundan ibret alarak birliği sağlamak gerekir. Zira bu ayrılığın sonu felâkettir. Böyle giderse ortada ne Hilâfet ne de din kalacak... Medenî geçinenler dış bilemekte, önce aymıp sonra yutmak istemektedirler:⁵⁷⁰

Âkif bu ayrılıkçı fikirlerin, aslında İngilizler tarafından memleketimize sokulduğu inancındadır. İngilizlerin maksadı, bir tek vücudu andıran İslâm âlemini parçalamak tek tek elde etmektir. Bunun vasıtası da Arap’la Türk’ü ayıracak olan kavmiyetçilik fikridir. İngilizlerin düşüncesi Âkif’in diliyle: “O lânetli tohumu önce orta yere saçıp da Türk’le Arab’ı şöyle bir ayırdık mı artık ne kolu ne kanadı çırpınır. Halife’nin de sade sevimli

⁵⁶⁶ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 207

⁵⁶⁷ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 293

⁵⁶⁸ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 294

⁵⁶⁹ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 294

⁵⁷⁰ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 293

bir adı kalır. Sonra da donanmamızla Şark'ı velveleye verir, birinci hamlede Çanakkale'ye bayrak diker, ikinci hamlede İstanbul'a gireriz.” şeklindedir.”⁵⁷¹

İngiliz, her ne kadar böyle düşünürse düşünsün, birlik olduğu müddetçe “bu cephe sarsılmaz.” Düşman topukla tüfeğiyle, cehennem yakıcılığıyla saldırırsa, denizler ordu, bulutlar donanma yağdırsa, İslam ordusundaki neferler arasında sevinme, acı, gaye, vicdan ve iman birliği oldukça, yılmaz, geri çekilmez. Âkif şöyle der:

Değil mi cenge koşan Çerkez'in, Laz'ın, Türk'ün

Arapla, Kürt ile bakidir ittihadı bugün

*Değil mi sinede birdir vuran yürek... Yılmaz*⁵⁷²

Âkif, ardı ardına gelmekte olan felâketlerin sebebini "Vahdet'in yok olmasına" bağlar. Başımıza gelenler birliğin bozulmasındandır. Birliği sağlayabilirsek kurtuluruz. O şöyle der:

Sizin felâketiniz tarumar olan “vahdet”

Eğer yürekleriniz aynı hisle çarparsa,

Eğer o his gibi tek, bir de gayeniz varsa

Düşer düşer yine kalkarsınız, emin olunuz..

*Demek ki birliği temin edince kurutuluruz.”*⁵⁷³

Âkif'in gayesi: “... İslâm inancı ve doktrini etrafında bir birlik kurmak ve kavmiyetçiliğin yaratacağı bölünmeyi önlemektir.”⁵⁷⁴ O halde birliğe engel ne varsa çiğnenmeli, ortadan kaldırılmalıdır. İslâmiyet'e göre “Mü'minler ancak kardeşirler”⁵⁷⁵ İslâmiyet bölünmeyi parçalanmayı yasak eder: “Hepiniz toptan Allah'ın ipine sımsıkı sarılın, parçalanıp ayrılmayın. Allah'ın üzerinizdeki nimetini düşünün. Hani siz düşmanlar idiniz de, O, kalbinizi birleştirmişti. İşte onun nimeti sayesinde kardeş olmuştunuz”⁵⁷⁶. Âkif;

Ne fırka herzesi lâzım, ne derd-i kavmiyyet,

*Bizim diyanete sığmaz sekiz, dokuz millet...”*⁵⁷⁷

beytiyle görüşlerini veciz bir şekilde ortaya koyar.

⁵⁷¹ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 293

⁵⁷² M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 353

⁵⁷³ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 294

⁵⁷⁴ Erol GÜNGÖR, “Dindar Aydınların Dünkü Meseleleri” Hacettepe Üniversitesi, Mehmed Âkif Sempozyumu, Ankara, 1976, s. 61.

⁵⁷⁵ **Kur'an-ı Kerim**, Hücûrat Suresi Ayet 10.

⁵⁷⁶ **Kur'an-ı Kerim**, Âl-i İmran Suresi, Ayet 103.

⁵⁷⁷ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 294

Kısaca; Türk milletini İslâm'ın bayraktarı ve “civan unsuru” olarak gören ve mensubu olmakla şeref duyan, milletin yükselmesini, milli hüviyetini kaybetmeden medeniyet sahnesinde şerefli yerini almasını isteyen, bu uğurda hiçbir menfaat gözetmeden ömrü boyunca çalışan Mehmed Âkif gerçek bir milliyetçidir. Fakat Tarihî ve içtimaî şartlar ve devletin dağılma endişesi onu, milliyetçiliğin kavmiyetçilik olarak tezahürüne karşı çıkmaya mecbur bırakmıştır. Her türlü tefrikaya karşı olan ve felâketlerimizin sebebini "Vahdetin bozulmasında arayan Âkif "islâm inancı ve doktrini etrafında bir birlik kurmak ve kavmiyetçiliğin yaratacağı bölünmeyi Önlemek"⁵⁷⁸ çabasıındaydı. O'na göre Kurtuluşumuz her türlü tefrikayı çiğneyip birliği temin etmemize bağlıdır⁵⁷⁹.

3. 4. 1. 11. Sosyal Dayanışma

Mehmed Âkif'in, 1908-1910 yılları arasında yayımladığı içtimaî manzum hikâyelerde ele aldığı önemli bir mesele de, zayıf hasta ve kimsesiz fertlerin cemiyette yalnız, perişan ve kaderiyle baş başa kalmalarına, mağdur olmalarına yol açan “sosyal dayanışmanın ve sosyal hizmet anlayışının” bulunmayışıdır.

Âkif, cemiyetteki bu eksikliğin neticesinde ortaya çıkan trajik durumları, canlı, çarpıcı hikâyelerle gözler önüne serer. Hiçbir sosyal dayanağı olmayan zavallılar, kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar, “bir ayaklı sefalet halinde” cemiyetin yardımından uzak kendi açılılarıyla başbaşıdırlar.

Hasta isimli manzum hikâyede Âkif, “Halkalı Ziraat Mektebi”nde geçen bir vak'ayı anlatır:

Okulun üç buçuk senedir öğrencisi olan Ahmed, vereme yakalanmıştır. Okul, O'nu tedavi ettireceği yerde “Sana tebdil-i hava tavsiye etmiş doktor.” diyerek sokağa atmaya kalkışır. Durumunun farkında olan hatta öleceğini bilen öğrenci bu tavsiyeye itiraz eder:

“Şimdi tebdil-i hava var mı benim istediğim? Bırakın halime artık beni, rahat öleyim. Üç buçuk yıl bana katlandı bu mekteb, üç gün daha katlansa kıyamet mi kopar?”⁵⁸⁰

⁵⁷⁸ E. GÜNGÖR, **a.g.b.**, s. 61

⁵⁷⁹ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 294

⁵⁸⁰ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 14.

Okuldan nâzik bir şekilde kovulduğunu hisseden hasta çocuğun bir tek isteği vardır: Sokaklarda perişan olmamak...

Ölecekse -ki bundan emindir- okulda ölmek... Ama bu bile çok görülür. Öğrenci, yıllarca barındığı bu okuldan “Öleceksin” diye birdenbire sokağa atılmasına akıl erdirememektedir:

.... *Hem ne için?*

*Beni yıllarca barındırmış olan bu yerden,
"Öleceksin" diye koğmak? Bu koğulmaktır, ben,
Kimsesiz bir çocuğum, nerde gider yer bulurum.
Etmeyin sonra sokaklarda perişan olurum.⁵⁸¹*

Kimsesiz çocuğun derdi, yalnız kendi değildir; bir de emellerini ağabeyinin istikbali üzerine kuran kardeşi vardır. Ağabeyin ölümü en çok onu perişan edecektir:

*Kardeşim var, o da lâkin bana dikmiş gözünü
Sanki âtideki mevhum fefahım giderek
Onu çalkandığı hüsrânlar içinden çekecek...
Kardeşim kurduğun âmâli devirmekte ölüm,
Beni göm hufre-i nisyâna. Ben artık öldüm.
Hangi bir derdim için ağlayayım bilmiyorum.
Döktüğüm gözyaşları çok görmeyiniz Mağdurum⁵⁸²*

Çocuk düşünmektedir: Bu kadar canla başla çalışmanın sonu bu sefalet mi olmalıydı? Çılgınca çalışıp ömrünü heba etmenin, maziye feda etmenin hazırlayacağı istikbal bu mu olmalıydı?

“Merhamet bilmeyen insanlar”, rengi uçmuş, gözleri çökmüş, iki yandan elmacık kemikleri dışarıya fırlamış, şakakları çökmüş, damarları dışarı çıkmış, gençliğin nuru uçarak beti benzi kül gibi olmuş, yanakları solmuş, dudaklarının derisi kavlamış ve morarmış., bağı çökmüş omuzları iki değnek gibi yukarı yükselmiş, Üç-beş kişinin yardımıyla üzerindeki elbiseleri çıkarabilen bu “Heykel-i üryan sefalet” halindeki öğrenciyi “bir sâil-i avare gibi” sokağa atarlar.

Âkif, şiirinin başında “Vak’a Halkalı Ziraat Mektebinde geçmiştir.”⁵⁸³ kaydını koyarak, hikâyenin gerçekliğine, meselenin ehemmiyetine dikkat çekmek istemiştir. “Okulların, bilhassa yatılı okulların başlıca görevi, eğitim ve Öğretimin yanı sıra,

⁵⁸¹ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 14

⁵⁸² M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 14

⁵⁸³ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 14.

bedenen ve ruhen güçlü ve sıhhatli kişileri cemiyet için yetiştirmek ise, Âkif'in Hasta şiirinde ölüm döşeğindeki bir öğrencinin okulu tarafından tedavi edilmeyişi ve cemiyete kendi haline terkedilişi sadece bir içtimaî güçsüzlük biçimidir. Âkif şiirinde bize, Resmî kuruluşlarda dahi, içtimaî dayanışmanın teessüs etmemiş olduğunu anlatmaya çalışır. Sadece insanlarda acıma hissi vardır, İşte o kadar...”⁵⁸⁴ Hâlbuki “İslâm zayıfları devletin bizzat içinde mütalaa etmiş ve onların bakılmalarını gerekli kılmıştır. Bu mesele hakkında Resulullah: Zayıflarınız hakkında bana başvurunuz; zayıflarınıza hemen yardım edesiniz ve rızık veresiniz buyurmuşlardır.”⁵⁸⁵ İslam’da bakılması gereken, yakın akrabalar. Fakat yakın akrabası yoksa büyük aile demek olan cemiyetin bir ferdi olduğu için, Ona devlet yardım eder. “Artık ona himaye edecek, kuvvetlerini birbirine uyduracak ve cemiyette adaleti ikame edecek hep devlet olacaktır, Böylece devlet, cemiyette dayanışmayı en mükemmel şekline ulaştıracaktır.”⁵⁸⁶ İslâm tarihi bunun en güzel örnekleri ile doludur.

Âkif, Kûfe adlı manzum hikâyesinde, okumak hevesiyle dopdolu olan fakat, on üç yaşında babasını kaybettiği için çaresiz kalan, ömrünce sırtında başkalarının refahını taşımaya mecbur edilen Hasan’ın acı kaderini gezler Önüne serer. Hasan, bir hamalın oğludur. On üç yaşlarında babasını kaybeden çocuk, annesini ve kardeşini geçindirmek zorundadır. Bunun da tek yolu babasından kalan küfeyi sırtlayarak hamallık yapmaktır. Fakat o okumak ister. Hatta komşunun geliri bu konuda ümit de vermiştir:

*Hasan, dayım yatılı mekteple'rinde zabittir;
Senin de zihnini açık... Söylemiş olsaydık bir...
Koyardı mektebe, dur söyleyim...”⁵⁸⁷*

Şair hikâyenin birinci bölümünde Hasan’ın okuma hevesini, hamallığı kabullenmeyişini, onun kaderine karşı diklenişini tasvir eder.

Şiirin ikinci bölümünde Hasan’ın Kömürcüler Kapısında görürüz. Cılız bacaklarının dizden altı çırpıplak, soğukta bir ince mintanın altında tir tir titremede... Ayağında ayakkabı yok, baş açık... Durumu içler acısı... Sırtında içi dolu koskocaman bir küfe, yalnayak geliyor. Acılar, zavalının daha on üç yaşında alnını buruşturmuş:

*Nefes değil o soluklar, kesik kesik feryâd; ,
Nazar değil o bakışlar, dûm-ı istimdâd.*

⁵⁸⁴ Nihat NİRUN, “Sosyoloji Açısından Mehmet Âkif Ersoy”, M. Âkif Sempozyumu, Ankara, 1976, s. 88.

⁵⁸⁵ Muhammed Ebu Zehra, **İslâm’da Sosyal Dayanışma**, (çev. Osman Eskicioğlu), Barış Kitabevi, İstanbul, 1981, s. 138.

⁵⁸⁶ Muhammed Ebu Zehra, **a.e.**, s. 148.

⁵⁸⁷ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 26.

Bu bir ayaklı sefalet ki yalnayak, baş açık

On üç yaşında buruşmuş, cebin-i safî yazık...⁵⁸⁸

Babasıyla beraber, hayallerini, ümidini, istikbâlini, kısaca her şeyini kaybeden Hasan, günahını bile bilmeyen bu zavallı kader mahkûmu “babasından kalan o pis küfeyi” mecburen, ömrü boyunca sırtında da taşıyacaktır.

Gürülüyor ki “sosyal dayanağı olmayan, sosyal hizmetten mahrum bulunan cemiyette; kadınlar, çocuklar, zavallılar çaresizlik içinde kenar mahallelerin sosyal hayat alanlarına dökülmektedirler.”⁵⁸⁹

Âkif, Seyfi Baba adlı manzum hikâyesinde cemiyet içinde yalnız bırakılmış bir ihtiyarın acıklı durumunu dile getirir. Şair bir akşam eve geldiğinde “yâr-i kadimi” Seyfi Baba’nın hasta olduğunu duyar. Hemen yola çıkıp dostunun evine gelir. Kapı aralıktır, içeri girer. Onu “bir sahne-i uryan-ı sefalet” içinde bulur ki anlatılamaz;

Şair olsam yine tasviri olur bence muhal;

O perişanlığı derpiş edemez çünkü hayal⁵⁹⁰

Şair mangalda biraz ıhlamur kaynatarak ihtiyara içirir. Benzine biraz kan gelince Seyfi Baba niçin hastalandığını ona anlatır:

Mehmet Ağa’nın evi akmış, onu aktarmak için dama çıkar. Bu sırada üşütür ve hasta olur. Bu iş bunca yaşma rağmen O’na göre değildir, ama “Ne yapayım?” der Seyfi Baba: “Hadi aktarmayayın... Kim getirir ekmeğimi” çalışmadığı gün, yetmiş beşini geçmiş bu ihtiyar açlığa mahkûmdur.

Şair onu, terlemesi için sımsıkı örter. Kendi mangalın başında uyuya kalır. Sabah erken uyanır. Fakiri memnun etmek İçin ona biraz para bırakmak ister, fakat kesesi boştur, bırakamaz.

Ortalık açmış, uyandım. Dedim artık gideyim,

Önce amma şu fakir âdemi memnun edeyim.

Birde baktım ki: tak onluk bile yokmuş kesede

Mühürüm boynunu bükmüş, duruyormuş sade

O zaman koptu içinden şu tahassür ebedî:

Ya hamıyyetsiz olaydım, ay param olsa idi.⁵⁹¹

⁵⁸⁸ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 26

⁵⁸⁹ N. NİRÜN, **a.g.b.**, s. 95

⁵⁹⁰ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 26.

⁵⁹¹ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 27.

Cemiyet, çalışma gücünü kaybetmiş kimselerini sefalet ve ızdırab içinde bırakmakta, Onların acıklı haline aldırış etmemektedir. Hamiyet sahipleri de yok değildir ama hamiyeti olanların parası, parası olanların da hamiyeti yoktur. Âkif, Hasır şiirinde, yalnız bir kadının acıklı halini anlatır. Beş aydır hasta yatmakta olan kadarı, son nefsinin verirken bile yanında kimseyi bulamadan vefat eder ve “enin-i ruhu da artık müebbeden diner.” Cemiyetin ihmal ettiği muhtaçlar arasında bir de sakatlar bulunmaktadır. Onların hazine durumlarını, çaresizliklerini gösterebilmek için, Âkif, “Kör Neyzen” adlı şiirinde, neyiyle dilenerek hayatını sürdürmeye uğraşan zavallı bir neyzenin durumunu anlatır. O, muhtaç, perişan haliyle cemiyetin merhametine sığınmış, yaşama mücadelesi verirken, elinden tutan ne bir dost, ne bir akraba ne de içtimai bir birlik vardır.

Sosyal dayanışmanın ve sosyal hizmet müesseselerinin bulunmamaşının acısını en çok da kadınlar çekmektedir. Erkeğin cehaletinden kaynaklanan “Boşamışsam, canım ister boşarım”⁵⁹² bozuk zihniyetiyle aileden koparılan kadın, perişanlığa itilmekte fakat onu kurtaracak birlik dayanışma bulunmamaktadır. Bu kötü neticenin farkında olan kadın, her şeye rağmen kötülüğü sineye çekerek aile içinde kalmaya gayret etmekte, böylece de ezilmektedir.

Kadının bunca fedâkârlığına rağmen koca, sarhoş haliyle bile:

*“Cehennem ol seni hıncır orospu, git: Boşsun”*⁵⁹³

diyerek onu aile birliğinin dışına atmakta, iyilik getirmeyeceği kesin olan sokağa göndermektedir. Kadının aile dışına itilmesi bütün aileyi sarsmakta, giderek ailenin bütün fertleri sefalet batağına gömülmektedir. Aile bağı çözüldükçe kadınlar, çocuklar sokaklarda perişan olmaktadır.

Sesi dinmiş yuvalar, hâke serilmiş evler;

Kocasından boşanan bir sürü biçare karı,

O kopan rabitanın darmadağın yavruları

Zulmetin yer yer, içinden kabaran mezbeleler,

*Evi sırtında sokaklarda gezen aileler...*⁵⁹⁴

Görülüyor ki Âkif, Türk Sosyal hayatından canlı tablolar ortaya koyarak, sosyal dayanışmanın, sosyal hizmet anlayışı ve müesseselerinin bulunmamaşının sonucunda

⁵⁹² M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 128

⁵⁹³ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 43

⁵⁹⁴ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 69

kadınların, çocukların, ihtiyarların kısaca muhtaçların nasıl perişan bir halde olduklarını göstermekte, meselenin ehemmiyetine dikkat çekmektedir⁵⁹⁵.

3. 4. 2. Aydınlardaki Sosyal Bozukluklar

Âkif, genel olarak aydınlardaki şu problemlere dikkat çekiyor: Halka kullanılabilir ve yararlı bilgiler sunamamak,⁵⁹⁶ eldeki mevcut değerleri koruyamamak,⁵⁹⁷ yeterince ciddi ve kararlı olmamak,⁵⁹⁸ şahsi menfaatlerini milletin menfaatlerinden önde tutmak,⁵⁹⁹ İslam faktörünü değerlendirememek⁶⁰⁰, devlet batacak yaygarasını basmak.⁶⁰¹

O, Batıcı aydınları; Batı'yı olduğu gibi taklit etmenin tek yol olduğunu savunduklarından,⁶⁰² Batı'ya seçmeci bir bakış açısıyla bakmadıklarından,⁶⁰³ kendi milletlerinin kültürüne hiç değer vermediklerinden,⁶⁰⁴ halkı tahrik ettiklerinden,⁶⁰⁵ halka inançsızlık aşılama kalktıklarından,⁶⁰⁶ İslamiyet hakkında bilgisizliklerinden ve geriliğin faturasını İslam dinine kestiklerinden,⁶⁰⁷ din konusunda Avrupa'yı yanlış tahlil ettiklerinden,⁶⁰⁸ fen ilimlerinde yeterince derinleşemediklerinden,⁶⁰⁹ kendi tarih ve geleneklerine sırt çevirdiklerinden⁶¹⁰ dolayı, eleştirmektedir.

3. 5. Meslek Grupları, Toplumsal Kategoriler

3. 5. 1. Din Adamları ve Toplumdaki Etkileri

Âkif, din adamları sınıfını da, ilmi yetersizlik ve adam kayırcılık yapmaktan,⁶¹¹ vatan, millet ve dinin mukadderatı hakkında yanlış düşünceler beslemekten,⁶¹²

⁵⁹⁵ Abdullah TÜYLÜ, **Mehmed Âkif Ersoy'un Şiirlerinde Sosyal Meseleler**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1986, s. 193.

⁵⁹⁶ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 167-169

⁵⁹⁷ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 198.

⁵⁹⁸ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 198.

⁵⁹⁹ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 196.

⁶⁰⁰ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 158.

⁶⁰¹ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 428.

⁶⁰² M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 156.

⁶⁰³ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 167.

⁶⁰⁴ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 168.

⁶⁰⁵ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 168.

⁶⁰⁶ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 183-169-198.

⁶⁰⁷ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 170, 171.

⁶⁰⁸ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 171-172.

⁶⁰⁹ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 168-169.

⁶¹⁰ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 366, 431.

⁶¹¹ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 149.

İslamiyet'i yanlış yorumlamaktan,⁶¹³ yeni ilimlerden habersiz olmaktan⁶¹⁴ dolayı eleştirmektedir.

3. 5. 2. Siyasetçiler ve Yönetimdeki Bozukluklar

O, yönetici aydınlan; kendi milletiyle çatışmak,⁶¹⁵ milletin acı ve ızdıraplarına kulak tıkamak,⁶¹⁶ ispiyonculuk yapmak, Allah'tan korkup utanmamak,⁶¹⁷ din adına devlet adına yanlış işler yapmak,⁶¹⁸ kukla gibi olmak,⁶¹⁹ ehil olmayanların devlet kademelerinde etkili görevlere getirilmesine alet olmak,⁶²⁰ halkın üzerinde şiddet ve baskı oluşturmak,⁶²¹ milletin geleceğe ait ümitlerini kırmak,⁶²² kabiliyetli insanları bertaraf etmek,⁶²³ Osmanlı devletine çok pahalıya mal olan ırkçı bir siyaset izlemek,⁶²⁴ millet ve devleti yönetmede yetersiz, tecrübesiz olmak,⁶²⁵ mali açıdan devleti dilenci seviyesine düşürmek⁶²⁶ adil bir idari sistem kuramamak gibi noktalardan eleştirmektedir.

Âkif in bu eleştirilerinin hem II. Abdülhamid hem de II. Meşrutiyet döneminin yönetimine ait olduğunu görüyoruz. O yönetici zümreye ideal tip olarak Hz. Ömer'i göstermektedir.⁶²⁷

Daha önceki bölümlerde Âkif'in aydın sınıfları ve halkla ilgili görüşlerine temas etmiştik. Burada, onun her biri yine halk içerisinde yer alan fakat özellikle vurgulanması gereken bazı toplumsal tabakalarla ilgili görüşlerine temas edeceğiz.

3. 5. 3. Çocuklar

Onun önemle üzerinde durduğu halk tabakalarından birisidir. Birçok yazısında çocukları konu edinmiştir. Hatta "Bebek yahud Hakk-ı Karâr"⁶²⁸ gibi eserleri, tamamen

⁶¹² M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 240-214

⁶¹³ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 370.

⁶¹⁴ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 370.

⁶¹⁵ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 71.

⁶¹⁶ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 71.

⁶¹⁷ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 148.

⁶¹⁸ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 148.

⁶¹⁹ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 148.

⁶²⁰ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 148.

⁶²¹ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 73-150.

⁶²² M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 73-74.

⁶²³ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 74.

⁶²⁴ Safahât, s. 163-164-184-261.

⁶²⁵ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 173-216.

⁶²⁶ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 230-233.

⁶²⁷ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 82- 88.

çocuklara ait bir konuyu, onların seviye ve dünyasında ele almaktadır. Bu çalışmalar, Türkiye'de çocuk edebiyatının da ilk örnekleri arasında görülebilir.

*Bizim Cemile Feride'yle bir sabah gelerek,
"Unutma beybaba, akşam birer hotozlu bebek,
Getir, kuzum..." dediler Ben de kızların keyfi
Kırılmasın diye reddetmedim şu teklifi.
Kiraz dudaklı, üzüm gözlü, inci dişli, iki
Edalı yosma getirdim. Aman o akşamki,
Sevinme halini bir görmeliydi yavruların!
Durup oturmadılar hiç, dedim: "Yatın dayarın,
-Bütün gün oynayınız... " Merde kim yatar? O gece,
Yemekte sızmaya me'lufolan- Feride'mce,
Kabul olunmıyacak söz olursa yatmaktı.
Yatar mı hiç? O nasıl hisli bir yumurcaktı.⁶²⁹*

Eşref Edib'in hatıralarında naklettiğine göre Âkif in yapmayı tasarlayıp da yapamadığı işlerden birisi de çocuklara ait daha fazla eser yazmaktı. Buna rağmen yine de o, çocuk edebiyatımızın öncülerinden sayılabilir.

Âkif, çocukların eğitimi üzerinde önemle durmuştur. Onların gelecek asırların şartlarına göre hazırlanıp yetiştirilmesini arzulayan Âkif, ayrıca çocuklar ve gençlerin eğitiminde din ve mukaddesatı da şart koşmuştur:

*Evet, ulûmunu asrın şehâba öğretelim;
Mukaddesata, fakat çokça ihtiram edelim⁶³⁰.*

O, çocukların eğitiminde çok önemli bir faktör olan öğretmenlerin mutlaka imanlı insanlar olmasını da şart koşturmaktadır. Ayrıca o, çocuk eğitiminde gerek ailede gerekse okulda dayak ve şiddete kesinlikle karşıdır:

*- Dayak "amentü"ye girdiyse, benim karnım tok.
Gül değil, kıl bile bitmez sopa altında⁶³¹*

Âkif, çocukların okul öncesi eğitimine de vurgu yapmıştır. Ona göre bu dönemdeki eğitimin izleri, hayat boyunca önemini koruyacaktır. Bu dönemde alman telkinlerin, dinlenen ninnilerin çocuğun karakter ve şahsiyetinin oluşmasına büyük

⁶²⁸ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 133-136.

⁶²⁹ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 133.

⁶³⁰ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 247-248.

⁶³¹ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 223.

katkıları olacaktır. Bunlar büyük oranda toplumsal geleneği temsil etmekte ve yeni kuşaklara değerleri nakletmektedir. Toplumda bu noktada bir tıkanıklık olmamasına çok dikkat edilmelidir. Yoksa yeni yetişen çocuklar farklı etkiler altında yetişebilirler:

*Beşikte her birimiz bir teranedir işitir,
Ki bestekârı tabiat değil de an anedir.
Evet, bu ananenin tellerinde mazimiz
Terennüm etse o parlak sesiyle râziyiz.
Fakat mefahir-i ecdadı nakleden "ana" tel,
Bakılmayıp da asırlarca kalmadan mühmel,
Ya büsbütün sağır olmuş, ya öyle paslanmış:
Ki hangi perdeye vursan, çıkan sada yalı.*

...

*Eşikten atlamak isterseler hayata yarın,
Beşikte duyduğu sesler gelir, bu yavruların⁶³²*

Kendisinin de dini düşünce ve hayatı üzerinde küçükken aile ve çevresinden aldığı terbiyenin önemi üzerinde duran Âkif, Safahâtında babasının kendisini Fatih Camii'ne namaza götürdüğünden ve camiide coşku ve sevinçle koşuşmalarından bahsetmektedir.

3. 5. 4. Gençler ve Âsımın Nesli

Hiç şüphesiz ki Âkif'in en fazla önem verdiği sosyal tabaklardan birisi de gençlerdir. O, Safahâtı'nın yedi kitabından birisi olan "Âsım"ı gençlere ayırmıştır. Âkif, burada reel hayatın gerçeklerine göre yetişecek olan ideal bir gençlik üzerinde durmaktadır. Bitmiş haldeki baskısı 1924'te yapılan "Âsım" da Âkif, yeni dönemde yetişmesini ümid ettiği gençliğin özelliklerini ele almaktadır. Ona göre, gelecek zamanlar Âsım'ın Nesline boyun eğecektir:

*- Âsım 'm nesli... diyorsun. Ne uzun boylu hayal!
- Âsım 'm nesline müinkaad olacak istikbal⁶³³*

Sembolik bir genç olan Âsım, harika bir gençtir. Âkif, onu şöyle anlatmaktadır:

*Görmedim ben bu kadar dört başı mamur insan,
Ne büyük hilkat o Âsım, ne muazzam heykeli⁶³⁴*

⁶³² M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 303.

⁶³³ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 387.

Âsım, beden olarak zinde bir yapıya sahip olmakla birlikte, emsalsiz bir ruh inceliğine de sahip bir gençtir:

*O ne ifrat ile rikkat! Hani etsen ta mık,
Bir kadın ruhu değildir o kadar belki rakik.*⁶³⁵

Bir gün savaş meydanında büyük bir zaferden sonra askerler kendi aralarında güreş tutarlar. Âsım da çok iyi bir pehlivandır. Güreş meydanına rakibiyle biraz mücadele ettikten sonra onu yenebilecekken ona yenilir. Çünkü düşmana karşı aslanlar gibi mücadele eden bir gaziyi yenmeyi kendisine yakıştıramaz. Halbuki, Âsım da aynı şekilde savaşmıştır...⁶³⁶

Âsım, ilim ve irfan açısından da çok iyidir. Sağlam ve bilgilerle donanmıştır. Aklını çok iyi bir şekilde kullanmaktadır. Maddi ve manevi gelişimi tam bir uyum içindedir:

*Sonra, irfanı için söyleyecek söz bulamam;
Oğlanın bildiği, öğrendiği herşey sağlam.
Boynu dehşetli, evet, beyni de lakın zinde;
Kafa enseyle beraber gidiyor seyrinde.*⁶³⁷

Âsım ve onun nesli vatan, millet ve dinleri yolunda her türlü meşru görevi yapabilecek gençlerdir. Bu bağlamda 1. Dünya Savaşı çıkması üzerine Avrupa'daki yüksek tahsillerini tereddüt etmeden bırakmışlar ve orduya katılmışlardır. Başta Çanakkale Savaşı olmak üzere yedi cephede aslanlar gibi mücadele etmişlerdir:

*Âsım m nesli... diyordum ya... nesilmiş gerçek:
İşte çiğnetmedi namusunu çiğnetmiyecek*⁶³⁸

Savaş sonrası İstanbul'a dönen Âsım ve arkadaşları, şehirdeki asayişin iyi işlemediğini görünce kendileri asayiş sağlamaya yöneliyorlar. Örneğin, mahallenin huzurunu bozan meyhaneleri basıyorlar, nara atan sarhoşları kovalıyorlar, kumarbazlara gözdağı veriyorlar. Âkif, onların bu tavrım asla tasvip etmiyor. Âsım'dan duygusal hareket etmemesini, aklını daha iyi kullanmasını ve kanunsuz iş yapmamasını istiyor. Çünkü Âkife göre ideal bir nesil olan Âsım ile arkadaşlarının çete ve mafya tarzı

⁶³⁴ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 393.

⁶³⁵ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 393.

⁶³⁶ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 394-395.

⁶³⁷ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 393.

⁶³⁸ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 389.

davranışlarla uzaktan yakından bir alakası olmaz. Onlar hukuk devletim savunurlar. Bu millet olmanın da zorunlu bir şartıdır:

*Bize, Âsım, ne şunun yumruğu lazım, ne bunun;
 Birinin pençesi ister yalnız: Kanunun.
 Ver bütün kudreti kaanuna ki vahdet yürüsün...
 Yoksa millet değil ancak dağık bir sürüsün...
 Memleket zaten ayol, baksana: Allak bullak,
 Sen de hissinle yürürsen batırırsın mutlak⁶³⁹*

Aynı dönemde Âkif, Âsım ve arkadaşlarının işi daha ileri götürerek, Bab-ı aliyi yani hükümeti bile basmayı düşündüklerini öğrenince; onlara bu düşüncelerinin de çok yanlış olduğunu ikna edici bir yolla anlatır. Dini ve ahlaki gerekçelerle de olsa onların asla şiddete bulaşmamalarını ister. Ona göre bu yolda öldüren katil ölen de maktuldür. Bunun mücbir sebeplere dayanan ve değerler için yapılan savaşıla hiçbir alakası yoktur:

*"Hem gaza, hem de şehadet, ne saadet bu!"derim;
 Ciğerim yansa da söndürmek için için cehd'ederim.
 Ama "kaatil" derseler oğlumu, yahud "maktul"
 O zaman işte benim akıbetim pek meçhul⁶⁴⁰*

Âkif, Âsım ve arkadaşlarına din ve vatan için yapabilecekleri en iyi davranışın, Avrupa'da yanın kalan eğitimlerini tamamlamak olduğunu söyler. Çünkü Âkife göre eğitim, toplumsal gelişme ve dönüşüm en sağlam yoludur.

*Kıssadan hisse çıkarsak mı, ne dersin Âsım!
 Anlıyorsun ya, zarar yok, daha iy'anlaşalım:
 İnkılab istiyorum ben de, fakat, Abdu gibi...
 Yoksa, ellerde kör alet efeler tertibi,
 Babialı'leri basmak, adam asmakla değil.
 Çek bu işten bütün ihvanını, kendin de çekil,
 Gezmeyin ortada, oğlum, sokulun bir sapaya,
 Varsa imkanı, yarın avdet edin Avrupa'ya.
 Çünkü milletin ikbali için, evladım,
 Ma rifet, bir de fazilet.:. İki kudret lazım.⁶⁴¹*

⁶³⁹ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 399.

⁶⁴⁰ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 401.

⁶⁴¹ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 40-406.

Âsım ve arkadaşları bu nasihatlere kulak verirler ve Avrupa'ya gitmeye karar verirler. Âkif de onlara şu sözlerle uğurlar:

Altı ay, bir sene gayret size eğlence demek...
Siz ki yıllarca neler çekmediniz, hem gülerek!
Hanı bir ömre bedeldir şu geçen her gününüz;
Bir gün evvel gidiniz bir saat evvel dönünüz..
Şarkin aguşu açıktır o zaman işte size;
O zaman varmanın imkanı olur gayenize;
O zaman dinlerim artık seni, Âsım, bol bol...
 - *Yarın akşam gideriz.*
 - *Öyle mi? Berhurdar ol.*⁶⁴²

3. 5. 5. Yaşlılar

Âkif, toplumun önemli Bir kesimini oluşturan yaşlı insanlar üzerinde de durmaktadır. Ona göre ihtiyarların durumu içler açısı ve tam bir sefalettir. Safahât 'ta geçen "Seyfi Baba ", "Yemişçi İhtiyar " gibi eserleri bu durumu dile getirmektedir.

"Kocakarı ile Ömer" isimli eseri" de onun yaşlılara yerdiği önemi göstermesi açısından önemlidir. Bu şiirin isminde önce yaşlı kadını zikretmesi de ayrı bir incelik olarak düşünülebilir.

Âkif ihtiyarlar, kadınlar ve çocukların toplumdaki diğer insanlardan ilgi ve sevgi görmeleri gerektiğini şöyle vurgulamaktadır:

Üç sınıf halka içim parçalanır, hem ne kadar!
İhtiyarlar, kanlar, bir de küçükler; bunlar
Merhamet görmeli, yüz görmeli insanlardan;
*Yoksa insanlığı bilmem nasıl anlar insan?*⁶⁴³

3. 5. 6. Askerler ve Ordu

Âkif, eserlerinde toplum hayatında çok önemli fonksiyonları olan ordu üzerinde de durmaktadır. Ona göre toplumun içine düştüğü kötü durumdan ordu da nasibini

⁶⁴² M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 408.

⁶⁴³ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 116.

almıştır. Bu da kaçınılmazdır. Çünkü ordu fertlerini millettten almaktadır. Âkif yaşadığı dönemde kayırmacı siyasetin askerlerdeki disiplini bozduğunu söylemektedir:

*Kalmamış terbiye askerde. Nasıl kalsın ki? :
 Birinin ömrü mülazımlıkta geçerken öteki, ,
 Daha mektepte iken tayy-ı merâtible ferik!
 Bir müşirlik mi var? Allahu veliyyu't-tevfik?*⁶⁴⁴

Âkif ordunun istibdada ve siyasete alet edilmesine de karşıdır. Ona göre böyle idareler başarılı olamaz:

*Bize, Âsım, ne şunun yumruğu lâzım, ne bunun;
 Birinin pençesi ister yalınız: Kaanûnun
 Ver bütün kudreti kaanûna ki vahdet yürüsün...
 Yoksa millet değil ancak dağınık bir sürüsün...
 Ya kuzum, zabtiyerûhuyle hükümet sürenin,
 Yeri altındadır, üstünde değildir kürenin!*⁶⁴⁵

İç karışıklıkların yaşandığı toplumlarda ordunun düşmanla uğraşacak yerde kendi milletiyle uğraşmak zorunda kalacağını, kışlaların evlere askerlerin de ahaliye dönüşebileceğini ve bunun sonunda da düşmanların yurdu çiğneyebileceğini ifade etmektedir:

*Kışlalar evlere, asker de ahâliye döner!
 Durmasın sonra kazan kaldıradursun ordu,
 Düşmanın safları çiğner, bu mukaddes yurdu?*⁶⁴⁶

3. 5. 7. Azınlıklar ve Toplumsal Çözölmeye Etkileri

Âkif, özellikle İstanbul'daki gayri Müslimlerin yoğun olduğu Galata, Beyoğlu gibi semtlerin halk üzerinde bozucu etkiler oluşturduğundan bahsetmektedir:

*Beyoğlu'nun o mülevves muhît-i fahişine.
 Dalar gider, takıhp birse filenin peşine*⁶⁴⁷

O, azınlıkların meyhane gibi topluma zararlı bazı müesseseleri işlettiklerini ve bu yüzden nice ailenin yıkıldığını "Meyhane" isimli eserinde işlemektedir:

- Kuzum Dimim, bu akşam biraz Ziyâdece ver...

⁶⁴⁴ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 148.

⁶⁴⁵ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 399.

⁶⁴⁶ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 165.

⁶⁴⁷ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 254.

- Ziyâde, anladık amma ya içtiğin şişeler?

- Çizersin...

...

- Bizim peşin paramız... Almadın mı dün kuruşu?

- Ayol, tükendi mezen... Bari koy biraz turşu.

Arattı kendini uстан... Dinince dinlensin!⁶⁴⁸

Âsım'da da emekli bir genaralın evinde hizmetçilik yapan bir Rum kadının bir aileyi nasıl yıktığından bahsetmektedir:

Çoluğun var, çocuğun var, haremin namuslu;

Yaşın akmış beşi bulmuş, otur artık uslu.

...

- Hiç o seksen kapı gezmiş, o kaşarlanmış Rum,

Sofracıyken seni koymuş da bu canım kılığa,

*Hanımın derse, dökülmez mi ki fındıkçılığa?*⁶⁴⁹

Âkif, azınlıklara misyonerlik açısından da bakmaktadır. Ona göre Robert Koleji gibi bazı okullarda Müslüman çocuklara protestanlık propagandası yapılmaktadır:

Misyonerler, gece gündüz yeri devretmedeler,

*Ulema vahy-i İlahiyi mi bilmem, bekler?*⁶⁵⁰

Âkif, Sırat-ı Müstakim dergisinin 108. sayısında çıkan bir yazısında, Lehistanlı Müslüman bir zenginin başından geçen bir olayı anlatmaktadır. Buna göre, söz konusu kişi İstanbul'a gelir ve burada hem iş yapmak, hem de oğlunu okutmak istemiş. Robert Kolejine gitmiş. Okulu gezerken gözüne değişik bir bina ilişmiş. Oranın ne olduğunu sorunca, kilise olduğunu ve haftada bir bütün öğrencilere protestan papazlar tarafından zorunlu olarak vaaz verildiğini öğrenmiş. Okulda Müslüman öğrenci yok mu diye sormuş. Seksen tane olduğunu söylemişler. Onlarında mı bu papazları dinlemek zorunda kaldıklarını sormuş. Vakfın şartları gereği onların da Protestan vaazlarını dinlediklerini öğrenmiş. Bunun üzerine çocuğunu bu okula vermekten vazgeçmiş. Daha sonra önüne gelene İstanbul'da bir çocuğa lise seviyesinde medeni ulumu öğretecek ama

⁶⁴⁸ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 33.

⁶⁴⁹ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 333.

⁶⁵⁰ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 156.

bununla birlikte sağlam bir İslam’i terbiye de verecek bir okulun olup olmadığını sormuş.⁶⁵¹

3. 5. 8. Öğretmenler ve Eğitim Sorununa Sosyolojik Bakış

Öğretmenleri de, milletin inanç ve kültür değerleriyle ters düşmek,⁶⁵² çocuklara yanlış bilgiler aktarmak,⁶⁵³ iman, edep, liyakat ve vicdan gibi bir öğretmende mutlaka bulunması gereken vasıflara sahip olmamak⁶⁵⁴ gibi noktalardan eleştirmektedir.

M. Âkif Ersoy, gerek toplumda gerekse aydınlar da görmüş olduğu bu hastalıkları bütün çarpıklığı ile gözler önüne serip; insanları bundan kurtarmağa çalışmıştır. Ayrıca, bu manevi hastalıklara deva olabilecek görüşlerini de ifade etmiştir. Bunlar genellikle hastalıkların zıt karşılıklarıdır. Mesela o, tefrikanın karşısına birliği, cehaletin karşısına ilmi, kötü ahlakın karşısına yüksek ahlakı, adaletsizliğin karşısına adaleti, istibdatın karşısına hürriyeti çıkarmıştır. Bu yüksek değerleri şiir ve eserlerinde sık sık tekrar etmiştir.

Âkif’in bu tutumu arkasında, teorik olarak ifade edilmese de, mana olarak çok güçlü felsefelerin olduğu görülmektedir. Mesela, toplumun en büyük hastalıklarından birisi olan tembellik karşısında, halkı gayrete getirecek çok güçlü bir felsefe geliştirmiş ve bunu da şiirin etkileyici üslubuyla ifade etmiştir.⁶⁵⁵

3. 5. 9. Dil ve Toplum

Eski edebiyatı, “kaideci, sanatçının kişiliğini boğan, söz oyunlarını ön planda tutan, gerçeğe ilgisiz, devrini tamamlamış ve skolâstik karakterde”⁶⁵⁶ bularak artık ortadan kalkmasını savunan tanzimatın birinci nesli yeni bir edebiyata ihtiyaç duyuyordu. Sosyal fayda prensibine bağlı, hakikat ve tabiate uygun olmasını istedikleri bu edebiyat “yeni bir dil ve üslup” ile meydana getirilecektik.

⁶⁵¹ Sabahattin ARIBAŞ, **Mehmet Âkif’in Eğitim Üzerine Düşünceleri**, Medeniyet Yayınları, İstanbul, 1992, s. 110-112.

⁶⁵² M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 356-358-359

⁶⁵³ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 248.

⁶⁵⁴ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 247.

⁶⁵⁵ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 25-26-274-131-58-59-373.

⁶⁵⁶ Kenan AKYÜZ, “*Modern Türk Edebiyatının Ana çizgileri*”, **Türkoloji Dergisi**, C.2., S.1, s. 68.

Yeni bir dil ve üslûp meselesi, düşüncelerin “dil” ve “edebiyat” üzerinde yoğunlaşmasına yol açtı. Gerek Tanzimat edebiyatçıları ve gerekse daha sonrakiler bu konu üzerinde sürekli düşünmüşler, yazmışlar ve münakaşa etmişlerdir.

Mehmed Âkif’in de bu konuyla yakından ilgilendiğini, şiirlerinde, makalelerinde ve hasbihâllerinde, dil ve edebiyat'a ait görüşlerini açıkladığını görüyoruz. Âkif’in bu yazılarında; Sosyal bir müessese ve anlaşma vasıtası olan dil ne durumdadır, dilde sadeleşme gerekmekte midir gerekiyorsa bunun ölçüsü ne olmalıdır, bu işi kimler nasıl yapmalıdırlar diğer Türk şivelerinden kelime alınmalı mıdır ve onlarla bir dil birliği sağlamak gerekli midir, böyle bir birlik için dilde tutulacak yol ne olmalıdır..? gibi sorulara cevap vermeğe çalıştığı görülür.

Mehmed Âkife göre dilde yeniliği kabul etmemek akıl kârı bir davranış değildir. Yalnız bu mesele, dilden anlayanlarca yâni işin erbabı tarafından halledilmelidir:

*“Lisâna hiç yenilik sokmayın” demek: Cinnet,
-Hayır, taassub eden yok... Şu var ki icabı
Tahakkuk etmeli bir kerre, bir de erbabı
Eliyle elmalı matlub olan teceddütler...⁶⁵⁷*

Gazetelerin dilini Örnek göstererek: “Evet, lisanın sadeleştirilmesi farzdır. Gazetelerde zabıta vukû’atı Öyle ağır bir lisanla yazılıyor ki, avam onu bir dua gibi dinliyor” diyen Mehmed Âkif fikrini müşahhas iki cümle ile açıklar: “Mehmed Beğ’in hânesinden leylen fûrceyâb duhûl olan sârik, sekiz adet kalîçe-i girânbahâ sirkat etmiştir.” cümlesini kullanıp da “Mehmed Beğ’in evine bu gece hırsız girmiş, sekiz halı çalmış.” dememenin “maskaralık” olduğunu belirten Mehmed Âkif, “Avâmın anlayabileceği mânâ avâmın kullandığı lisân ile edâ edilmeli” der.⁶⁵⁸ Bu görüşüyle eski lisân taraftarlarına karşı çıkar,

Âkif; dilin sadeleşmesine karşı olmamakla beraber diğer Türk şivelerinden alınan ve Osmanlı halkının anlamadığı kelimelerin kullanılmaması gerektiğini söyler. Âkif bu iki görüşten, birincisinin ifrat, diğerinin tetrit olduğunu belirtir ve der ki “Bugün de “İkdam” gazetesinin başında birtakım makaleler görülüyor ki; Türkçe kelimelerin yanıbaşlarında Arapçaları olmasa zavallı ümmet-i merhume hiçbir şey anlamayacak”

⁶⁵⁷ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 244

⁶⁵⁸ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 238.

“meclis” yerine (kurultay), “mebu” yerine (yalvaç) “âyân” yerine (aksakal), “hâl” yerine (idemuk), can yerine bilmem ne⁶⁵⁹...

Âkif’e göre dilde önemli olan anlaşılır olmaktır. Meselâ, bugün “hâl” kelimesini anlamayacak bir tek Türk var mıdır? Yoktur. O halde halkın anladığı kelimeleri değiştirmeye de gerek yoktur⁶⁶⁰.

Âkif, İkdâm’ın yapmak istediği, belki bütün Türk boylarının anlayabileceği bir dil yaratmaktır. Ama bu çıkar yol değildir, der. Çünkü bu dili ne Osmanlı ülkesinde yaşayanlar, ne de diğerleri anlayabilir. Böyle bir gayenin tahakkuku içinkî Rusya’dan gelen Türklerin iyi düşünenleri de aynı görüştedir. Takip edilecek yol: Osmanlı lisanı biraz sadeleştirilip ıslah edilmeli, diğer Türk boyları da buna uymalıdır⁶⁶¹. Böylece birlik sağlanmış olur. Âkif’e göre bunun en güzel Örneği Kırım’da çıkan Tercüman gazetesidir, “İşte o gazete bizim Osmanlı Türkçesinin iyi taraflarını almak suretiyle hem dilini başkalaştırdı, hem de havalideki Türkleri bizim Türkçeye biraz alıştırdı.”⁶⁶² Âkif, bu konuda Türkçülerle aynı görüştedir. Ziyâ Gökalp’in: “Türk Milleti ve Turan başlıklı yazısında” İstanbul Türkçe’sinin bütün Türklerce millî lisân olması, bu icaz ve kudsiyetin lisâna intikali dolayısıyladır. Fazla olarak İstanbul Türkçesi, Türk lehçelerinin en güzeli, en işlenmiş, edebiyat ve ilimce en zenginidir.”⁶⁶³ cümleleriyle ortaya koyduğu görüşlerle Âkif’in görüşleri arasındaki benzerlik dikkat çekicidir.

Aynı görüşleri, Ömer Seyfeddin’in “Umumî ve Hususî Türkçe Abdullah Tukayef ve Lisanı” başlığı ile yayımladığı makalesinde de görürüz. Ö.Seyfeddin bu yazısında “İstanbul Türkçe’sinin Turan dili olması gerektiğini” sebepleriyle birlikte ortaya koyar.

Netice olarak Âkif, dilde ifrata ve tefrite kaçmayan bir sadeleşmenin şart olduğu fakat bunun "Erbabı eliyle" yapılması gerektiği görüşündedir. Bütün Türkler arasında anlaşmayı sağlayacak olan ortak dilin de İstanbul Türkçesi esas alınarak gerçekleştirilebileceğine inanır.

⁶⁵⁹ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 237

⁶⁶⁰ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 237.

⁶⁶¹ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 237

⁶⁶² M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 238

⁶⁶³ Ziyâ Gökalp, “*Türk Milleti ve Turan*”, **Türk Yurdu**, C.IV, Mart, 1330, s. 2053-2058.

3. 5. 10. Edebiyat ve Edipler

Edip ve yazarları da; fuhşiyat edebiyatı yapmak,⁶⁶⁴ milletin arasına ayrılık tohumları atmak, milletin ahlakını bozmak,⁶⁶⁵ vicdan ve fikir hürriyeti adı altında din düşmanlığı yapmak,⁶⁶⁶ millete hiçbir faydası olmayan bir edebiyat yapmak gibi⁶⁶⁷ noktalardan eleştirmektedir.

Edebiyat anlayışını: “Biz bugün hey’et-i içtimaiyemizin gözünü açacak, hissiyatını yükseltecek, hamiiyetini galeyana getirecek, ahlâkı-tehzib edecek. Hulâsa bize her manâsıyla ders-i edeb verecek bir edebiyata muhtacız”⁶⁶⁸ cümlesiyle dile getiren Mehmed Âkîf’in, Tanzimat’tan Önceki ve Tanzimat’tan sonra gelişen edebiyatımızı bu açıdan değerlendirdiğini görüyoruz.

Âkîf’e göre edebiyatımızın kötü yönleri; gayr-i ahlâkî ve gayr-i millî oluşudur. Eksik tarafları ise, plansızlığı, tasvirsizliği ve gerçek anlamda tenkidin bulunmamasıdır.

Edebiyattan beklenen halkı "irşad" etmesidir. Fakat onun, bu durumuyla halkı irşad etmesi mümkün değildir. Edipler bayağılaşmıştır. Kimi Batı’nın yalnız fuhşuna sahip çıkmış, kimi de İran’ın köhne mallarına talip olmuş, bunlarla iştigal ediyorlar:

Udebânız hele, gayetle bayağı mahlûkat...

Halkı irşad edecek öyle mi bunlar? Heyhat.

Kimi Garb’ın yalnız fuhşuna hasbi simsar

*Kimi "İran malı" der, köhne alır, hurda satar.*⁶⁶⁹

Âkîf’e göre, ahlâk açısından bakınca eski edebiyatı» tutulacak yeri yoktur. Ya “Oğlanla Şarap”tan bahseder, ya, “sakî” veya “içki”.. Beş-altı yüz sene süren bu edebiyat millette gevşemedik sinir bırakmamıştır:

*Eski divanlarımız dopdolu oğlanla şarap*⁶⁷⁰

...

Şarap kokar eslâfın en temiz gazeli.

Beş-altı yüz sene "sakî" hava-yı mübtezeli

*Sinir bırakmadı Osmanlılarda gevşemedik*⁶⁷¹

⁶⁶⁴ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 169-304.

⁶⁶⁵ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 162.

⁶⁶⁶ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 162-163.

⁶⁶⁷ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 304.

⁶⁶⁸ Mehmed Âkîf, “Mukallitliği de Yapamıyoruz” *Sırat-ı Müstakim*, C.III, S.56, 17 Eylül 1325, s. 55.

⁶⁶⁹ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 184

⁶⁷⁰ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 184

⁶⁷¹ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 346.

Bu edebiyatın bir faydası olmadığı gibi milletin ruhunu da uyuşturmaktadır:

*Ne kaldı? Bir edebiyatımız mı? Va-esefa,
Bırak ki ettiği yoktur bir ihtiyaca vefa;
Ya ruh-i milleti efsunluyor, uyuşturuyor.
Ya sinelerdeki hislerle çarpışıp duruyor.*⁶⁷²

“İnsaf edilsin, matbu, gayr-i matbu yüzlerle, belki binlerle sayılan divanlarımızı birer birer tetkikden geçirsek bulabileceğimiz hakikî, hamasî, hikemî ahlâkî, hissi şiirler bir müntehabât mecmuası meydana getirebilir mi" diye soran Âkif ilave eder "Harabatı okuyan bir Osmanlı edibi için sıkılmamak, müteessir olmamak kabil midir?"⁶⁷³

Gazeliyatımızın hâli mâlûm kasaidimiz ya bir takım küçük ekâbire dalkavukluk etmekten, ya fahriye unvanı altında kendi menafîini dinlemekten ibaret⁶⁷⁴ diye eski edebiyatı beğenmeyen M.Âkif Yeni edebiyatın da bundan farklı olmadığını söyler:

*Biradan, fahişeden başka nedir şiir-i şebab?*⁶⁷⁵

diye sorar.

Üstelik bunlar: “Sanat sanat içindir, sanatta gaye yine sanattır” gibi nazariyelerle ahlâksızlığa felsefe şekli vermekte, böylece de edebiyat nâmına, milletin namusuna, hayatına mevcudiyetine zarar veren bahnameleri eser diye ortaya sürmektedirler⁶⁷⁶.

*Muhitin üstüne meyhaneler kusan bu gedik
Kapanmak üzere iken başka rahneler çıktı;
Ayakta kalması lâzım ne varsa hep yıktı»
"Değil mi bir tükürük alna çarpacak tedib.
Ne hükmü var" Üç beş hayâ züğürdü edib,
Bitirmek istedi ahlakı, ârı, namusu
Çıkardı ortaya, gezdirdi saksılar dolusu,
Havay-ı fuhşu kudurtan zehirli zambaklar.*⁶⁷⁷

Âkif'in son mısra ile kasdettiği, Mehmed Raufun “Bir Zambak Hikâyesi” adlı bahnâme tarzındaki eseridir⁶⁷⁸.

⁶⁷² M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 346.

⁶⁷³ Mehmed Âkif, “Mukallitliği de Yapamıyoruz” s. 55.

⁶⁷⁴ Mehmed Âkif, “Mukallitliği de Yapamıyoruz” s. 55

⁶⁷⁵ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 184

⁶⁷⁶ Mehmed Âkif, “Edebiyat”, *Sebilürreşad*, .C.I-VIII S.183, 24 Şubat 1327, s. 9.

⁶⁷⁷ M. Â. ERSOY, a.g.e., s. 347

⁶⁷⁸ Mehmed Rauf, *Bir Zambak'ın Hikâyesi* İstanbul, 1326.

Edepsizliğin girdiği bir çalışma, Âkife göre zaten edebiyat eseri olamaz. Çünkü “Edepsizliğin başladığı noktada edebiyat biter”⁶⁷⁹

Âkif, “Edebiyatta estetik bir gaye arayan ve edebiyatın fayda peşinde koşmadığını, ahlâkçı bir gaye gütmeyişini ısrarla belirten Servet-i funûncular”⁶⁸⁰ın bu görüşlerine katılmaz. Mesela Cenab Şehabettin’e göre “Edebiyatın gayesi yine edebiyattır”⁶⁸¹ Hüseyin Cahid’e göre ise “San’atkâr vaiz değildir. Bunun için edebiyattan ahlaka veya fikirleri aydınlatmaya hizmet beklenemez.”⁶⁸²

“Edebiyat, ahlâkî olmalı, millî emellere verdiği cazibe ile geleceğe tesir etmeli ve millî gayreti bir maksada doğru sevk ve tahrik etmeli”⁶⁸³ görüşünde olan Mizancı Murad Bey;

“Edebiyat ahlâka hizmet etmeli”⁶⁸⁴ düşüncesini savunan Âkif’le benzer fikirde olduğu görülür.

Edebiyata ahlak nokta-i nazarından bakan Âkif gördüklerini beğenmez ve der ki:

Kudretim yetse eğer on yedisinaen yukarı

Udeba namına kim varsa. huduttan dışarı.

Atarım taktırarak boynuna bahnemesini

*Okuyan yaftayı elbette çıkarmaz sesini...*⁶⁸⁵

Mehmed Âkif’in hem eski hemjde yeni edebiyatta gördüğü ikinci kusur “Taklitçilik”tir. “Her kavim için kendisinden meziyetli gördüğü diğer bir kavmi taklit etmek pek tabiidir”⁶⁸⁶ diyen Âkif, bizim taklitte de yanlış yola girdiğimizi, meselâ Garb’ın edebiyât-ı hakikîye mesleğine tamamıyla muvafık olan Arab’ın şiir-i kadîmini yahut zuhûr-ı İslam’dan sonra yetişen ve hikmetle hamaseti birleştirenleri değil de İran edebiyatını örnek alarak yetişen mazmuncu Arap edebiyatını taklid ettiğimizi söyler⁶⁸⁷. Böylece taklitte de hata yapıp iyiyi değil, kötüyü taklit ettiğimizi savunan Âkif, “Hulasa

⁶⁷⁹ Mehmed Âkif, “Edebiyat”, s. 9.

⁶⁸⁰ Bilge ERCILASUN, **Servet-i Funûnda Edebî Tenkit**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s.173.

⁶⁸¹ Cenab Şehabettin, “Husahabe-i Edebiyye-Menafi-i Edebiyye”, **Servet-i Fünûn**, C.353, s. .259.

⁶⁸² HüseyinCahit, “Romanlara Dair Edebiyat ve Ahlak”, **Servet-i Fünûn**, C.358, s.301

⁶⁸³ Birol EMİL, “Mizancı Murad Bey’in Edebiyat ve Tenkide Dair Görüşleri” İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C.XIX, İstanbul, 1971, S.121, s.122 .

⁶⁸⁴ Mehmed Âkif, “Edebiyat”, s. 9-16.

⁶⁸⁵ M. Â. ERSOY, **a.g.e.**, s. 184

⁶⁸⁶ Mehmed Âkif, “Mukallitliği de Yapamıyoruz”, s. 54 .

⁶⁸⁷ M. Â. ERSOY, **a.g.m.**, s. 55.

bizim böyle taklid yolunda meydana getirdiğimiz âsar-ı edebiyemiz insanı ya miskin yapar, ya ahlâksız”⁶⁸⁸ hükmünü verir.

Bir zaman Şark edebiyatının kötü edip ve eserlerini taklid ederek düştüğümüz hatayı, bugün Garb edebiyatının aynı tür eserlerini taklid ederek tekrarladığımız görüşünde olan Âkif, fikrinde yalnız değildir. Yeni Lisan makalesinde Ömer Seyfettin benzer görüşleri ileri sürerken, Ali Canib “Biz kendi edebiyat tarihimiz tedkik ediyoruz, görüyoruz ki, Şark mektebini teşkil eden şairlerin en mümtazları maymun gibi mukallid olmaktan kurtulamamışlardır” sözleriyle eski edebiyatın” Garb mektebinde de yine bunu, sanki edebiyatın daha yataın muhitlerinden negha olsun olmağa mecali yokmuş gibi, yalnız harice göz diktiğini görüyoruz. İçlerinden en dahisi bile, müthiş sirkatler irtikap ediyor, klâsikleri, romantikleri soğana çeviriyor.(...) Hulasa bir asırdan beri kuvvetli bir maymunlukla malulüz.” sözleriyle de yeni edebiyatın taklidden ileri gidemediğini vurguluyordu. Mizancı Murad’ın görüşleri de aynı doğrultudadır. Ona göre de edebiyatımızın gerilik sebeplerinden biri onun taklide mütemayıl olmasıdır⁶⁸⁹.

Batı edebiyatının bizden ileri olduğunu kabul eden Âkif, onlardan teknik yönden istifâde edilmesinin gerektiğini söyler. “Yoksa ecnebi emtiasını yerli metal yerine satmak istemeyiz” der. Fikrini müşahhas bir misalle açıkları Petrolün nasıl elde edildiğini, çıkarıldığını öğrenen bir Osmanlı, Erzurum’daki, Irak’taki madenlerimizi işletmeye çalışmalıdır. Yoksa Amerika’dan ve diğer dış ülkelerden teneke teneke petrol taşıyarak, yerli mahsul diye satarsa onun madenciliğinden bir şey anlaşılmaz⁶⁹⁰.

“İçtimaî dertlerimizi dökmek, yaralarımızı açıp göstermekten çekinmeyiz. Meramımız kendimizi değil, maskaralıklarımızı maskara etmektedir. Elbirliği ile insanlığa doğru yürümek isteriz.(...)

Bizim için halka söylenecek eserler lâzım. Altıyüz bu kadar seneden beri yalnız havasâi düşünce düşünce avam olup gitmişiz” diye düşüncelerini açıklayan Âkif’e göre bizim; “Millî, hakiki ve insanî” bir edebiyata ihtiyacımız vardır⁶⁹¹.

Âkif, edebiyatımızın önemli bir eksiğinin de plânsızlık olduğunu söyler. Ona göre: “Osmanlı üdebasını Garplılardan bu derece geri bırakan esbabın en birincisi şüphe yol ki plân meselesidir”⁶⁹²

⁶⁸⁸ M. Â. ERSOY, **a.g.m.**, s. 55.

⁶⁸⁹ B. EMİL, **a.g.m.**, s. 121.

⁶⁹⁰ M. Â. ERSOY, “*Edebiyat*” s. 9-10.

⁶⁹¹ M. Â. ERSOY, “*Edebiyat*” s. 10.

⁶⁹² Mehmed Âkif ERSOY, “*Edebiyat Bahisleri Plân*”, **Sebilürreşad**, C.I.VIII, s. 397-398.

Şairlik ve sanatkârlık olmak üzere şairlere iki noktadan bakan Âkif, şairlerimizi sanatkârlık yönünden zayıf bulur. Örnek olarak Fuzûlî'yi ele alır, onun eserlerini beğenir ama plânsız olduğu için kusurlu bulur. “Keşke Fuzûlî daha az şair, daha iyi sanatkâr olsaydı” der. “Fuzûlî elbette pek büyük bir şairdir, Leylânâme’sinde elbette pek yüksek şiirler vardır. Lâkin Hazret, efsânesini nazma kalkışmazdan evvel, eserine nasıl başlayacağını, nelerden bahsedeceğini, nasıl bir netice vereceğini düşünmemiş, hiçbir plân, hiçbir taslak yapmadan say-i karihasına, servet-i hayaline, senahâti hissine güvenerek işe başlayıvermiş. Onun için bu kadar emeği heder olmuş gitmiş⁶⁹³. “Fuzûlî için söylenen bu sözler Nâbî’ler, Yahya’lar, Şeyh Galip’ler hakkında da vâridir.”⁶⁹⁴ diyen Âkif, plânın edebî eserlerdeki önemi üzerinde ısrarla durur.

Edebiyatımızda tasvirin bulunmadığını, mevcudun ise hakikate uygun olmadığını ifâde eden M.Âkif, “Edebiyatçılarımızın, İran Edebiyatı kadar da Arap edebiyatıyla uğraşsalar, yahut Batı edebiyatını tanıyabilselerdi elimizde bugün tasvire ait güzel örnekler bulunabilirdi” demektedir. “Va-esefa ki divanlarımızdaki tasvirler baştanbaşa hayalîdir. Bahar, hâzân, gurûb, tulû gibi kudret bile etraflı bir surette tasvir olunmamıştır.”⁶⁹⁵

Âkif’e göre zamanında bizde de ressamlık olsaydı, belki şairlerimiz, tasvirin önemini anlayarak gördükleri gibi yazmaya çalışırlardı.

Edebiyat nazaryatı ile de ilgilenen Âkif’e göre doğru olan, güzel olan tasvir, hayalî olan değil, hakikate uygun olandır⁶⁹⁶.

“İntikad” başlıklı yazısında M.Âkif, tenkid’in mahiyeti, edebiyatımızda tenkid ve münekkidin vasıfları gibi konular üzerinde durur."

İntikad’ın “nakd” kökünden türemiş olduğunu, muaheze anlamına gelmediğini ve “Bir eser-i edebîyi dikkatle okuyarak iyi yerlerini, fena yerlerini ayırdetmek" demek olduğunu kaydeden Âkif, “Doğru bir intikad için herşeyden evvel sağlam bir kafa ve sağlam bir yürek lâzımdır”der.

Edebî eserlerde, hasmı susturacak kat’i deliller bulunmadığı için, Âkif’e göre intikad zor bir iştir. Münekkid olarak edebiyatımızda, -biraz hissi olduğunu da

⁶⁹³ M. Â. ERSOY, a.m., s. 416-417.

⁶⁹⁴ Mehmed Âkif ERSOY, “Edebiyat Bahisleri Tasvir” **Sırat-ı Müstakim**, C.VII, S. 181, s.391-392 ,

⁶⁹⁵ Mehmed Âkif ERSOY, “Edebiyat; İntikad” **Sebilürreşad**, 1 Mart 1328, C.I-VIII, S.84, s.21-22

⁶⁹⁶ M. Â. ERSOY, a.m., s. 21

kaydederek- N.Kemâl'i, M.Naci'yi, R.Ekrem'i beğenir. Âkif'e göre münekkîd -ki kendisi müntakîd der- herşeyden evvel hissî karar vermeyen biri olmalıdır⁶⁹⁷.

Edebi eserleri değerlendirirken, müellifin de gözden uzak tutulmamasını isteyen Âkif, edebiyatın ilerlemesi için tenkidin lüzumunu belirtir⁶⁹⁸.

Netice olarak Âkif, edebiyatımızın daha millî, ahlâkî ve insanî olabilmesi için, taklitçiliği, gayr-i ahlâkî ve gayr-i millî telakkilerden arınması gerektiği, Batı edebiyatının da teknik imkânlarından istifade edilmesinin uygun olacağı görüşündedir.

Sonuç olarak Âkif, toplumu halk ve aydınlar diye iki genel sınıfa ayırmıştır. Aydınlar halka öncülük etmelidirler. Fakat bu görevi yerine getirirken halkın kültürüne göre bir gelişme programı oluşturmalarıdır. Çünkü başka millet ve medeniyetleri olduğu gibi taklit etmek çoğu zaman felakete sebep olmuştur. Aydınlar da halk da mutlak doğruyu temsil etmezler. Onlar da birçok hata ve hastalıklara düşmüş olabilirler. Toplum hiçbir zaman sadece determinist kanunlar çerçevesinde işlemez. Onun manevi boyutu da vardır ki; Allah her zaman topluma müdahale edebilir. Ona göre, toplumun gerileyip ilerlemesinde din ve tarihten gelen kültürel değerler; belirleyici rol oynamaktadır.

⁶⁹⁷ M. Â. ERSOY, **a.m.**, s. 22.

⁶⁹⁸ M. Â. ERSOY, **a.m.**, s. 22.

SONUÇ

Edebiyatın, uygarlık tarihi içindeki duruşuyla diğer bilim dallarıyla olan ilişkisi, edebiyat ürünlerinin aydınlatma kapsamını da genişletmiştir. Nitekim edebiyat çatısı altında yer alan ürünler, toplumların inanç, yaşayış tarzı ile duygu ve düşüncelerini açığa çıkarır. Bunun dışında, insanlar arasındaki sosyal ilişki, din, mitolojik değerler, davranış biçimleri ve her türlü tabiat olayı da edebiyata yansiyarak yer bulur.

Disiplinler arası ilişkilere baktığımızda, bilimlerin birbirleriyle yakın, uzak ya da dolaylı bağlantılarının olduğunu görürüz. Edebiyat ile sosyoloji arasında ilişki, öncelikle edebiyatın sosyoloji araştırmalarına katkısı, sosyolojinin edebiyata kaynaklık etmesi gibi somut göstergelerle birlikte, yöntem, etkileşim ve ölçütler açısından da birbiriyle paralel diyalog vardır.

Tarihsel süreç izleyen genel tarih gibi edebiyat tarihi de, milletlerin ruhsal ve fiziksel gelişmelerini bizatihi edebî kaynaklara dayanarak inceler ve açıklar. Ki milletlerin yüzyıllar boyunca meydana getirdikleri edebiyatın çatısı altında vücut bulan/bir araya gelen eserler, tarih boyunca birçok bilim dalı tarafından incelenir ya da malzeme konusu edilir. Bu noktada, genel tarihin içinde önemli bir alt kol olan edebiyat tarihi, sosyolojinin yardımına koşar, dahası işini kolaylaştırır. Bu yüzdendir ki, sağlam bir edebiyat tarihi, milletlerin edebiyatlarının hem sosyoloji, hem de edebiyat sosyolojisi açısından incelenişinde özel bir rol oynamaktadır. Geniş mercekten bakıldığında edebiyatın etki alanının derecesi ve diğer bilim alanlarıyla irtibatının çoğulcu bir merkez ve bakış açısına sahip olduğunu görürüz.

Edebiyat ve sosyolojinin beslenme kaynaklarının hangi kıstas ve yöntemlerle ele alındığı ve birbirlerinden ne miktarda etkilendiği/etkilenme derecesi önemlidir. Hem yazma, hem de metin üretmede güç ve başarının yüzeye yansımayan taraflarının bilinmesinde edebiyat ile sosyolojinin yakınlaşmasının rolü vardır. Bunun dışında, edebiyat eseri, öncelikle metin aracılığıyla anlatılanın dünyasını kurgulamak için gereken verileri ve nitelikleri rasyonel dünyadan alır. Böylece edebiyat eserinde aynı zamanda gerçek dünyanın doğrudan bir yansımasıyla karşılaşırız. İşte bu gerçek dünya ve sosyal oluşum zinciri edebiyat ile sosyolojiyi yakınlaştırır. Öte yandan, edebiyat alanında meydana gelen sosyolojik şartlar edebî eseri doğrudan etkiler. Eserin, yazardan gelen bir bilinç dayanağı kadar, onu varsaydıran dinamikleri

etkisi altına alır. Kutadgu Bilig'den başlayarak XXI. yüzyılda yazılan herhangi bir edebî metnin arka planında sosyoloji ve ona bağlı değerleri bulabiliriz.

Türk edebiyatında, Âkif kadar hayatı şiire ve şiiri hayata sokmuş bir şair yoktur. Yalnız bu hayat, merkez olarak alınmamış, o çağdaki Türkiye şartları içinde ve belli bir ışık altında müşahade edilmiştir. Yani hayat, kendi başına bir gerçek olarak alınıp metafizik kürenin dikenli noktalarına dokunmadan tut da realitenin içindeki eriyişe kadar kendine yeter ve kendinden ibaret bir hale getirilmemiştir Âkif'te. Hayatın acı çizgileri en objektif ve dıştan tespit edici gözlerle yakalanırken bile bir metafizik yük taşımaz ve insanın genel kaderiyle ilgili hükümlerin yankıları olmaz şiir. Fertlerin hayatı belli bir çöküntünün, tarihî bir anın içindeki değerleriyle ölçülüp biçilirler. Âkif'in çıkış noktası olarak aldığı bu ışık İslâm'dır ve İslâm'ın ışığında 600 yıllık Osmanlı Devleti çökerken, cemiyetimizin içinde bulunduğu ahlâkî, içtimaî, ruhî, iktisadî şartlar, en amansız bir gözle, adeta bir cerrah teşrihçiliğiyle ortaya serilir. Bir kere yara belli olunca, onun tedavi şekli gösterilir ki bu da, cemiyetin temeli olan İslâm ilkelerine sıkı sıkıya sarılmak, yeni ve taze bir ruhla, İslâm'ı, çağın teknik ve maddî güçleriyle de donandıktan sonra, içimizde ve dışımızda ihya etmektir.

Sosyal meseleler Mehmed Âkif'in şiirlerinde önemli bir yer tutar. Şiir kitaplarının umumî adı olan Safahât'ta, dertlerimizi, meselelerimizi dile getirdiğine, Türk cemiyetine umumiyetle de talan âleminde tenkidi bir gözle bakarak bozuklukları sergilediğine, bunların sebep ve çarelerini gösterdiğine şahit oluyoruz. M.Âkif'in, "Türk edebiyatında, yaşadığı devri bütün teferruatı ile gören ve şiirlerine aksettiren "tek şair" olduğu fikrinde, konuyla ilgili bütün araştırmacı ve bilim adamları ittifak halindedir.

Safahât; milletimizin hatta İslâm âleminin yükselişi, gerileyişi, düşüşü, bunun sebepleri, fert ve cemiyet olarak tahlil ve tenkidi, edebiyatı, evi, sokağı, ailesi, acıları ve sevinçleri ile bir aynası olduğu için ele aldığı meselelerin sayısı çok ve çeşitlidir.

Âkif, şiirine temel tarihî kadro olarak, "şimdiki zaman"ı alır. Şiirinin konusu olan "hayat"ın zaman kategorisi, şimdiki zamandır. Tarih bütün yıkıcı birikintileriyle gelip şimdiki zamanda toplanmıştır. Geçmiş zaman da Âkif'in şiirine ancak bugünü anlatmakta bir karşılaştırma unsuru olarak girer; bugünü daha iyi anlamamıza yarar.

Toplumun şimdiki zamanını çok defa tablolar halinde verir, böylece hasta, bir küfeci çocuğun ağır hayat şartı, Doğu ülkelerinin sefaleti, bir mahalle kahvesinin genel seviyeyi en hurda noktasına kadar ifşa eden çıplak hali, kadınların durumu, genel

içtimaî tembellik, bezginlik ve yılgınlık ve bunun yanlış olarak kadere atfı, bütün yaşama ve düşünce yozlaşması bütün hatlarıyla toplum, masaya yatırılır. Bu iş yapılırken, şair, son derece realist, hatta yer yer natüralisttir. Halkın içine onlardan biri olarak girer ve onların diliyle, hatta zaman zaman argolarıyla onların mantığı ve görüş açılarına da yer vererek hayatın acı tablolarını çizer. Şiirleri bu yüzden yer yer hikâyeleşir. Böylece, şiir, yazmakla güttüğü gayeye uygun ve elverişli bir teknik kazanır. Yalnız onun realizmini Fransız romancılığındaki realizmden ayıran bir taraf vardır. O da, Fransız realistleri, sırf bir sanat tekniği olarak realizmi kullanırlar ve bununla toplumu belli bir noktaya götürmeyi hedef tutmazlar; belki hayatı ve gerçeği böylece yakalayabileceklerini umarlar. Toplum hakkındaki doktrinleri belli belirsizdir. Hâlbuki Âkif, bu realizmi, idealinin yedeğinde bulundurur ve bir vasıta olarak kullanır. Onun ideali, keskin bir ışık halinde, bu realitenin üstünde durur. Yani Âkif'in şiirini şöyle tablolaştırabiliriz: Şehri, insanı, sokağı, kahvesi, bütün sefaletiyle bir toplumun, Şark ülkelerinin acı manzaraları ve bunu bir taraftan delip öbür taraftan geçen ve bir projektör aydınlığında gösteren gün ışığı, yani İslâm'dır. Onun şiirlerinde İslâm, tek bir ferde hitap eden mücerret yanıyla değil, tarihin belli bir döneminde en trajik şartları yaşayan Müslüman bir milletin halini tespit için Âkif'in şiirine giriyor. Aynı şekilde toplum ve hayat, biyolojik ve sosyolojik bir gerçek olarak genellikle insanın tabiat ve ötesi karşısındaki durumuyla değil, aynı dönemdeki tarihî ve aktüel şartlarıyla aynı şiire konu oluyor. Âkif'in şiirini –baştaki birkaç denemesi ve sonraki birkaç şiiri hariç- belli bir dönemde, belli bir topluluğun tarihî-sosyolojik realitesiyle, o toplumun temel değerlerinin bütünü olan İslâm karşısındaki durumu, işte bu iki ana unsur kurar: İslâm ve realite. İşte bu iki kelime, Âkif'in bütün şiirini özetler.

Millet Âkif'te, şiir ölçüleri içinde düşünmüş, ağlamış, haykırmış ve umutsuzluğa batmış, umutla çırpınmış adeta. Şiir cemiyetle sonuna kadar içli dışlı olmuştur. Âkif'in edebiyatımızdaki yeri, şiirinin özellikleri göz önünde tutulursa, hemen hemen tektir. Gerek Modern Türk edebiyatında, gerekse eski edebiyatımızda, bir dönem fikriyle donanmış olarak, belli bir dünya görüşünün ışığında, geniş anlamdaki kronikler halinde, safha safha bir kuşağın dramını veren, ilk bakışta birbirine zıt realist çizgilerle mitleşmeğe elverişli davranışlarını kaynaştırarak canlandıran ender toplumcu şairimizdir Âkif.

M.Âkif, şiirlerinde bu meseleleri tek tek ele alıp inceler. Mehmed Âkife göre, İslam âleminin içinde bulunduğu kötü durumun, yenilişlerin ve musibetlerin en büyük

sebebi cehâlettir bilimsizliktir. Bir yandan fen kuvvetinden mahrum olduğumuz için Batı'nın karşısında geriler, vatan diyarlarını onlara bırakırken bir yandan da çeşitli tefrikalarla yurdumuz uçuruma götürülmektedir.

Âkif cehaletin, bu kötü durumunun iki sebebinin olduğunu söyler. Bunlardan birisi dinimiz, dinimizin kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'i anlamayıp, bilerek veya bilmeyerek İslam'ın ruhundan uzaklaşmamızdır. İkincisi ise son üç asırdır ilmin gerisinde kalışımız, hatta ondan habersiz oluşumuzdur.

Âkif, dinin en güzel kaynaklarına hurafe karıştırıldığını, Kitab'ın sünnetin, icma'ın kaldırılıp atıldığını, bunların sonucunda da “şeriat”ın bir bulanıklığın arkasında kaldığını söyler. Bunun için de otuz üç yıl devleti sıkı bir idareyle yöneten padişah da, isyan ederek askeri kestiren zihniyet de, karısına zulmeden, döven, haksız yere boşayan erkek de “emr-i İlâhî” diyerek sırtını şeriate dayamaktadır. Âkife göre bütün bunlar cehalettedir.

Dinin bilinmemesi sonucu Müslümanlar “görenek taasubuna” saplanmışlardır. Bu yüzden her türlü yeniliğe karşı çıkmışlar, “böyle gördük dedemizden” anlayışıyla dinden ayrılarak cehaletin karanlığına gömülmüşlerdir.

Cehaletimizin ve geriliğimizin ikinci büyük sebebinin de ilimsizlik olduğunu söyleyen Âkif, son üç asrın ilmini takip edemediğimiz, bu yüzden de Batı'nın ilim ve fen kudretinden mahrum bulunduğumuz için bugün Avrupalılar ne derse onu yapmaya mahkûm olduğumuzu söyler.

İlimsizliğimizden “mütefekkir geçinenler”in de büyük payı vardır. “İçtimaî, edebî, hâsılı her meselede Garb'ı taklit” düşüncesinde olan sözde aydınlar halkın ilme düşman olmasına yol açmışlardır. Hatta dini, ilerlemeye engel gören bu mütefikirler halkın düşmanlığını kazanmışlardır, Böylece âlime düşmanlık, ilme düşmanlığa dönüşmüş, cehalet bütün karanlığıyla İslâm âlemi üzerine çökmüştür.

Mehmed Âkife göre çıkar yol bu cehaletten kurtulmaktır. Bu da dini doğru anlayıp tatbik etmekle ve ilimle olur. Kur'an-ı Kerim ne fâl bakmak için, ne de mezarlıkta okunmak için inmiştir. Müslümanlar O'nu hakkıyla anladığı zamanlar ilimde ve medeniyette ileri gitmişlerdir. Ayrıca son üç asırdır haberdar olmadığımız ilmi de tez elden edinmeliyiz.

Âkife göre bilmek insan olmaktır. İnsan olmak için, hakikî Müslüman olmak için, bu hüsrandan kurtulmak için cehalet batağından çıkmaya azmetmeliyiz.

Müslümanlar dini anlamamaları ve zamanla ondan uzaklaşmaları sonucunda İslâmiyetle ilgisi olmayan yanlış bir kader ve tevekkül anlayışı içine girmişlerdir. Âkife göre bu, İslâm âleminin geriliğinin sebeplerindendir. Görünüşte miskinlik ve tembellik olan bu anlayış üzerinde Âkif uzun uzun durarak İslâmiyetle ilgisizliğini ortaya koyar. Şaire göre esas olan çalışmadır. Kâinatta bulunan Halik'tan mahlûka, güneşten zerreye kadar her şey çalışmaktadır.

En son, en mükemmel ve en tabîî din olan İslamiyet çalışmayı kadın, erkek her Müslümana farz kılmıştır. Böylece çalışmamak, miskin miskin oturmak bu yüzden milletler yarışında geriye kalmak, aç sefil perişan duruma düşmek “kader” olamaz. Çünkü Âkife göre “talep nasılsa netice öyle çıkar.” O, “Belânı istedin Allah da verdi, doğrusu bu” der.

Daha önce bu konu üzerinde düşünenlerden biri de Şinasi'dir, Şinasi kader fikrini inkâr ederek halk her türlü kötülüğü yapar sonra da bunun adına kader koyar görüşündedir. Âkif inkâr noktasında değildir. Ona göre esas olan çalışmaktır. Şerefli bir hayat için çalışmak esastır. Bizde tembelliğin adına kader ve tevekkül koymadan dinimizi dosdoğru anlayarak elbirliğiyle ve gayretle çalışırsak bu gerilikten ve cehâletten bunların sonucu düşmüş olduğumuz itibarsızlıktan kurtuluruz.

Mehmed Âkife göre cemiyetin içinde bulunduğu en önemli meselelerden biri de ahlâk bozukluğudur. Bu, bir milletin toptan ölümü (Mevt-i küllî) yok olması demektir. Millî ruh demek olan millî ahlâkın bozulması bir cemiyet için en korkunç ölümdür, ona göre “kendi ahlâkı ile bir millet ölür yahut yaşar.” Bakışlarını mensup olduğu cemiyete çeviren Âkif, ahlâkın bozulmuş olduğunu görür. Bu da yine dinden uzaklaşmanın ve cehaletin bir sonucudur. Zulme tapmak, adalet ve hak tanımamak, kendinden başkasını düşünmemek, sözünde durmamak, yalancılık, dalkavukluk, riyakârlık, korkaklık... gibi düşüklükler ahlâksızlığın tezahürleridir. Bunların yanısıra nemelâzımcılık, kötülöklere ve kötölere karşı koymama ahlâkî seviyesizliğin belirtileridir.

Bütün müesseseleri ile fertleriyle bozulan, vefâ duygusunu kaldıran, ahde hürmet etmeyen, emanete hıyanet eden, yalan söyleyen, merhametsiz, duygusuz, süflî emeller peşinde koşarak İslâm'dan uzaklaşan ve böylece ahlâksızlık batağına gömülen cemiyetin bu nedenden istiklâlini kaybetme noktasına geldiğini söyleyer Âkif. Bu karanlık ve karışık durumdan kurtuluş yolunu şöyle özetler: “Mesele ahlâksızlık ise, çözümü ahlâkın yükselmesidir.”

Âkif'in üzerinde ısrarla durduğu, düşündüğü, görüşlerini beyan ettiği sosyal meselelerden biri de, dinin, aile ve kadın konusundaki hükümlerinin yanlış anlaşılması ve yorumlanmasıyla ortaya çıkan ve çarpık bir zihniyetin mahsulü olan “kadın ve aile” telâkkisidir. O cemiyetin temeli saydığı aile hayatına çok değer verir.

Âkif'e göre insan saadeti ancak evinde, aile fertlerinin arasında bulabilir. Kadın erkeğin ruh arkadaşı, hayat yoldaşdır. Kadını hor görmek ona kötü muamelede bulunmak ne insanlığa ne de İslamlığa yakışır. Üstelik kadınlara iyi ve nazik davranmak dinimizin emirlerindendir. Cemiyeti ayakta tutan, yaşatan ailedir. “Aile inkılâbı” diye bir şey olamaz. Birçok şey inkılâp adına yıkılmıştır ama ciddi bir çalışma ile bunları tamir etmek mümkündür. Fakat aile müessesesi yıkılırsa, bütün İslâm dünyası tarumar olur.

Devrin eğitim sistemini bir mesele olarak ele alan Âkif, bu sistemin ferdî, şahsiyeti gelişmemiş, taklitçi ve ezberci olarak yetiştirdiğini söyler. Öğretim kurumları bozulmuş görevini yapamaz durumdadır. Bir zamanlar İbnü'r-Rüşd'leri, İbn-i Sînâ'ları, Gazali'leri, Râzi gibi âlimleri yetiştirmiş olan medreseler artık bu büyük âlimlerin eserlerini bile anlayabilecek insanlar yetiştirememektedir. On tane şerhe bakıp da kuru mâna çıkarabilen bu âlimler, daha ötesi için çok yetersizdirler. İslâm gibi her zaman yeni, her zaman taze ve ilme rehberlik edecek kadar ileri bir dinin ihtiyaçlarını karşılamak mümkün değildir. Bizim, ilhamı doğrudan doğruya Kur'an'dan alarak İslâm'ı asrın idrâkine söyletebilecek yetişmiş âlimlere ihtiyacımız vardır. Bu büyük dava lâf ile olmaz, ilim ister. Âkif, bugün koca ilmiye aransa, fikri açık, ruhu nezih üç tane fakih bulunamayacağını söyler.

Âkif yalnız medreseleri değil, mektepleri de tenkit eder. Millet milyonlar harcayarak tıbbiyye, mülkiyye, bahriyye, baytar, ziraat, mühendishane, .. gibi birçok okul kurmuştur. Fakat buralardan memleketin ihtiyacı olan elemanlar yetişmemektedir. Denizle bir işimiz olunca “İngiliz”e bir yıkık köprü için “Belçika”ya, başvurmadan kurtulamamışızdır. Hâlâ bütçemizin hesabını yapacak insandan mahrum durumdayız der.

Milyonlara mal olan bunca “Mekteb-i Âlî”lere rağmen asrımızda geçen fenlere vakıf tek bir adam yetiştiremediğimizi belirten Âkif, ilmin, nazariyatta kalıyorsa bir değeri olmadığını, pratiğe aktarılabiliriyorsa geçerli olduğunu söyler.

Âkif, mevcut eğitimin taklitçi, ezberci, tekrarcı, yarım bilgili insanlar yetiştirmesinin yanı sıra, terbiye ettiği şahısların ahlâk ve seciyesini de bozduğunu

söyler. Değerli teşhis ve tespitleriyle devrin eğitiminin ıslahında büyük emekleri bulunan Ziyâ Gökâlp da bu konuda aynı görüştedir. Gökâlp:

Başka ülkelerde en faziletli insanların en ileri ve yüksek tahsilden geçen kimseler olduğu halde, bizde durumun tersine en muzır adamların mektep veya medreseden yetiştiğini söyleyerek şu sonuca varır: “Türkiye’de mektep ve medrese terbiye ettiği şahsın ahlâk ve seciyesini bozmaktadır.”

Eğitimde öğretmenin de önemli bir yeri olduğunu söyleyen Âkif, öğretmenin her şeyden önce imanlı, edepli, liyakatli, vicdanlı olması gerektiğini vurgular. Ayrıca tevazu sahibi ve temiz olmalıdır, der. Çünkü öğretmenlik, Âkif’e göre büyük vazifedir. Yoksa zarar büyük olur.

Eğitim konusunda Âkif’in dikkat çekici ve devrine göre ileri sayılabilecek bir görüşü de şudur:

“Bekaamızı sağlamak cehaletten kurtulmamıza bağlıdır. Bu da eğitimle olur. Onun için eğitimle ilgili hiçbir masraftan kaçınmamalıyız, Çünkü eğitim uzun vadeli bir yatırımdır. Yapılacak masrafların birçoğu boşa gitse bile, yine de amaca hizmet eder. Tabiat da aynı şeyi yapmaktadır. Saçılan milyonlarca tohumun pek azı filizlenerek nesli devam ettirmektedir.”

Mehmet Âkif, memleketin ezberci, tekrarcı, taklitçi olmayan ve ferdin ahlâk ve seciyesini bozmayan, ona ümitsizlik aşılamaayan, asrın ilimlerini öğrenirken kendi millî ve manevî kıymetlerine de hürmet etmeyi bilen, kafasını bilgiyle, kalbini imanla donatmış, sağlam fikirli, sağlam vücutlu insanlar yetiştirebilecek bir eğitime; imanlı, edepli liyakatli, vicdanlı, menfaatperest olmayan, haksızlar karşısında susmayan tevazu sahibi, temiz öğretmenlere ihtiyaç olduğu görüşündedir.

Şair olduğu kadar da ileri görüşlü ve kültürlü bir fikir adamı olan Mehmed Âkif’in üzerinde çok durduğu, düşündüğü konulardan biri de medeniyet, çağdaşlaşma ve yenileşme meselesidir

Âkif’in meseleye bakışı, teşhis ve teşhiri “Batı’yı taklitten başka yol yok” diyen mütefekkirlerden tamamıyla farklıdır. Âkif’e göre Avrupalıların ilim ve teknikleri, ilerilikleri inkâr olunamaz, Batı’nın ilim, teknik ve metodunun alınması da bir zarurettir. Fakat Batı toplumunun âdet ve ahlâkını yurda sokmaya gerek yoktur.

O’na göre yükselmek isteyen bir millet bunu başkalarını taklid ederek değil, “Millî Ruh”u rehber edinerek gerçekleştirebilir. Millet, kökleri derinlerde olan bir ağaca benzer ki o baltayla kökünden koparılmadan kendine, yine kendinden aşî vurularak

geliştirilebilir. Aydınlar “Millî rûh”a uygun “Millî Yol”u göstermelik halk da bu ışığı takip ederek yükselmelidir

Âkif, medenileşme konusunda Japonya’yı örnek gösterir. Batı medeniyeti oraya sadece ilim ve tekniğiyle girmiştir. Maskaralıklar lüzumsuzluklar, “moda”lar kapıdan kovulmuştur. Hind gençleri de aynı yolu takip etmiş, gerekeni almış, taklide özenmemiş, millî duygularını kaybetmemişlerdir.

Âkif, Batı’yı ilim ve tekniğinin yanısıra Şark’a yönelik sömürücü zihniyetiyle de değerlendirmiştir. O, sömürgeciliği gören, görmeyene işaret eden bir çağ adamıdır. Âkif, sömürgeciliğin karşısında birlik ve mücadele fikrini telkin eder.

İslâm âlemine ve onun asırlarca bayraktarlığını yapma şerefini gururla taşıyan, kanını bu yolda sebil eden, Türk milletine hayâsızca saldıran, yırtıcı, duygusuz sırtlan kümelerinin temsil ettiği değerler “medeniyet” diye adlandırılmaz. O, olsa olsa “tek dişi kalmış canavardır.”

Özet olarak M.Âkif, Batı’nın ilim, teknik ve sanatta ileri olduğunu belirterek bunları tez elden almanın gereği üzerinde durur.

Batı’yı körü körüne taklidi reddeden Âkif, onun dejenere olmuş değerlerine ve gayr-i insanî hareketlerine hücum eder. Bu bakımdan Ziyâ Gökalp’in “Bizim için muasırlaşmak Avrupalılar gibi zırlılar, otomobiller, uçaklar yapıp kullanabilmek demektir. Muasırlaşmak şekil ve yaşayışça Avrupalılara benzemek demek değildir.” görüşüyle büyük benzerlik gösterir. İkisi de ilim ve teknik almanın lüzumu, şekli ve yaşayışça ilgili unsurların alınmasının gereksizliği üzerinde ısrarla dururlar. Medeniyetin maddî cephesiyle de yakından ilgilenen ve Safahât’ın ilk kitabından itibaren şiirlerinde ev, sokak gibi her gün içinde yaşadığımız, kullanmak zorunda olduğumuz; kahvehane, meyhane gibi halkın toplu bulunduğu yerlerin, şimendifer gibi ulaşım vasıtalarının pisliği ve düzensizliği üzerinde ısrarla duran M.Âkif, 1914’te yaptığı Berlin seyahati vesilesiyle aynı tür yer ve vasıtaların Batı’daki durumları hakkında bilgi sahibi olur. Böylece de karşılaştırma imkânı bulur. Onların ne kadar ileri, temiz ve düzenli olduğunu görerek, medeniyetin bu yönüyle de bizde tezahür etmesi gerektiği düşüncesini vermeye çalışır.

Burada söz konusu edilen Berlin ve İstanbul iki ayrı medeniyeti temsil eden iki ayrı odak noktasıdır, Karşılaştırılan iki şehir değil iki medeniyettir. Bu karşılaştırma neticesinde tercih edilen, Batı olmasına rağmen İslâmın ruhuna hiç de aykırı olmayan, temiz, düzenli, Batı medeniyeti başka bir deyişle çağdaşıdır.

M.Âkif şiirlerinde “milliyetçilik”e İslâm inancı ve doktrini nokta-i nazarından bakar ve bu fikri “kavmiyetçilik” olarak adlandırır. Âkif’e göre devlet, Türk, Kürt, Arap, Arnavut gibi birçok kavimden meydana gelmektedir. Bu kadar kavmi aynı milliyetin altında tutan İslâmdır.

Kavmiyetçilik, kavramını ileri sürmek devleti temelinden yıkar. Âkif’e göre kavmiyetçiliğin sebep olduğu ayrılıklar yüzünden birçok vatan parçası elden çıkmıştır. Şimdi de Avrupa İslâm devletini üç lokma edip yutmak üzeredir.

Şiirlerinin kronolojik değerlendirilmesi neticesinde; “Kahraman Irkım” diye övdüğü Türk milletini, İslâmın bayraktarı olarak gören ve mensubu olmakla şeref duyan, milletin yükselmesini, millî hüviyetini kaybetmeden medeniyet âleminde şerefli yerini almasını isteyen, bu gaye için hiçbir menfaat gözetmeden ömrü boyunca çalışan Mehmed Âkif’in gerçek bir milliyetçi olduğu görülür. Fakat tarihî ve içtimâî şartlar ve devletin dağılma endişesi onun, milliyetçiliği kavmiyetçilik olarak değerlendirmesine ve sırf bu kaygıdan dolayı bu kavrama, o günün şartlarında karşı çıkmasına yol açmıştır.

Edebiyat sosyolojisi nazarıyla bakıldığında, edebiyat tarihimizde, Tanzimat’tan sonraki şiirimizin ilk konuları: “medeniyet, hak, adalet ve kanun” gibi sosyal fikirlerdir. Daha sonra bunlara “hürriyet ve vatan” konuları da eklenir. Türk cemiyetinin geçirdiği sosyal gelişme ve değişmelerinin âdeta bir manzum romanı olan Safahât’taki ismi de bu tarife uygundur. Nitekim konuların bir tema olarak değil bir mesele olarak ele alındığı görülür.

Âkif’e göre, hürriyeti ve hakkı olana insan denir. Hürriyet sahibi olmak, insan olmanın başlangıcıdır. Bu itibarla, baskı ve zorbalıkla bu fikir yok edilemez. Zulüm, öldürme, işkence, gibi şiddete başvurular, hürriyet fikrini ortadan kaldıramayacağı gibi daha da kuvvetlendirir. Çünkü insanlar zamanla zulme alışır. Kanla sulanan toprak nasıl daha kuvvetli olursa, kesilen kafaların yerini de daha kuvvetliler alır, öldürülenin yeri boş kalmaz. Âkif hürriyet mevzusuna şöyle yaklaşır: “Yaşasın hürriyet” demekle, hürriyet ilan etmekle bir şey çıkmayacağını, ona lâyık olmak, fikr-i hürriyeti halka hazmettirmek gerektiğini, biz “adam” olmazsak hiçbir şeyin değişmeyeceğini -1908’de de değişmediği- ısrarla şiirlerinde dile getirir.

Tanzimat’tan sonra gelişen edebiyatımızda “sosyal fayda” prensibi ön plâna alındığı için, halka faydalı olabilecek eserlerin sade dille yazılması gerektiği düşüncesi gündemdeydi, Şinasi’den itibaren Türk yazar ve şairleri bu konuyla ilgilendi, Safahât’ta

M.Âkif'in bu konuyu da bir sosyal mesele olarak ele aldığı, incelediği, buna bağlı olarak edebiyat hakkındaki görüşlerini de teferruatıyla açıkladığını görüyoruz.

Âkif'e göre, dilde yeniliği kabul etmemek akıl kârı bir davranış değildir. Yalnız bu mesele işin erbabı tarafından halledilmelidir, Gazetelerin kullandığı dili tasvip etmeyen Âkif, “halkın bunları bir dua gibi dinlediğini” söyler. “Avâmın anladığı mâna, avâmın kullandığı lisân ile edâ edilmeli” diyerek sadeleşmeyi kabul eden şair bunun; “cennet”i beğenmeyip “uçmak”, “cehennem”i bırakıp “tamu” diyecek kadar ileri götürülmemesini ister.

“Her manasıyla ders-i edeb verecek bir edebiyata muhtacız” cümlesiyle edebiyat konusundaki görüşünü özetleyen Âkif, eski ve yeni edebiyatı gayr-ı ahlâkî ve taklitçi bulur. Eski edebiyat “Oğlanla şarap”, “sâki ve içki”den ibarettir. Altı yüzyıl milleti uyuşturmuştur. Yeni edebiyat ise “sanat sanat içindir” nazariyesinin arkasına saklanmış “Bira ve kötü kadın” edebiyatıdır. “Edebsizliğin başladığı yerde edebiyat bittiği” için bunlar zaten edebiyat eseri sayılamazlar.

Hem yeni, hem de eski edebiyatımız taklitçidir. İyi ve güzel eserler değil, üstelik Acem'in ve Batı'nın kötü eserleri taklit edilmiştir.

Kısaca Âkif'e göre, edebiyatımız millî, hakikî menfaatlı olmalıdır. Halk tabakasının ıstırapları, yoksulların acıları Tanzimat'tan sonraki Türk edebiyatında hususiyle işlenmiş bir konudur. Âkif, konuyu bir yoksulluk olarak değil, sosyal dayanışmanın eksikliği ve sosyal hizmet müesseselerinin bulunmayışı meselesi olarak ele alır.

Cemiyetteki bu eksikliğin neticesinde ortaya çıkan trajik durumları, canlı ve çarpıcı hikâyelerle gözler önüne seren Âkif, hiçbir dayanağı olmayan çocukların, kadınların, ihtiyar ve sakatların “kendi kaderleriyle baş başa kalmalarına perişanlıklarına dikkat çeker.

Mehmed Âkif'in şiirlerinde yalnız millî ve manevî değerlere değil, vatanın, milletin her şey ile ilgilendiğini, sahip çıktığını, nerede bir eksiklik görürse gösterdiğini, oraya dikkat çektiğini görüyoruz.

Bir motif olarak işlendiği millî destanlarımız ve halk şiirimiz dışında Türk şiirinde ilk defa ağaç ve orman bir mesele olarak Âkif'in şiirlerinde Türk edebiyatına girer.

Vatanımızı “cennet” haline getiren ağaç ve ormanın günden güne yok edilmesi M.Âkifi endişelendirir. Ağacı lüzumsuz yere kestiğimizi, üstelik dikmeyi de bilmediğimizi söyler. Bir zaman eteklerinde geyik saklanan ormanlar artık tavşan bile

barındıramaz hale sokulmuşlardır. Sırtı güneş görmeyen yemyeşil dağlar kayalıklara dönüşmüştür. Böyle giderse odunu bile Avrupa'dan istemek zorunda kalacağımızı belirten Âkif, meselenin önemine dikkat çeker.

Şairlik, düşünürlük ve dâva adamlığı vasıflarını nefsinde birleştirmiş olan Mehmed Âkif'in şiirlerinin en bariz vasfı, içtimaî meselelerin dile getirildiği, bozuklukların sebeplerinin açıklandığı, çarelerinin gösterildiği bir içtimaî reçete özelliği taşımasıdır.

KAYNAKLAR

- AKYOL, Taha (1984), “*Doğu ve Batı Karşısında Mehmed Âkif*” **Türk Edebiyatı**, Mart, İstanbul, S.125 s. 61.
- AKYÜZ, Kenan (1970), **Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi**, İnkılap Kitabevi, Ankara.
- ALVER, Köksal (2004), **Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri**, Hece Yayınları, Ankara.
- (2006), **Edebiyat Sosyolojisi**, Hece Yayınları, Ankara.
- ARIBAŞ, Sabahattin (1992), **Mehmet Âkif’in Eğitim Üzerine Düşünceleri**, Medeniyet Yayınları, İstanbul.
- ASLANGİL, Halil (1962), **İslam’da Çalışmanın Önemi**, Med yayınları, Ankara.
- ASLANTÜRK, Zeki (1989), “*Mehmet Âkif’te İctimaî Nizam*”, Gazi Ün., **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Ankara, s.101.
- AYDIN, Ertuğrul (1999), “*Edebiyat Sosyolojisine Bakışta Türk Edebiyatı*”, **Edebiyat ve Toplum Sempozyumu**, Gaziantep.
- (2009), “*Edebiyat-Sosyoloji İlişkisinde Sosyolojik Kaynak ve Ölçütler*”, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Türkiye, 2009 Bahar, C. 4, S. 1-I.
- BANARLI, Nihad Sami (1987), **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.
- BİLGİSEVEN, Âmiran Kurtkan (1992), **Sosyolojik Açıdan İslamiyet ve İslamî Kavramlar**, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- (1985), **Din Sosyolojisi**, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- BOZDAĞ, İsmet (1975), **Abdulhamid’in Hatıra Defteri**, Kervan Yayınları, İstanbul.
- CANELLİ, Mustafa (1985), **Namık Kemal**, Yeni Asya Yayınları, İstanbul.
- (1986), **Ziya Paşa**, Yeni Asya Yayınları, İstanbul.
- CEBECİ, Dilaver (1993), **Tanzimat ve Türk Ailesi**, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- CERRAHOĞLU, Abdurrahman (1964), **Bir İslâm Reformatörü Mehmed Âkif**, İstanbul Matbaası, İstanbul.
- DILTHEY, Wilhelm (1999), **Hermeneutik ve Tin Bilimleri**, (Çev. Doğan Özlem), Paradigma Yayınları, İstanbul.
- DÜZDAĞ, M. Ertuğrul (1979), **Safahât Tetkikleri**, Med Yayınları, İstanbul.

EAGLETON, Terry (2003), **Estetiğin İdeolojisi**, (Çev. Bülent Gözkân, Hakkı Hünler, Banu Kiroğlu), Doruk Yayınları, Ankara.

----- (2004), **Edebiyat Kuramı**, (Çev. Tuncay Birkan), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

EDİP, Eşref (1938), **Mehmed Âkif'in Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları**, Asar-ı İlmiyye Kütüphanesi Neşri, İstanbul.

EĞRETLİ, El-Hac Cemal (1981), **Bin Beş Yüz Hadis Tercümesi**, Demir Kitabevi, İstanbul.

EMİL, Birol (1971), *"Mizancı Murad Bey'in Edebiyat ve Tenkide Dair Görüşleri"* İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C.XIX, İstanbul.

ERCILASUN, Bilge (1981), **Servet-i Funûnda Edebî Tenkit**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

ERİŞİRGİL, M. Emin (1986), **Mehmed Âkif, İslamcı Bir Şairin Romanı**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.

ERKUL, Tevfik Rüştü, (1968), **İslam'da İlmin Değeri**, İlmiye Yayınları, Ankara.

EROĞLU, Hamza (1982), **Türk İnkılap Tarihi**, M.E.B. Basımevi, İstanbul.

ERSOY, Mehmed Âkif (1976), **Kuran-ı Kerim'den Âyetler**, Nakışlar Yayınevi, İstanbul.

----- (1988), **Safahât**, İFAV, İstanbul.

----- (H.1325), *"Mukallitliği de Yapamıyoruz"* **Sırat-ı Müstakim**, İstanbul. C.III, S.56, 17 Eylül, s. 55.

----- (H.1325), *"Edebiyat Bahisleri Plân"*, **Sebilürreşad**, İstanbul, C.I.VIII, s. 397-398.

----- (H.1325), *"Edebiyat Bahisleri Tasvir"*, **Sırat-ı Müstakim**, İstanbul, C.VII, S. 181, s.391-392.

----- (2008), **Safahât**, (Hazırlayan: Kemal Bek), Bordo-Siyah Yay İstanbul.

FICHTER, Josep (1994), **Sosyoloji Nedir?** (çev. Nilgün Çelebi), Atilla Kitapevi, Ankara.

GÖKALP, Ziya (1976), **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, Türk Kültür Yayınevi, İstanbul.

----- (1990), **Türkçülüğün Esasları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

- GÖKYAY, Orhan Şaik (1976), **Dede Korkut Hikâyeleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- GÜNGÖR, Erol (1976), “*Dindar Aydının Dünkü Meseleleri*” Hacettepe üniversitesi, Mehmed Âkif Sempozyumu, Ankara, s. 61.
- İNALCIK, Halil (2003), **Şâir ve Patron**, Doğu-Batı Yayınları, Ankara.
- KAPLAN, Mehmet (1994), **Şiir Tahlilleri I, Tanzimat’tan Cumhuriyete**, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- KARAKOÇ, Sezai (2007), **Mehmed Âkif**, Diriliş Yayınları, İstanbul.
- KISAKÜREK, Necip Fazıl (1966), **Namık Kemal**, Sebil Yayınları, İstanbul.
- KOCABAŞ, Süleyman (1991), **Jön Türkler Nerede Yenildi?**, Vatan Yayınları, İstanbul.
- KUNTAY, Mithat Cemal (1990), **Mehmed Âkif**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.
- KURAN, Ercüment (1976), “*Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri*”, **Türk Dünyası El Kitabı**, TKAE Yayınları:45, Ankara.
- LANSON, Gustave (1937), **İlimlerde Usul Edebiyat Tarihi**, (çev. Yusuf Şerif), Remzi Kitabevi, İstanbul.
- LEWIS, Bernard Lewis (1991), **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- MARDİN, Şerif (1984), **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Muhammed Ebu Zehra (1981), **İslâm’da Sosyal Dayanışma**, (çev. Osman Eskicioğlu), Barış Kitabevi, İstanbul.
- OKAY, Orhan (1992), **Safahât Önsözü**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- (2005), **Mehmed Âkif (Bir Karakter Heykelinin Anatomisi)**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- PALMER, Richerd E. (2002), **Hermenötik**, (Çev. İbrahim Görener), Anka Yayınları, İstanbul.
- RESKİNOĞLU, Osman (1980), **Müslümanların İlim ve Medeniyete Hizmetleri**, Ankara.
- SAFA, Peyami (1990), **Türk İnkılâbına Bakışlar**, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- SEZEN, Yümni (1990), **Sosyolojide ve Din Sosyolojisinde Temel Bilgiler ve Tartışmalar**, İFAV, İstanbul.
- (1991), **Sosyolojiye Göre Halk Millet Devlet**, İSAV, İstanbul.

- ŞENGÜLER, İsmail Hakkı (1990), **Mehmed Âkif Külliyyâtı**, Hikmet Neşriyat, İstanbul.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (1988), **19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Çağlayan Kitabevi Ankara.
- TANSEL, Fevziye Abdullah (1945), **Mehmed Âkif Hayatı ve Eserleri**, Kanaat Kitabevi, İstanbul.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri (2006), **Mehmed Âkif ve Cemiyetimiz**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- TOPÇU, Nurettin (2006), **Mehmet Âkif**, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- TUNCAY, Mete (1978), **Türkiye’de Sol Akımlar 1908-1925**, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- TURAL, Sadık (1978), **Osmanlı İmparatorluğunun Son Yıllarında (1908-1920) Edebiyatımızda Türkçülük Akımı** (Basılmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- TURHAN, Mümtaz (1987), **Kültür Değişimleri**, M.Ü. İlahiyat Fak. Yayınları, İstanbul.
- TÜRKDOĞAN, Orhan (1998), **Ziyâ Gökâlp Sosyolojisinde Bazı Kavramların Değerlendirilmesi**, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- TÜRKÖNE, Mümtazer (1991), **Siyasi İdeolojik Olarak İslamcılığın Doğuşu**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- (1995), **Osmanlı Modernleşmesinin Kökleri**, Yeni Şafak, İstanbul.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya (1994), **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayınları, İstanbul.
- WITTGENSTEIN, Ludwig (1997), **Estetik, Ruhbilim, Dinsel inanç Üzerine**, (çev. Ahmet edip Uysal), MEB Yayınları, Ankara.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit (1976), **Siyasi Anılar**, Türk İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- YALMAN, Ahmet Emin (1970), **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, Rey Yayınları, İstanbul.
- Yûnus Emre Dîvânı**, (Haz. Prof. Dr. Faruk Timurtaş), (1980), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

ÖZ GEÇMİŞ

1971 yılında Elazığ'da doğdum. İlk ve orta tahsilimi Elazığ'da yaptıktan sonra yüksek tahsilimi Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Anabilim Dalında tamamladım. 1993 senesinde mezun olduktan sonra Sosyoloji ve Felsefe grubu öğretmeni olarak MEB bünyesinde göreve başladım. Halen bu görevimi sürdürmekteyim.